

CRIMEN

ČASOPIS ZA KRIVIČNE NAUKE || JOURNAL FOR CRIMINAL JUSTICE

(XIII) 1/2022 str. 1–120

SADRŽAJ

ČLANCI

- Dragan Milovanović, What's quantum got to do with it?: Engaging the new sciences in criminology and criminal justice. 3
- Joseph Whittle, Georgios A. Antonopoulos, Ilegalne migracije iz Eritreje i uloga krijumčarenja ljudi 14
- Emir Ćorović, Teško ubistvo na svirep način 28
- Sladana Jovanović, „Dečji brakovi” u senci krivičnih dela 48

ISTRAŽIVANJA SUDSKE PRAKSE

- Nikola Vuković, Troškovi krivičnog postupka – kritička analiza uzorka od 342 sudske odluke, I deo 64

IZ ISTORIJE KRIVIČNIH NAUKA

- Димитрије Г. Радовић, Теорија казненог поступка, Увод 93

PRIKAZI

- Mile Šikman, Terorizam – Pravni okvir i sudska praksa (Marina M. Simović) 104

IN MEMORIAM

- Jean Pradel. 107
- Michael Bock 109
- Marinka Cetinić 111

CIP – Каталогизacija u publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд
343

**CRIMEN : časopis za krivične nauke = Journal
for Criminal Justice / glavni i odgovorni urednik
Zoran Stojanović. – God. 1, br. 1 (2010)– . –
Beograd : Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet,
2010– (Zemun : Birograf). – 24 cm
Tri puta godišnje.
ISSN 2217-219X = Crimen (Beograd)
COBISS.SR-ID 174945036**

Izdavanje ovog časopisa omogućeno je zahvaljujući sredstvima Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

*Dragan Milovanovic**

Northeastern Illinois University

WHAT'S QUANTUM GOT TO DO WITH IT?: ENGAGING THE NEW SCIENCES IN CRIMINOLOGY AND CRIMINAL JUSTICE¹

Abstract: Contemporary social sciences are rooted in Isaac Newton's ontology. This interdisciplinary article advocates an engagement with the new sciences, particularly quantum theory and quantum holography. It focuses particularly on the field of criminology, which amongst the social sciences stands as the most obstinate in a time when new thinking to deal with the crime problem is most compelling. It offers possible changes in our methodological approaches. It advocates a transformative justice as a replacement to "criminal justice" and "restorative justice."

Key words: criminology, quantum theory, quantum holography, transformative justice, restorative justice

INTRODUCTION

The objective of this paper² is to encourage engagement with the new sciences (quantum mechanics, holography) in criminology, particularly focusing on ontology and epistemology. Classic social sciences are still based on Newtonian ontology (static time, space, materiality, authorship, objectivity, locality, linear causality). It is time for rethinking our core assumptions. Sociomateriality, for example, based on quantum theory has already made considerable appearances in other disciplines, unlike criminology. Applications will be provided to the quantitative and qualitative realm. Quantum decision-making (quantum logic/probability), much discussed in other disciplines, has yet to find engagement in contemporary criminology. We also offer possible contributions in the development of a transformative justice.

* Professor, Emeritus, Justice Studies Department, d-milovanovic@neiu.edu.

1 Awarded title, "Bernard J. Brommel Distinguished Research Professor."

2 An earlier version of this paper was presented at the Annual Meeting of the American Society of Criminology, Chicago, Illinois, November 17–20, 2021.

This work has been substantially influenced by physicist-turned-philosopher Karan Barad (2007), political scientist Alexander Wendt (2015), and those working in quantum holography (Pribram, 2004; Bradley, 2011; Di Biase, 2021).

The use of quantum and/or quantum holography in criminology has been sparse, but includes applications in: critical criminology (Milovanovic, 2014a, 2014b); detecting terrorist identity signatures (Bradley, 2011); charismatic groups (Bradley, 1999); intuition (Bradley, 2010); sociology of law (Milovanovic, 2022: chapter 12); law (Tribe, 1989; Kuttner, 2011; Kelsey, 2013; Marlow, 2016; Milovanovic, 2018); social justice (Capeheart and Milovanovic, 2020: chapter 9); and decision-making in law (Jaeger and Trueblood, 2019). There have been engaged applications of quantum mechanics in philosophy, sociology, neuroscience, informational sciences, and in quantum biology.

CORE MODELS

Two foundational explications are necessary for orientation to quantum mechanics and quantum holography. They provide a key entrance to each's respective field. In quantum mechanics it is the "double-slit" experiment. In holography, we have a simple projector exposition, as well as a foundational study by Nobel Prize winner Dennis Gabor (1946).

Quantum mechanics. The key fundamental conceptualization is the "double-slit" experiment,³ first imagined by Young in 1801 and published in 1803, but given greater thought and consistent experimental verification over the years since the dynamic founding years of the 1920s.⁴ After much theoretical debate (via thought experiments), including, noteworthy, those between Einstein and Niels Bohr (Kumar, 2011), empirical studies began to be devised by the mid-1990s testing core propositions.

In the double-slit experiment two slits are cut into a barrier (first screen) and on the other side a recording medium (second screen). A light beam (or electrons)⁵ passes through the two slits and forms a characteristic wave interference pattern on the recording medium on the other side. Where they overlap, high with high (amplitudes), we have an interference pattern. On the recording medium we notice dark and light bands, the bright light bands representing the interference patterns. Thus, represented here are wave-forms (wave functions, ψ). Now if one were to introduce some measurement or observation at the point of the two slits what one will

3 This and next cited in Milovanovic, 2022.

4 For further clarification of the double-slit experiment and its variations (quantum erasure, delayed choice), it is advisable to watch the following videos before continuing: <https://www.youtube.com/watch?v=xo176uIPmbY>; https://www.youtube.com/watch?v=8ORLN_KwAgs&t=7s; <https://www.youtube.com/watch?v=l8gQ5GNk16s>.

5 Larger and larger beams are being employed, presently including over a 2,000-atom molecule with anticipation of using a living organism (tardigrades: about a millimeter wide). Thus, supporting the idea that the quantum effects do indeed have affects all the way up (see, for example, Ball, 2021, "How Big Can the Quantum World Be? Physicists Probe the Limits," <https://www.quantamagazine.org/how-big-can-the-quantum-world-be-physicists-probe-the-limits-20210818/>, 11.4.2021).

find is that the recording medium will no longer display interference patterns/wave-forms, but two distinct patterns; in other words, particle-forms. Said in another way, observation or measurement collapses the wave-form into a particle (object) form. Remove the measurement/observation, and the interference pattern returns.⁶ This has been translated as consciousness collapses the wave function, even though, at best an “abstract ego” was posited doing the observation. We respond with offering Schema QD as that abstract ego.

Moreover, in the productive exchanges, often as thought-experiments, between Albert Einstein, a vehement critic of quantum mechanics – God does not play dice! – and Niels Bohr – don’t tell God what to do! –, a founding figure of its key axioms in the 1920s, Bohr, argued that understanding the double-slit experiment and the collapse of the wave function must incorporate the total physical (experimental) arrangement (apparatus) including the discourse with which the experiment is constructed and expressed. Thus, the material and discursive are co-constitutive,⁷ a material-discursive practice (see also Barad, 2007) in explaining the wave function; that is, how the wave-form collapses into the particle-form. The concept, apparatus, accords with Foucault’s *dispositif*, and Deleuze and Guattari’s (1987) notion of assemblages, and best conceptualized by Hjemslev’s quadripartite notion of semiotics (expression and content, each by substance and form) (see Deleuze and Guattari, 1987). Accordingly, we can envision the legal apparatus, and its nested forms, e.g., court apparatus, police stationhouse apparatus, interrogation room apparatus, etc., each with its distinct material-discursive practices.

Quantum holography. A hologram⁸ is an interference pattern whereby an emitting wave from some “object” (“object beam”) intersects with a light source, and all is encoded in some medium (see for example, Workman, 2013). By shining a light (“reference beam”) back on the medium one can reconstruct the original image; in fact, anywhere one shines the light on the medium (“nonlocality”) the image re-appears in full form. A simple experiment explains holography (Pribram, 2014; Bradley, 2010). Take an old slide projector, put a picture slide into it, take out the lens, and no-thing appears on the screen, only a lit-up surface. Place a pair of eye glasses in the light ray cone and the image reappears on the recording screen, and everywhere you point the eye glasses. The lesson: information is stored nonlocally; the light ray (an optic array, Gibson, 1969) encodes information; a lens (one’s eye) decodes this information into recognizable form.⁹

6 Variations of this (also see depictions on YouTube, Note 3) include the quantum erasure experiments where, *after* the electron/light beam has passed the slits, and even when it has already been recorded on the medium as a particle-form (two bands), with eliminating the observation/measurement observation/measurement, the interference pattern returns on the recording medium (an interference pattern). Implications here is, in marked contrast to the Newtonian ontology, that time is not fixed, that “things” can be recorded differently *after* the event has supposedly occurred. Things are never final.

7 Deleuze and Guattari’s (1987) notion of “double articulation” is assimilable.

8 See also Milovanovic, 2022.

9 This extends to all our senses (sight, touch, taste, hearing, and smell, as the traditional five, but many others have been recognized); lenses transform electromagnetic wave-forms, oscillations, emitted by all “objects” into patterns or forms, technically Fourier transforms. The lens of the eye

Dennis Gabor is the founder of holographic theory, beginning in 1946 with acoustics (he was measuring information embedded in transatlantic cable signals, specifically the smallest space in which a meaningful message can be discerned). His “Theory of Communication” was to make use of Heisenberg’s uncertainty principle (one cannot at the same time accurately measure momentum and location). He demonstrated how slices, or cuts (“gaussian envelopes”) from the intersections of the frequency domain and spacetime are constrained “quanta of information,” or “logons” (Korpel, 1982). His “time-frequency diagram” portrays the perpendicular axes of time and frequency and various possible intersections, cuts in signal wave-forms expressing informational units (logons). The much-employed Fourier transform (method for converting real time happenings into its frequency components),¹⁰ however, is sequential; it does not deal with both (time and frequency) simultaneously which must also include Heisenberg’s uncertainty principle; hence, the Gabor transforms (“wavelets,” see for example, Devleker, 2020). QH is also about the indeterminacy of superposition in contrast to the more deterministic classical holograms (correspondence between image, hologram, and recall). In other word, the QH wave-form encodes superposition (possible probabilistic states); that is, Schrödinger-like dynamic holograms (Laszlo, 1997, 2003). Extending on Gabor, this means that any information cell in his time-frequency diagram encodes superposition. Thus, the field of quantum holography.

Implications for the social sciences and criminology. Arguably, the key influential work for researchers in the social sciences has been Karan Barad’s *Meeting the Universe Halfway* (2007). Building on Barad’s (2007) “agential realism,” space, time, and materiality do not pre-exist the (co-constitutive) “intra-actions” that collapse the wave function, providing one materialization (boundaries, properties, identities, capabilities) from the several in a state of simultaneous possibilities called “superposition,” a “cloud of possibilities.” These are represented by the wave function (ψ); humans are wave functions (“human beings as quantum systems,” Wendt, 2015). The neologism, intra-action (Barad, 2007), counters the use of “interaction,” the latter assuming static identities that are in need of explanation. Different encounters and contexts – particularly shaped by apparatuses or assemblages – produce different intra-actions, and thus different realities. Thus, rendering a before and after, cause and effect are problematic. This finds verification in numerous empirical studies of variations of the double-slit experiments, the “quantum erasure” and “delayed choice” experiments. These studies indicate the forward linear causal arrow in time does not hold. Notions of criminal responsibilities, for example, must be re-thought. Responsibility is not a quality one has or owns, but is performatively enacted in context producing particular materializations. Useful here for comparison is Marlow’s (2016) version of quantum criminal responsibility compared to a more developed

for example transforms what is out there into spacetime flows (see Pribram 2014: 101–102). This Fourier transform is further translated at the back of the eye, carried along the optic nerve to the holonomic brain for further processing.

10 A reverse Fourier transformation, in turn, reverses the process, from the frequency patterns / interference patterns to visual images.

quantum approach by Barad (2007: 178; 2010: 261; 2012), Milovanovic (2018)¹¹ and Higgins (2021). Higgins (ibid.: 279), for example, drawing from indigenous science and a quantum interpretation, argues “response-ability invites conception of subject that is distributed along, within, and throughout the relationships through which we are co-constituted.”

Holography, concerns how information is stored, accessed and decoded. A hologram is an interference pattern. Throw two stones in a pond. Note where the waves intersect. Take two passing ships at sea. Where their waves intersect, we have interference patterns that encode information about the ships (or stones), their weights, directions, speed, etc.¹² This information is stored non-locally, meaning it does not reside in a distinct location but is spread out in some medium, sometimes referred to as the zero-point field, and called the “in-formation” field. A sugar-sized cube can holographically store all the information of the Library of Congress. All is fundamentally interconnected and only “cuts” (collapse of the wave function) produce momentary materializations from the multiple possibilities that simultaneously exist (“superposition”). All phenomena emit wave forms and hence are subject to forming interference patterns. Social sciences, including criminology, lack specificity as to the location, and the wherewithal of the process of accessing and decoding information. Consider a high crime street corner setting (context). The “techniques of neutralization” offered by the classic study by Sykes and Matza (1957) can be conceived as holographically encoded information within this field.

Holographic theory offers mechanisms (transaction model, and subsequent developers of a “phase conjugate adaptive resonance,” Pcar) by which this information is accessed and decoded (see, respectively, Cramer, 2015; Mitchell and Staretz, 2011).¹³ Traditional deterministic holography assumes this process of decoding is linear; quantum holography, on the other hand, following Heisenberg’s “uncertainty principle,” argues holograms are continuously in-process, and that the “cuts,” or collapse of the wave function are uncertain (Gabor, 1946). Consider Gabor’s (1946) work that indicates that “cuts” in electromagnetic wave forms represent quanta of information subject to Heisenberg’s uncertainty model; that is, with a “cut” we materialize static information, but its movement through spacetime, however, remains a “cloud of possibilities” (superposition).¹⁴ Counter to the incorporation of Newtonian ontology by contemporary criminology where ultimately a determinist universe prevails, a “clockwork universe,” instead, probabilities rule.

11 See also Milovanovic’s (2022) more developed statement.

12 Similarly, consider playing a musical instrument and where frequency patterns constructively overlap, we have interference patterns and harmonics. This leads to Di Biase (2009: 659–650), building on the work by Karl Pribram on the holographic structure of the brain, influenced in turn by Gabor, in suggesting “the music is not in the piano, but in the resonating field that surround it, so our memories and consciousness are not in the brain, but in the holographic information field that surrounds it.”

13 This can be associated, with more, as an operationalization of Barad’s notion (neologism) of “intra-action,” rather than the traditionally employed “inter-action” that assumes already what needs to be explained.

14 Consider, for example, the various identities (superposition) visited during the course of the day and how one may be materialized in context at a particular time.

Agency in Criminology. Conventional social sciences and criminology lack an agent (subject), conspicuously absent in the recently emergent post postmodernism and posthumanism. We offer one approximation, schema QD, which builds on a de-oedipalized Lacanian model.

Here, agency is a wave function. This can be diagramed by a four-cornered entity: ego (image of self); Other (the person through whom one sees oneself); Organized/Community Other (normative orders);¹⁵ and ideal-ego (imagined ideal ego). Together, they form an inter-relational matrix having a distinguishable rest state. The space enclosed by the four components represents “réalité (see Lacan, 1977); a quantum approach (“diffractive reading”) interprets it manifesting by a reverse Fourier Transformations (Di Biase, 2009: 660) producing virtual images. With perturbation, different configurations of matrix values emerge; thus, we can speak of a human represented as a dissipative matrix. As in Jacques Lacan (1977), the agent is drawn out over all four corners simultaneously. The range of possible matrix values varies and remains in superposition existing simultaneously as possibilities until collapse. A person, in other words, in the normal everyday state exists in superposition with co-existing multiple possibilities of expression, ψ ; that is, virtual possibilities (dissipative matrices). Consider, for example, various identities in criminal justice: free citizen (with multiple possible states in the instance until a collapse), person of interest, suspect, defendant, felon, ex-felon. When perturbed in encounters, a distinct matrix with distinct values for each component emerges. They take distinct values in relation by way of intra-active performative enactments¹⁶ that both shape and are shaped by the realities materialized. This is equivalent to the collapse of the wave function. Consider, for example, the impact on the wave form (superposition) of the pronouncement: “Guilty!”

Each matrix is the basis of a distinct signature wave that encodes its characteristics (information) and is constantly being emitted outward. The signature wave is embodied in an “I,” a subject that can take up residence in material-discursive practices. It is this wave that engages other waves and accesses the holographic information field. The “transaction model” (Cramer, 2015; Mitchell and Staretz, 2011)¹⁷ provides the mechanism as to how emitters and absorbers, intra-actively constitute realities; in other words, material-discursive practices performatively enact everyday realities. Contemporary criminology all too often falls back to a Newtonian ontology of fixed objects, space, time and material to appreciate complexities in being human.

15 Conceptualized as an entangled, that is, a shared normative order. The more immediate organized community Other, borrowing from George Herbert Mead, can be distinguished by a more abstract generalized other which is more macro-level. We could also posit the existence of structured discursive subject-positions, often referred to as social roles, that offer structural locations within which an “I” can take up temporary residence in narrative constructions.

16 Performative can be traced to speech act theory where saying is doing, incorporated in Judith Butler’s (1990, 1993) work on gender identities.

17 The notion of phase conjugate adaptive resonance, an offshoot of the transaction model, posits some emitting wave being absorbed by a receiver, who returns information back to the source along the same pathway in establishing a standing wave, with no time passage. With repetition and a certain degree of intensity, the superposition state collapses at the source of emission (Mitchell and Staretz, 2011).

SPAWNINGS AND APPLICATIONS

Quantum mechanics has given birth to a number of developments including providing an alternative model of logic and probability to classical forms in understanding decision-making in law (see Busemeyer and Bruza, 2013; Jaeger and Trueblood, 2109), e.g., in jury decision-making. It also offers an alternative in understanding questionnaire construction and witness recollections. In quantum mechanics asking the question is the measurement that induces the collapse of the wave function to one from the many possibilities in superposition, unlike traditional research that assumes a pre-given position exists and only has to be discovered. Empirical research, for example (e.g., pick up any issue of the journal of *Criminology*), too often is enthralled with linear trajectories as in “path analysis”; quantum mechanics offers clouds of possibilities (superposition, ψ) in movement, more “lines of continuous variation” (Deleuze and Guattari, 1987).

Classical probability (CP) assumes a well-defined subject (particle) with clear boundaries, properties and capabilities locatable in static spacetime coordinates, and action that follows linear trajectories. CP also assumes well defined beliefs and well-defined preferences (Wendt, 2015: 166–167). Quantum probability (QP) assumes only superposition and context effects; that reality itself, including agency, time, space, and materiality do not pre-exist intra-active (co-constitutive) performative enactments by way of material-discursive practices. Trajectories don't exist; rather, at each instance, collapse of the wave function produces a rendition of “reality.” QP responds to the anomalies and paradoxes found in CP (e.g., order effects, conjunction fallacy, disjunction fallacy, preference reversals, etc., see review of literature and accessible statement by Jaeger and Trueblood, 2019; Wendt, 2015: 154–173). It has been found that QP overcomes these anomalies in assuming superposition, wave functions, and collapse.¹⁸

Thus, for example, Max Weber's classical statement on formal rationality in law can be countered by substantive irrationality, partly acknowledged in recent movements away from rational choice theory in criminology to a “bounded rationality,” or a situational rationality. Going further, QP supports an “unbounded rationality” developed by some QP theorists (Wendt, 2015: 167).¹⁹ In this view, “when questions are incompatible and thus classical rationality is impossible there simply is no normative standard of rationality. All rationality in such situations is contextual and particular” (Wendt, 2015: 168). In this view, a more subjective construction of rationality needs to be considered on how decision-making takes place, “by reference to how people themselves define success as they try solve problem in their lives” (Wendt, 2015: 168). Certainly, the challenge is before us to construct a form of rationality that is genuinely connected to the human condition.

18 Consider police lineups, either sequential or collective and the ordering effects (Jaeger and Trueblood, 2019). Or consider multiple charges and how each are viewed by the juror. Order counts. The early resolutions (collapse of the wave function from otherwise superposition state) sets the context for the resolution of the next.

19 In this view, subspaces exist, abstractly defined as Hilbert spaces, each of which can be the loci of decision-making, thus a form of substantive rationality, and subspaces can be incompatible, inconsistent or contradictory, loci for decision-making making for a substantive irrationality; thus, defying principles of formal rationality as a basis for decision-making.

Another area of application (diffractive methodology, Barad, 2007)²⁰ is comparing the criminal justice system (CRJ), to restorative justice (RS), and to transformative justice (TJ). CRJ can be conceived of as an assemblage, an apparatus, more akin to Foucault's *dispositif*, offering more limited or more expansive affordances, that shape identities via intra-actions and the collapse of the wave function. Particular identities of the offender, for example, are performatively enacted in material-discursive practices in various encounters and stages of processing.²¹ Alternatively, RJ begins an alternative in making agency more multicomplex and subject to co-constitutive constructions that increase capabilities, not reduce them as experienced by both the victim and offender in CRJ.

TJ, by engaging the macro *and* micro, goes beyond the more limited foray by RS, particularly articulated in approaches such as “conflict transformation” and “transformative mediation.” It is a call for the creation of new identities (Woolford, 2020) that acknowledge quantum entanglements. Quantum approaches to mediation have seen some initial engagement in the work of Kuttner (2011) and others in law (Kelsey, 2013; Tribe, 1989). The work by Maruna on a “redemptive based justice” and desistance theory is in accord and ripe for a diffractive reading through quantum holography particularly in identity constructions recognizing the fluid dissipative matrices that evolve in context, and the need for assemblages that provide affordances that liberate, enhance, and expand the development of capabilities. It is a call for de-investing in harms of reduction and repression and for the expansion of greater capabilities through “good encounters”²² that invest in the materialization of desire as production.²³ Engagement with quantum mechanics sensitizes us to the diverse possibilities (superposition) of human agency, with recognizing the necessity of going beyond the anthropocentric bias (Capeheart and Milovanovic, 2020: chapter 7), the latter of which remains as a yet unexplored focal point of diffractive reading with quantum mechanics and quantum holography. Embraced, in short, is Derrida's and Barad's call for a “justice-to-come.”

Thus, there is a need to: (1) engage quantum decision-making, (2) recognize a quantum-based mind and consciousness, (3) move away from mere metaphor or analogy, or statements of “quantum-like,” and (4) begin to articulate the quantum mechanisms of mind/consciousness as it related to quantum-based decision-making.

- 20 We embrace Barad's (2007) call, developed from the feminist work of Donna Haraway, for a “diffractive methodology” which is reading quantum mechanics and quantum holography through particular theories to note their co-constitutive possibilities and what are also excluded. That is, we produce interference patterns, a space in which novelty, surprise, and emergents can unfold for the development of new insights.
- 21 Each encounter in justice systems is understood as having access to a relatively bounded sphere of holographically encoded information, subject to accessing and decoding by way of a context-shaped QD signature wave representing an “I” enacted in performative material discursive practices.
- 22 Space limitations preclude a fuller discussion of “good encounters.” The philosophical basis is derived from synthesizing Spinoza, Nietzsche, Deleuze and Guattari. See, for example, Milovanovic's (2022) application to “credible messengers.” Good encounters increase capabilities and entanglements and leave a trace in the social fabric (quantum holographic field).
- 23 Desire as production is from Deleuze and Guattari's work, and is a counter to desire read “lack.” Desire is associated with actualizing capabilities, defined as the ability to affect and being affected.

Quantum holography, addressing how information is stored, accessed, decoded and acted on, goes beyond traditional research in specifying the process as a complex, dynamic, and emergent. Karl Pribram (2014) in neuroscience and his followers have produced considerable amount of research on the operation of the quantum holographic brain. Raymond Bradley (2011, 1999, 2010), who wrote with Pribram, has applied quantum holography to terrorist identities, the nature of solidarity, the wherewithal of entrepreneurial intuitive practices, and alternative possibilities in human relations, the latter leading to alternative intuitions as to the nature of a transformative justice.

CONCLUSION

Quantum mechanics has generated considerable momentum in the development of new insights in other fields but yet criminology remains rather oblivious to the tools it has provided. Our foray is intended to be a provocation. The new sciences have offered a new basis for understanding ontology. The Newtonian ontology remains embedded in social sciences, and is quite apparent in criminology. We must go beyond rehearsing contemporary paradigms in criminology. Engagement with the new sciences promises a new beginning in understanding crime, decision-making, probability theory, methodology, and possible insights into TJ. Quantum holography provides a new understanding of how information is stored, accessed, and decoded. The direction is clear.

REFERENCES

- Barad K. /2007/: *Meeting the Universe Halfway*, Duke University Press, Durham, NC.
- Barad K. /2010/: Quantum Entanglement and Hauntological Relations of Inheritance, *Derri-da Today*, 3(20), pp. 240–268.
- Barad K. /2012/: On Touching – The Inhuman That Therefore I am, *Differences*, 23(3), pp. 206–223.
- Batiz Z., Milovanovic D. /2017/: Quantum Holography and Agency: Toward a Formalism of Schema QD, *NeuroQuantology*, 15(1), pp. 45–59.
- Bradley R. /1999/: *Charisma and Social Structure*, ToExcel, New York.
- Bradley R. /2010/: Passionate Attention and Psychophysiology of Entrepreneurial Intuition: A Quantum Holographic Theory, *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 9(3), pp. 324–348.
- Bradley R. /2011/: Communication of Collective Identity in Secret Social Groups: Holographic Processes and the Communication of Member Affiliation, *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 3(3), pp. 198–224.
- Busemeyer J., Bruza P. /2013/: *Quantum Model of Cognition and Decision*, Cambridge University Press, Cambridge, MA.
- Butler J. /1990/: *Gender Trouble*, Routledge, New York.
- Butler J. /1993/: *Bodies That Matter*, Routledge, New York.
- Capeheart L., Milovanovic D. /2020/: *Social Justice*, 2d ed., Rutgers University Press, Rutgers, NJ.
- Cramer J. /2015/: *The Quantum Handshake*, Springer, NY.

- Deleuze G., Guattari F. /1987/: *A Thousand Plateaus*, University of Minnesota Press, Minneapolis, MN.
- Devleker K. /2020/: Understanding Wavelets, part 1 or 5, Math Works, <https://www.mathworks.com/videos/understanding-wavelets-part-1-what-are-wavelets-121279.html>, 11.5.2021.
- Di Biase F. /2021/: From Quantum Universe to Holographic Consciousness: The Spiritual Nature of Human Kind, https://www.researchgate.net/publication/354640366_From_Quantum_Universe_to_Holographic_Consciousness_1, 11.12.2021.
- Di Biase F. /2009/: Quantum-Holographic Informational Consciousness, *NeuroQuantology*, 7(4), pp. 657–664.
- Gabor D. /1946/: Theory of Communication, *Journal of Institute of Electrical Engineering*, 93, pp. 429–441.
- Higgins M. /2021/: Response-ability Revisited: Towards Re(con)figuring Scientific Literacy – in: *Unsettling Responsibility in Science Education* (M. Higgins, ed.), Palgrave Studies in Educational Futures, https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-61299-3_7, 11.11.2021.
- Jaeger C., Trueblood J. /2019/: Thinking Quantum: A New Perspective on Decisionmaking in Law, *Florida State University Law Review*, 46(4), pp. 4–82.
- Kelsey A. /2013/: The Law of Physics and the Physics of Law, *Regent University Law Review*, 33, pp. 89–102.
- Korpel A. /1982/: Gabor: Frequency, Time, Memory, *Applied Optics*, 21(20), pp. 3624–3632.
- Kumar M. /2021/: *Quantum: Einstein, Bohr and the Great Debate About the Nature of Reality*, W.W. Norton and Co, New York.
- Kuttner R. /2011/: The Negotiations Within: The Wave-Particle Tension in Negotiation, *Harvard Negotiation Law Review*, 16, pp. 331–355.
- Lacan J. /1977/: *Écrits*, Norton, NY.
- Laszlo I. /1997/: *The Interconnected Universe*, World Scientific Publishing Co, London.
- Laszlo I. /2003/: *The Connectivity Hypothesis*, SUNY Press, Albany, NY.
- Marlow A. /2016/: Keeping Determinism, Ditching Materialism: A Bohemian Account of Compatibilist Free Will and the Relationship to Criminal Responsibility, *NeuroQuantology*, 14(3), pp. 602–612.
- Milovanovic D. /2014a/: *Quantum Holographic Criminology*, Carolina Academic Press, Durham, NC.
- Milovanovic D. /2014b/: Revisiting Societal Reaction (Labeling) by way of Quantum Holographic Theory, *Crimen*, 5(2), pp. 123–135.
- Milovanovic D. /2018/: Touching You Touching Me in Law and Justice: Toward a Quantum Holographic Process-Informational Paradigm – in: *Routledge Research Handbook on Law and Theory* (A. Philippopoulos-Mihalopoulos, ed.), Routledge, London, pp. 203–222.
- Milovanovic D. /2022/: *Sociology of Law*, 4th ed, Carolina Academic Press, Durham, NC.
- Milovanovic D. /2022/: Ontological Shift in Classical Criminology: Engagement with the ‘New’ Sciences (Quantum Holography), *Critical Criminology*, Forthcoming.
- Mitchell E., Staretz R. /2011/: The Quantum Hologram and the Nature of Consciousness, *Journal of Cosmology*, 14(1), pp. 1–19.
- Pribram K. /2014/: *The Form Within*, Prospectus Press, Westport, CT.
- Tribe L. /1989/: The Curvature of Constitutional Space: What Lawyers can learn From Modern Physics, *Harvard Law Journal*, 103(1), pp. 1–39.

Wendt A. /2015/: *Quantum Mind and Social Science*, Cambridge University Press, Cambridge.
Woolford A., Nelund A. /2020/: *The Politics of Restorative Justice*, 2 ed., Lynne Rienner, Boulder, Colorado.

Workman R. /2013/: What is a Hologram, *Live Science*, <https://www.livescience.com/34652-hologram.html>, 10.8.2021.

*Dragan Milovanovic**

„ŠTA ĆEMO SA KVANTIMA?“: UPOTREBA NOVIH NAUČNIH METODA U KRIMINOLOGIJI I KRIVIČNOM PRAVOSUĐU²⁴

REZIME

Savremene društvene nauke imaju svoj osnov u ontologiji Isaka Njutna. Ovaj interdisciplinarni članak zagovara saradnju sa „novim naukama“, posebno kvantnom teorijom i kvantnom holografijom. Rad se posebno fokusira na oblast kriminologije, koja se najviše opire promenama u vremenu kada je novo razmišljanje o problemu kriminaliteta neophodno. Predlaže i moguće promene u metodološkom pristupu koji se u kriminologiji koristi. Članak se zalaže za transformativnu pravdu kao zamenu za „krivičnu pravdu“ i „restorativnu pravdu“.

Ključne reči: kriminologija, kvantna teorija, kvantna holografija, transformativna pravda, restorativna pravda.

* Profesor emeritus, Katedra za krivično pravosuđe, d-milovanovic@neiu.edu.

²⁴ Tekst koji je dobio nagradu pod nazivom “Bernard J. Brommel- Uvaženi profesor istraživač.”

UDK: 343.341-054.72(635)
314.117-054.72-027.583(635)
doi: 10.5937/crimen2201014W
ORIGINALNI NAUČNI RAD
PRIMLJEN / PRIHVAĆEN: 14.02.2022 / 17.03.2022

*Joseph Whittle**

Univerzitet Džon Mors u Liverpulu, Velika Britanija

*Georgios A. Antonopoulos***

Univerzitet Nortumbrija u Njukaslu, Velika Britanija

ILEGALNE MIGRACIJE IZ ERITREJE I ULOGA KRIJUMČARENJA LJUDI¹

Apstrakt: Autori razmatraju ilegalne migracije Eritrejaca u evropske zemlje čineći deo “migrantske krize” koja je izazvala ozbiljnu zabrinutost pre svega u mediteranskim zemljama. Kao jedno od rešenja uloženi su politički naponi i obećana znatna finansijska sredstva, uz zanemarivanje pokretača ilegalnih migracija velikog broja ljudi. Jedan od stavova koji se provlači kroz čitav rad je potreba da se proverí da li postoji veza krijumčara i kriminalaca na šta ukazuju zapadnjačka percepcija i paradigma. Drugim rečima, autori su nastojali da utvrde da li u slučaju ilegalnih migranata iz Eritreje postoji znak jednakosti između njihovog kretanja i organizovanog kriminaliteta odnosno trgovine ljudima.

Ključne reči: ilegalane migracije, Eritreja, Evropa, organizovani kriminalitet, trgovina ljudima

UVOD

U periodu između 2014. i 2019. godine oko 104.000 Eritrejaca je samo iz Severne Afrike u Italiju stiglo čamcima (podaci IOM-a² iz 2015. godine i UNHCR-a³ iz 2020. godine). Hiljade drugih su u Evropsku uniju stigli preko Grčke, Španije i Turske (videti Siegel, 2019). Sa procenjenom populacijom od ukupno 5,34 miliona ljudi (UN, 2020), broj Eritrejaca koji je pristigao u Italiju tokom tih pet godina jednak je udelu od skoro 2% čitave populacije Eritreje. Eritrejci su bili među onim

* Dr Joseph Whittle, J.G.Whittle@ljmu.ac.uk

** Georgios A. Antonopoulos, g.antonopoulos@tees.ac.uk

1 Ovo je srpska verzija članka objavljenog u zborniku radova: van Duyne, P.C. i drugi (2020) *Criminal Defiance in Europe and Beyond: From Organised Crime to Crime-Terror Nexus*; objavio Eleven International Publishing u Hagu. Autori se zahvaljuju profesoru Đorđu Ignjatoviću (Univerzitet u Beogradu) na pozivu da objave ovu verziju članka.

2 Međunarodna organizacija za migracije.

3 Agencija UN za izbeglice.

etničkim grupama koje su bile povezane sa tzv. „migrantskom krizom“ u Sredozemlju, jako dobro dokumentovanim fenomenom. U zavisnosti od tačke gledišta, na migracije ka Evropskoj uniji preko Sredozemnog mora ili kroz Tursku gleda se kao na „invaziju“ (Walker, 2018), a za Evropu se na nekoliko mesta navodi da je „pod opsadom“ (Baerwaldt, 2018), i one su predstavljene – kao u slučaju bivšeg ministra unutrašnjih poslova Salviniija – kao sredstvo teroristima da se infiltriraju u Evropu (Reuters, 2018). Ili, jednostavno, kao tragedija sa rutom koja je postala poznata kao „najsmrtonosnija ruta na svetu“ za migrante (UN, 2017).

Iako su migracije već dugo osetljivo političko pitanje za neke evropske zemlje, to je postalo dodatno izraženo nakon 2014. godine, kada je sve veći broj ljudi počeo prelaziti kroz Tursku ili čamcima iz Severne Afrike u Evropu. Sve veći broj ljudi i politički fokus od 2014. godine pa nadalje doveli su do toga da Evropska unija i njene članice, ponekad u saradnji s izvornim i/ili tranzitnim državama širom Afrike, značajno povećavaju napore da „upravljaju“ migracionim tokovima. Ipak, predloženo je da ono što EU naziva „upravljanje“ pre treba da bude interpretirano kao „prevencija“ migracija u određenim okolnostima (Zanker, 2019).

Pojačan EU angažman može se posmatrati kako kroz nove (posle 2014. godine) diplomatske/međunarodne mehanizme koordinacije kao što su Samit(i) o migracijama u Valeti i Kartumski proces, tako i kroz ogromne povećane bilateralne i EU fondove utrošene na projekte u Africi koji su povezani sa migracijama. Na primer, Fond za azil, migracije i integraciju (2014–2020) ima budžet od preko 3,1 milijarde evra (Evropska komisija, 2019), dok Uzajamni fond EU za Afriku ima budžet od 4,7 milijardi evra (Evropska komisija, 2020). Dok je Italija 2018. godine objavila planove za izdvajanje milijardu evra za Severnu Afriku kako bi smanjila ilegalne migracije (Galindo, 2019), obavezavši se prethodno da će 2017. utrošiti 200 miliona evra samo za Libiju, Nemačka je u međuvremenu formirala sopstveni „Maršalov plan za Afriku“ obećavajući stotine miliona za razvojne inicijative širom Afrike.

Ovako povećana politička i finansijska sredstva treba da budu pravilno usmerena da bi bila uspešna. Ipak, navedeno je da vlade često ne razumeju šta zapravo pokreće migracije i ko upravlja njima (Andersson, 2016). Na primer, u slučaju ilegalnih migracija u Kini, migranti su predstavljeni kao žrtve koje su nemilosrdno eksploatisane od strane organizovanih kriminalnih grupa, a koje su time prisiljene da migriraju bilo iz očaja, bilo zato što su ih prevarili sumnjivi krijumčari poznati kao Snakeheads (Zhang, 2008; Whittle, 2019). Lakše je za ilegalne migracije okriviti kriminalce koji eksploatišu ranjive grupe, budući da to vladama otvara put ka izgradnji državnih ili multilateralnih bezbednosnih odgovora koji navodno podstiču ovakva kretanja ljudi. Bilo kako bilo, Kampana otkriva da ilegalne migracije kroz Libiju nisu bile vođene ponudom, već potražnjom (Campana, 2017). Istraživanje je takođe pokazalo da su odgovori na ilegalne migracije ka Evropskoj uniji postajali sve „bezbednosni“ (Andersson, 2016), pri čemu države EU nastoje da odgovornost za ove migracije prebace na afričke države (Strange i Martins, 2019).

Tako, moglo bi se raspravljati o tome da bez prethodnog razumevanja ili prepoznavanja pokretača ilegalnih migracija, odgovori na iste neće biti delotvorni. Budući da su Eritrejci jedna od vodećih nacija koja nezakonito migrira ka EU, ovaj članak će se osvrnuti na njihove motive i sredstva koja koriste da bi ilegalno migrirali. Pri tome će pokušati da prikaže šta to pokreće veliki broj ljudi na migracije, kao i da ne postoji veza krijumčara i kriminalaca na šta ukazuju zapadnjačka percepcija i paradigma.

1. METODOLOGIJA

Podaci za ovaj projekat prikupljeni su 2018. godine u eritrejskoj zajednici u Kairu. Od 2014. godine pa nadalje, Kairo predstavlja dom za rastuću zajednicu eritrejskih ilegalnih migranata ili za one koji traže azil. S obzirom na poteškoće zapadnih istraživača da prodru u često zatvorene i tajne manjinske zajednice (pogledati na primer, Zhang, 2008; Hobbs i Antonopoulos, 2014), kao i na jezičke i kulturne barijere, eritrejski istraživač je bio angažovan da obavlja intervjuje preteći preporuke pouzdanih izvora. Pređašnje istraživanje je naglasilo kako se glasovi i iskustva samih migranata često gube u zvaničnim narativima koji imaju tendenciju da ističu primere ekstremnije eksploatacije sa kojom se neki suočavaju, kao što je trgovina organima od strane nemilosrdnih kriminalnih organizacija (Mengiste, 2018). Vođenjem razgovora direktno sa migranitima osigurava se da je „proživljeno“ iskustvo migranata zabeleženo (Zhang i drugi, 2018).

Dubinski intervjui su vođeni sa 30 Eritrejaca koji su ilegalno migrirali od 2014. godine. Razgovori su uključivali 14 žena i 16 muškaraca, koji su imali između 17 i 48 godina kada su napustili svoju zemlju. Fokus na one koji migriraju od 2014. godine bio je da bi se osiguralo da zabeleženi podaci odražavaju najnovije trendove, za razliku od onih koje su se odigrale u ranijim periodima ubrzanih migracija iz Eritreje. Na primer, Mengiste (2018) pravi kratak pregled mnogobrojnih perioda kada su ljudi iz Eritreje migrirali u velikom broju. Pre svega, tokom povremenih ratova za nezavisnost 1961–1991. godine; zatim, kada je granični rat sa Etiopijom ponovo izbio 1998. godine; i konačno, posle 2002. godine, kada je postalo jasno da će vojna obaveza biti dugoročna i bez preciziranog roka završetka.

Istraživač je koristio veze u okviru eritrejske zajednice kako bi identifikovao inicijalne učesnike, a zatim obezbedio dalje intervjuje koristeći isti metod ili preporuke učesnika. Kako bi se obezbedilo da se ispitanici osećaju prijatno i slobodno dok govore o osetljivoj temi, identiteti učesnika su ostali anonimni.

Jedan od autora bio je prisutan u Kairu tokom perioda rada na terenu i bio je u mogućnosti da se redovno sastaje sa istraživačem kako bi razgovarali o napretku i rešavali probleme. O formatu, sadržaju i metodi koji su korišćeni tokom intervjuja, razgovaralo se sa istraživačem putem mejla i uživo pre nego što je istraživanje počelo. Kreirano je i korišćeno uputstvo za intervjuje. Uputstvo uključuje odeljke o motivaciji, osnovnim podacima (starost, pol, zanimanje pre migriranja itd.), plani-

ranom odredištu, finansiranju i znanju o ilegalnim migracijama. Polazeći od ovih odeljaka, mnoge teme i obrasci mogli su biti identifikovani i unakrsno provereni. Autori su koristili slične metode proučavajući krijumčarenje ljudi u Sredozemlju i u Ujedinjenom Kraljevstvu.

Postoje ograničenja u vezi sa korišćenim metodama i podacima, odnosno u vezi narastajućeg (*snowball*) uzorka, ali i u vezi sa intervjuima vođenim na jednoj geografskoj lokaciji (Kairo). Uzorak u osnovi ima istraživačevu mrežu i na njoj bazirane preporuke. Možda je bilo pristrasnosti „čuvara kapija“, pri čemu su nas inicijalni učesnici upućivali na druge učesnike koji su u velikoj meri imali slična ili gotovo ista gledišta.

2. KO JE MIGRIRAO IZ ERITREJE I ZAŠTO?

Većina ispitanika u ovom istraživanju je imala 30 godina ili manje (njih 22). Šestoro je imalo između 31 i 39 godina, a samo dvoje su imali između 40 i 50 godina u periodu kad su odlučili da migriraju. Ispitanici su bili iz različitih područja Eritreje i bili su različitih zanimanja. Važno je uočiti da je devet ispitanika bilo u državnoj službi, tačnije da su služili vojni rok u vreme migriranja. Takođe, privlači pažnju i širok spektar zanimanja koji se podvodi pod „vojnu obavezu“. Od pevača ili stolara, do učitelja ili vojnika. Neograničeno trajanje vojnog roka dugo se beleži kao glavni pokretač migracija iz Eritreje (Poole, 2013; Belloni, 2016). Zaista, 24 od 30 ispitanika reklo je da je vojna obaveza, bilo za njih ili nekoga u njihovoj porodici (npr. sin, kćerka ili muž koji su primili poziv za služenje vojnog roka), bila razlog odlaska. Na primer, ispitanik 13 je izjavio:

„U aprilu 2016. godine mom mužu je naredeno da se prijavi u regionalnu vojsku iako je bio star i uprkos medicinskim izveštajima koji prikazuju da nije bio vojno sposoban. Potom je primio pismo upozorenja... petoro uniformisanih ljudi je došlo po njega u noći i odvelo ga, moji rođaci i ja smo otišli u gradsku upravu i sve policijske stanice u Asmari, ali nismo mogli da ga nađemo. Stvari su se pogoršale u avgustu 2016. godine: mom sinu... je naredeno da služi „vojni rok“, on je bio nesposoban zbog mučenja koje je doživeo u zatvoru u Saudijskoj Arabiji. Nije bilo svrhe da se razgovara s upravom, jer ga je sudbina njegovog oca čekala... (moj) sin je odlučio da pređe granicu ka Sudanu, no ako on ode mi ćemo svi biti posmatrani kao odgovorni, a verovatno i uhapšeni i mučeni... stoga smo svi odlučili preći istu granicu.“

Ispitanik 5 potvrdio je ovaj iskaz i istakao posledice koje su mogli imati potencijalni dezerteri vojne obaveze i šta bi se moglo dogoditi onima koji ostanu.

„Radio sam kao službenik u svojoj diviziji, nadređeni oficir mi je naredio da dovedem kolegu koji je dezertirao iz divizije, to nije bilo deo mojih zaduženja ali sam pristao i nakon što sam otišao u Asmaru, lagao sam i rekao sam im da nisam mogao da ga nađem. Oni su mi naredili da dovedem bilo koga od članova njegove porodice. Ja sam odbio i oni su me priveli, nakon što sam pušten, počeli su da rade protiv mene. Takođe, vojni rok u Eritreji je neograničen, svi ti razlozi su me naveli na odluku da pobegnem iz vojske i Eritreje.“

Ono što eritrejskim migracijama daje jedinstvenost je to što ne postoje druge podsaharske zemlje sa istim, niti čak sličnim vojnim službama. Od preostalih šest ispitanika koji nisu izričito naveli pitanje vojne obaveze, svi su pomenuli neki oblik državne represije ili nemogućnost pristupa pravnoj zaštiti kao razloge svog migriranja. Tako na primer ispitanica 30 je pobešla nakon što ju je vojni oficir progonio kada je odbila da se uda za njega. Ispitanica 28 je rekla da je bila prisiljena da se uda za vojnog oficira. Ispitanik 15 je razotkrio korupciju unutar vlade i bio je uhapšen. Neki ispitanici su istakli mogućnost boljeg obrazovanja, više prilika/poslova ili pridruživanje porodici kao razloge migracije. Ni u jednom trenutku u intervjuima nije bilo reči o tome da im je ideja o migraciji bila nametnuta od strane krijumčara ili drugih posrednika.

Ovo je važno istaći s obzirom na sklonost vladinih i medijskih narativa koji sugerišu da su migranti „prevareni“ ili „obmanjeni“ da migriraju (Zhang i drugi, 2018). Glavni razlozi za migracije su bili vojna služba i/ili faktori povezani sa progonom od strane vlade i/ili korupcija.

Interesantan nalaz iz intervjua odnosi se na odredište eritrejskih migranata. Broj migranta koji prelaze Sredozemno more skroman je u poređenju sa svetskim tokovima od 60 miliona prisilno raseljenih ljudi i 86% izbeglica koji su primljeni u razvijene zemlje (Andersson, 2016), ali javna percepcija može biti iskrivljena kroz brojno senzacionalističko izveštavanje medija. Jednostavna pretraga na Guglu otkriće brojne članke, ali da citiramo samo jedan za primer, UK Daily Mail (2017) pisao je o tome da će se odigrati „biblijski egzodus“ iz Afrike u Evropu ako se nešto ne preduzme.

Međutim, naša istraživanja kažu da je samo sedam od trideset ispitanih imalo nameru da ide u Evropu; velika većina je bila fokusirana samo na beg iz Eritreje i dolazak u drugu zemlju u regionu u potrazi za sigurnošću, kako za njih tako i za članove svoje porodice.

„Ne – ja nisam imala planirano odredište, samo sam htela pobeći od kućnih obaveza i najjednostavnija maršruta za mene je bila granica ka Sudanu. Život u Kartumu je bio vrlo težak za mene i moje ćerke, nisam mogla da radim, jer nisam imala nekoga ko bi čuvao ćerke, čula sam da mnogi Eritrejci idu u Egipat i traže zaštitu od UNHCR-a u Egiptu, takođe sam čula da UNHCR u Egiptu štiti samohrane majke s decom, stoga sam odlučila doći u Egipat“ (ispitanica 4).

„Moje planirano odredište je bio Kartum, tokom boravka u Kartumu... čula sam i vide-la da je život u tom gradu veoma opasan i težak, pričalo se o mnogim kidnapovanjima, Eritrejci su bili silovani, uhapšeni i deportovani nazad u Eritreju; čula sam od krijumčara koji je moj rođak, da mnogi Eritrejci idu u Egipat i traže zaštitu UNHCR-a tamo, takođe sam saznala da UNCHR u Egiptu štiti samohrane majke s decom, stoga sam odlučila doći u Egipat“ (ispitanica 13).

Uticaj medijskog izveštavanja na javnu percepciju mogao bi biti tema zasebnog članka, ali ono što je važno zabeležiti u svrhe ovog istraživanja jeste da većina intervjuisanih nije imala većih planova od onog da izađe iz Eritreje u bilo koju zemlju u regionu. Ovo je važno jer podriva deo senzacionalističke medijske retorike, ali

takođe i za argument da ogromne „organizovane kriminalne mreže“ omogućavaju celokupan transport migranata, od vrata njihovog doma do Evrope.

3. KAKO ERITREJSKI MIGRANTI PLANIRAJU I ORGANIZUJU SVOJA PUTOVANJA?

Kao što je napred navedeno, izveštaji medija, vlada i snaga reda u vezi sa krijumčarenjem ljudi kroz Severnu Afriku iz Podсахare pogrešno pretenduju da se fokusiraju na pitanje kako „zlobne kriminalne mreže eksploatišu“ migrante (Campagna, 2017). Odnos „predator/žrtva“, odnosno to da su neupućeni migranti i izbeglice prevarene ili obmanjene da nezakonito migriraju, dominira diskursom o ilegalnim migracijama. Isto tako, pronalazimo pristrasnu percepciju da su krijumčari pokretačka snaga ilegalnih migracija i glavni uzroci eksploatacije duž njihovih maršruta (Zhang i ostali, 2018).

Podaci prikupljeni u ovom istraživanju ističu upadljive uloge prijatelja i porodice kao suprotnost „kriminalnim grupama“ ili drugim kolektivima u planiranju i izvršavanju nezakonitih migracija. Tako na primer, u početnoj deonici putovanja prilikom napuštanja Eritreje, 24 ispitanika je koristilo posrednika preporučenog od strane prijatelja ili rođaka. Troje je samostalno osmislilo put; dvoje je uvedeno preko poslovnog kontakta i jedan preko komšije. Ovde treba ukazati na to da su neki ispitanici stalno ponavljali da lica koja su im pomogla da napuste Eritreju ne bi trebalo nazivati „krijumčarima“. U jednom slučaju osoba koja im je pomogla da migriraju bila je „vozač“, u drugom blizak srodnik. Ni u jednom momentu nije bilo dokaza o umešanosti „kriminala“ u ilegalne migracije, kao ispomoć pri izlasku iz Eritreje. Zapravo, bilo je suprotno: velika većina ispitanika je migrirala iz Eritreje u Sudan ili Etiopiju pomoću posrednika koga je preporučio neko ko se smatrao pouzdanim izvorom: prijatelj ili član porodice.

Ispitanici su takođe upitani gde su dobili informacije o ilegalnim migracijama. Opet, velika većina (njih 22) rekla je da je podatke dobila od prijatelja ili rođaka. Dva ispitanika su rekla da su radili *online* istraživanje, dok je samo dvoje izjavilo da su otišli bez informacija. Sledećih šest ispitanika je izjavilo da su informacije o ilegalnim migracijama dostupne svima i opšte poznate:

„Svi pričaju o tome, kad god se sastanate, najpopularnija tema o kojoj svi pričaju je prelazak granice. Pre je ovo bilo poverljivo, jer niko nije verovao nikome, bili bismo preplašeni da ćemo biti izručeni vladi, ali sada je ova tema postala normalna i svi pričaju o tome bez straha.“ (ispitanik 2)

Treba napomenuti da se o ovoj informaciji naizgled slobodno diskutovali i oni koji su služili u vladinim agencijama, a čiji je zadatak da spreče ilegalne migracije i održe sigurnost na granici:

„Ilegalno migriranje je veoma popularna aktivnost u vojnoj službi, uvek se mogu čuti ljudi kako pričaju o onima koji nezakonito migriraju, kako, kada i takođe preko koje granice prelaze.“ (ispitanik 5)

Ova svedočenja su u suprotnosti sa prethodnim istraživanjima, u kojima je navedeno da su migracije bile tabu tema, o čemu se nije govorilo otvoreno zbog straha da će takvi razgovori biti prosleđeni vladinim agencijama (vidi Mengiste, 2018). U širem smislu, ako su informacije i o posrednicima i o ilegalnim migracijama uglavnom prikupljene preko prijatelja ili porodice, dovodi se u pitanje ideja da su kriminalne grupe u stanju da eksploatišu ili ucenjuju migrante. Budući da su informacije dostupne svima, bilo u javnosti ili preko prijatelja i porodice, mala je mogućnost da migrante prevare ili obmanu kriminalne organizacije.

Nakon izlaska iz Eritreje i ulaska u tranzitne zemlje, a pre kretanja dalje prema Egiptu, svedočenja postaju nejasnija. Ogromna većina intervjuisanih (njih 27) i dalje se oslanja na kontakte prijatelja, porodice i zajednice, koji im pomažu u narednim fazama njihovog migracionog putovanja. Ipak, dvoje ispitanih reklo je da im je u izbegličkom kampu prišao krijumčar, a jedan ispitanik je radio za krijumčara u regrutovanju drugih Eritrejaca u zamenu za besplatan prolaz do Egipta. Budući da su migraciona putovanja često podeljena na deonice, ovi iskazi pokazuju opasnost od generalizacije.

4. METODE KORIŠĆENE U NEREGULARNIM MIGRACIJAMA IZ ERITREJE

Maršrute i metode koje koriste posrednici u ilegalnim migracijama zavise od individualnih resursa krijumčara (Whittle, 2019), a to podrazumeva: njihov pristup određenim vrstama prevoza, mogućnost uticaja na korumpirane zvaničnike, falsifikovanje dokumenta itd. Međutim, pokazalo se da su maršrute i metode identifikovane u ovom istraživanju jednostavne i da im nedostaje sofisticiranost” (naročiti trud). Na primer, većina ispitanika je jednostavno prešla peške granicu iz Eritreje ka Sudanu ili Etiopiji.

Odatle pa nadalje, transport preko graničnih prelaza je često bio pomoću Toyota pikap vozila (to su 4x4 vozila sa otvorenim zadnjim delom). Detalji koje je dao ispitanik 26 bili su reprezentativni za većinu drugih putovanja:

„Krijumčar mi je rekao da ćemo se sastati na... autobuskoj stanici i posle toga smo ušli u autobus... i sišli pre nego što smo stigli do kontrolnog punkta Adi-Kuala; zatim smo hodali dva sata i ušli u kuću. Neki su već bili tu i čekali, dok su drugi došli kasnije; ostali smo u toj kući tri dana, nakon čega smo počeli naše putovanje peške i nakon otprilike deset sati, došli smo do mesta Geza Keren, sakrili smo se tamo čitavo jutro i dan i nastavili smo naše putovanje uveče. Hodali smo više od deset sati dok nismo stigli do Etiopije, gde su nas etiopijski vojnici našli... Ostao sam u Adis Abebi tri meseca, a onda sam uz pomoć mojih sestara odlučio otići kod njih u Egipat ilegalno... počeli smo putovanje zajedno iz Adis Abebe javnim prevozom, prošli mnoge gradove i sela kako bismo došli do sela Metema. Tamo smo ostali nekoliko sati i kada su svi stigli, pet motocikala nas je pokupilo i prevelo u Sudan u roku od četiri sata; odmah smo nastavili put peške osam sati bez odmora. Nakon toga, našli smo Toyota pikap koji nas je čekao i odveo u mesto Hajer i tamo smo čekali dok sav novac nije bio plaćen, zatim su drugi došli i odveli nas u Kartum. Ostao sam u Kartumu dva dana, a potom počeo svoje putovanje za Egipat, bilo je brzo jer ga je moja sestra ugovorila, i krijumčar me je čekao, oni su me odvezli u malom

autobusu izvan Kartuma, odatle smo se prebacili u veliki kamion kojim smo putovali čitav dan do granica Sudana, kada smo se premestili u Toyota pikap i putovali tri dana dok nismo ušli u pustinju Aswan oko podneva; tu smo se osvežili i odmorili nekoliko sati i zatim uveče, nakon što je novac uplaćen, poslali su nas u Kairo vozom.“

Ni u jednom trenutku nije bilo sofisticiranosti u pogledu korišćenih metoda. Odnosno, nije bilo potrebe za falsifikovanim dokumentima, prikrivanjem i podmićivanjem i/ili korupcijom. Reč je samo o korišćenju vozila da bi se prešle prostrane i policijski nenadgledane granice u adekvatno vreme. Ova jednostavnost sugerise da je bio potreban nizak nivo veština za ulazak na tržište ilegalnih migracija. Jedina „veština“ koja posrednik treba da ima je pristup adekvatnom vozilu i poznavanje adekvatne trase. Dakle, ponovo, čini se da je nije bilo potrebe za uključivanjem kriminalaca, imajući u vidu korišćene nesofisticirane i jednostavne metode.

Ono što je takođe bilo jasno iz prikupljenih podataka je da su migracije iz Eritreje bile *“pay as you go”* pre nego *“end to end”*. U ovoj proceduri, takođe često korišćenoj u putovanjima iz Zapadne Afrike u Evropu, migranti plaćaju za putovanje jednu po jednu etapu, često zaustavljajući se i radeći u određenoj državi na neko vreme, kako bi uštedeli sredstva za sledeću fazu svog putovanja (vidi Tinti i Reitano, 2016). Ovo je suprotnost sistemu *“end to end”*, opisanom od strane drugih autora (videti Zhand, 2008 i Chin, 1999) gde su migranti plaćali naknade unapred u celosti da bi bili prevezeni od izvornog mesta do odredišta. Ispitanici koji su platili da napuste Eritreju, platili su još jednom kada su došli u Etiopiju ili Sudan kako bi se prebacili u narednu etapu svog putovanja. Ovo je, kako se čini, kontradiktorno narativima koji sugerisu da su velike transnacionalne kriminalne mreže upravljale svakom etapom ilegalnih migracija iz Podсахare.

Međutim, prikupljeni podaci su identifikovali kontradiktornost koju nije lako objasniti. Kao što je napred istaknuto, skoro svi ispitanici prikupili su informacije ili savet o ilegalnim migracijama od onih koje možemo osloviti „pouzdanim“ izvorima, poput prijatelja ili porodice. Onda je iznenađujuće da veliki broj intervjuisanih ima negativno mišljenje o svojim krijumčarima/posrednicima. Kada su upitani da li bi preporučili svoje posrednike/krijumčare drugima, od njih 29, 16 je reklo da bi, a 13 da ne bi. Komentari onih koji ne bi preporučili svoje posrednike/krijumčare uključuju:

„Ne, krijumčari imaju svoje loše strane, ne izveštavaju o tačnoj situaciji, zahtevaju... i siluju žene.“ (ispitanik 30)

„Ne, ja ne bih, jer je opasno po život, možeš umreti ili ostati invalid, ja sam srećan da sam izašao živ odatle.“ (ispitanik 11)

„Ne, ja ne bih, jer je užasno iskustvo, ne poštuju te, ne brinu o tome da li ćeš umreti ili ne. Krijumčari, koji su nas vodili u Egipat, su nas tretirali kao životinje.“ (ispitanik 9)

Čini se da postoji neusklađenost između saveta primljenih unapred i stvarnog proživljenog iskustva na putovanju. S jedne strane, mali broj migranata rekao je da ne bi preporučio svoje krijumčare zbog svog iskustva. Ipak, s druge strane su otvoreno priznali da su prilikom odlaska znali za opasnosti uključene u ilegalne migracije:

„Bio sam preplašen i zabrinut jer sam čuo priče o tome šta bi se moglo dogoditi nekome ko pokuša preći granicu ilegalno – neki bivaju upucani od strane državnih vlasti, neki su uhvaćeni, pritvoreni, a onda bi bili prisilno regrutovani u vojsku.“ (ispitanik 2)

„Da, bio sam zabrinut i preplašen ali nisam imao drugog izbora. Čuo sam priče da su ljudi uhvaćeni, kidnapovani ili čak ubijeni. To je ono što me je zabrinulo i preplašilo.“ (ispitanik 3)

„Malo smo bili zabrinuti jer smo znali da je opasno, znali smo da ako ne budemo imali sreće možemo biti upucani, kidnapovani ili čak ubijeni.“ (ispitanik 7)

Može biti da su neki ispitanici potcenili poteškoće i da su tek kada su se suočili sa realnošću, shvatili o kakvim opasnostima je reč. Prema tome, uprkos činjenici da su primili savet i smernice pre polaska iz pouzdanih izvora poput prijatelja i rođaka, možda nisu bili dovoljno spremni za poteškoće koje su uključene u poduhvat.

Ova svedočenja takođe dovode u pitanje model poslovanja krijumčara, koji je, kao što je već istaknuto, ali i na drugim mestima (videti, npr. Slack i Martinez, 2018), baziran na usmenim preporukama. Čudno bi bilo da prijatelj ili rođak preporuči krijumčara ili posrednika nakon lošeg ličnog iskustva. Ipak, kao što je ranije istraživanje pokazalo, može biti da postoji osećaj obaveze unutar eritrejske zajednice/kulture da se pomogne drugima da migriraju, ukoliko to oni zatraže. Radi se o tome da, nakon što je njima neko prethodno pomogao ili znajući za nevolje sa kojima se njihovi sunarodnici suočavaju kod kuće i u tranzitnim državama, Eritrejci osećaju obavezu da obezbede pomoć drugima u migraciji. Čak i ako znaju rizike i opasnosti koje su uključeni.

Iako ova svedočanstva donekle izgledaju kontradiktorno, ipak ne ukazuju na to da su migranti prevareni ili obmanjeni od strane samih posrednika ili krijumčara, kako su to narativi medija, vlada i snaga reda skloni da zaključe. Jasno je da oni ulaze u proces migracija otvorenih očiju i da traže informacije iz pouzdanih izvora.

5. PLAĆANJE MIGRACIONIH NAKNADA

Još jedna zabluda koja prati temu migracija odnosi se na plaćanje naknade i dužničkog ropstva. U medijskim i političkim izveštajima uobičajeni narativ vidi migrante kao da su u dužničkom ropstvu zbog naknada za transport, te stoga vrlo ranjive u pogledu eksploatacije od strane kriminalaca (za kritiku videti Weitzer, 2014). Preko dve trećine ispitanika (njih 21) izjavilo je da se nisu osećali kao da se njima "trgovalo" ni na jednoj deonici svog putovanja. Od preostalih intervjuisanih (devet), petoro je reklo da se osećalo žrtvama trgovine zbog nasilnog i grubog tretmana koji su imali prilikom prelaska u Egipat. Nijedan ispitanik nije spominjao dužničko ropstvo, niti je izrazio zabrinutost zbog dugova prema krijumčarima odnosno posrednicima.

Što se tiče finansiranja putovanja, 26 od 30 učesnika obezbedilo je finansiranje preko svoje (šire) porodice i prijatelja koji su često živeli u inostranstvu. Jedan učesnik je obezbedio finansiranje vlastitim radom u poljoprivredi. Ono što je interesantno jeste da dva učesnika nisu uopšte morala da finansiraju putovanje, budući da su besplatno dobili uslugu krijumčarenja (jedan ispitanik) ili im je pomogao neko iz njihovog okruženja (drugi ispitanik). Takođe je zanimljivo istaći da je jedan ispi-

tanik platio u naturi tako što je bio uključen u krijumčarenje dovodeći potencijalne klijente iz eritrejske zajednice posrednicima.

Ogromna većina učesnika koji su platili krijumčarsku naknadu, dali su je po dolasku (sa krijumčarom) na dogovoreno odredište. Samo je jedan od ispitanih migranata platio naknadu unapred. To može biti zahvaljujući činjenici da je zvaničnik eritrejske vojske, a rođak ispitanog, bio uključen u proces krijumčarenja, i u takvim okolnostima bi, možda, dodatna sredstva kupila lojalnost drugih zvaničnika.

Ovo je upadljivo drugačije od nalaza iz drugih istraživanja o ilegalnim migracijama u drugim kontekstima (videti npr. Chin 1999; Antonopoulos i Winterdyk, 2006; uporedi Zhang, 2008; Sanchez, 2017). Međunarodna istraživanja pokazuju da ilegalni migranti (ili njihove porodice, koje veoma često vide posredovanje pri migriranju kao ulaganje) plaćaju ukupnu ili najmanje 50% krijumčarske nakande unapred (Antonopoulos i Winterdyk, 2006). Ovih 50% u većini slučajeva je korišćeno za plaćanje važnih učesnika putovanja, pre nego što je putovanje počelo. Ostatak naknade bio bi plaćen po dolasku migranata u odredišnu državu. U mnogim situacijama, plaćanja unapred su vršena preko posrednika, obično pouzdanog i istaknutog člana lokalne zajednice, koji je onda prosleđivao naknadu organizatoru na kraju migrantskog putovanja (videti Antonopoulos i Winterdyk, 2006; Koser, 2008). Međutim, nijedan od ovih slučajeva nije bio identifikovan u našim intervjuima. Pored toga, u našim intervjuima nismo naišli ni na jedan slučaj u kome su eventualno prokrijumčareni migranti pozajmljivali novac od lokalnih zelenaša, kao što je to identifikovano u drugim istraživanjima o krijumčarenju ljudi (videti, na primer, Koser 2008). Čak i u onim slučajevima, kada su migranti pozajmljivali novac od drugih (njih 7) nije bilo uopšte kamate, već je „davanje kredita“ bila pogodnost za nekoga u njihovoj društvenoj mreži.

Krijumčarske naknade koje su plaćali naši ispitanici posrednicima njihovih ilegalnih putovanja znatno variraju za gotovo identične krijumčarske procedure i/ili slične pređene udaljenosti, kao i odgovarajuće složenosti putovanja. Na primer, bilo je slučajeva u kojima su migranti koji nisu platili apsolutno ništa u novcu, već u naturi (delujući kao posrednici između krijumčara i drugih potencijalnih ilegalnih migranata) ili su plaćali 17.820 funti za prelazak jedne granice (od Eritreje do Sudana) kamionom. Ovo je jasan kontrast međunarodnim istraživanjima koja prikazuju da krijumčari generalno imaju različite cene za usluge koje nude, zavisno od promenljivih poput: udaljenosti, načina transporta, složenosti putovanja, trajanja, mogućnosti viziranja, uključenih garancija i nivoa sigurnosti i komfora (videti Mahler, 1995; Sladkova, 2016), kao i etničke pozadine krijumčarenog migranta u nekim kontekstima (videti Antonopoulos i Winterdyk, 2006).

Ipak, postoji jedna istaknuta tačka koju treba napomenuti u pogledu krijumčarskih naknada.

U onim slučajevima u kojima je plaćena naknada za krijumčarenje, zbog vrlo stroge kontrole izlaza (i ekstremno militarizovane granice) u Eritreji od njenog uspostavljanja, krijumčarske naknade iz Eritreje u Sudan bile su znatno veće od onih za krijumčarenje iz Sudana u Egipat. Jedan od naših ispitanika čiji je slučaj indikativan za celu grupu platio je 5.000 dolara za prelazak granice između Eritreje i Sudana i samo 400 dolara od Sudana do Egipta, što jasno odražava premiju na rizik.

ZAKLJUČAK

Ovaj članak je pokušao da rasvetli ilegalne migracije iz Eritreje; temu koja je u poslednjih nekoliko godina dobila značajnu medijsku, ali ograničenu akademsku pažnju. Jasno je da je preplavljujuća motivacija koja pokreće migracije iz Eritreje beg od represivnog režima i neograničene vojne službe. Ostaje da se vidi kako će mirovni sporazum Etiopije i Eritreje iz 2018. godine promeniti situaciju u Eritreji.

Evropska komisija je hrabro izjavila da: „Gotovo 90% izbeglica i migranata platilo je organizovanim kriminalcima i krijumčarima ljudi da ih prebace preko granice” (Evropska komisija, 2017). Međutim, čini se da se to ne odnosi na ilegalne migracije iz Eritreje. Naše istraživanje podupire one druge (vidi, na primer, Antonopoulos i Winterdyk, 2006; Campana 2017; Siegel, 2019), koji narušavaju poverenje u ideju da su „entiteti” koji krijumčare migrante preko Sredozemnog mora „kriminalne organizacije”. Zapravo, ključna uloga koju imaju članovi porodice, prijatelji i poznanici iz okoline migranata jasno ukazuje na nepostojanje snažnog elementa kriminalne organizacije, ako ga uopšte ima. Kao što je pokazalo ovo istraživanje, neki od ispitanika čak su nerado nazivali one koji su im omogućili neke etape njihovog nezakonitog migriranja „krijumčarima”. Metode koje su korišćene su jednostavne, pri čemu posrednici u ilegalnim migracijama jednostavno “prebace” migrante peške ili ih prevoze preko nekih od granica, koje su često bez policijskog nadzora.

Čini se da se naknade plaćaju od faze do faze i/ili unapred (pre odlaska iz Eritreje) ili po dolasku (u Egipt). Budući da su većini ispitanih eritrejskih migranata putovanje finansirali prijatelji ili porodica i drugi, nije bilo dokaza da su migranti morali pozajmiti novac od posrednika, što znači da nisu bili primorani na dužničko ropstvo. Dva slučaja, koji uključuju migrante koji uopšte nisu plaćali naknade, najbolji su primeri posrednika u krijumčarenju, koji su se „otrgnuli od opšteprihvaćenih društvenih običaja i kodeksa ponašanja radi profita i samoočuvanja, posebno suočeni s neprijateljskim društvenim okruženjem” (Zhang i drugi, 2018: 14; Siegel, 2019). Ipak, takve situacije i migrantska iskustva zvanični i medijski diskursi potpuno ignorišu.

Prisutnost čak i malog broja slučajeva u kojima nema apsolutno nikakve finansijske (ili druge) transakcije, ili čak širok raspon naknada potrebnih za posredovanje u ilegalnim migracijama iz Eritreje u Sudan, takođe naglašava da je krijumčarenje ljudi izuzetno raznovrstan teren.

Ono što je važno je da krijumčarenje ljudi ne uključuje uvek „ljudske krijumčare” u strogom zapadnjačkom smislu. Potonje obično uključuje sliku para predator-žrtva, prema kojoj kriminalci izlažu ilegalne migrante širokom rasponu rizika i uslova ranjivosti, i – u najboljem slučaju – iskorišćavaju finansijsku prednost (očekivanog) nezgodnog položaja migranata. Ono što je očigledno u našoj studiji jeste činjenica da jednostavno pretvaranje krijumčarenja Eritrejaca u aktivnost „visokog rizika/niskog prinosa” možda neće biti rešenje u situaciji u kojoj veze između „krijumčara” i „krijumčarenih” mogu biti utemeljene na vezama lokalne zajednice (Majidi, 2018; Siegel, 2019) i strategijama, koje su vrlo često izvan konteksta profitabilnih ilegalnih poslova.

Bez potrebe za kriminalnom podrškom/veštinama bilo za prevoz migranata ili pozajmljivanje novca za njihova putovanja, čini se da je veza između ilegalne migracije i kriminala iz Eritreje vrlo ograničena. Naša studija slučaja o nezakonitim migrantima iz Eritreje temelji se na relativno malom uzorku iz geografski ograničene grupe i sugerije da bi se mogli lokalizovati izuzeci od nekih istraživanja o krijumčarenju ljudi iz Afrike. Iskustva i ciljevi naših učesnika mogu se značajno razlikovati od drugih afričkih migranata kao što su, na primer, nigerijski ili drugi zapadnoafrički migranti. Ipak, jednako je važno paziti da zapadnjačke koncepcije o tome šta se događa u vezi sa krijumčarenjem ljudi ne nadjačaju stavove onih koji zapravo učestvuju u tome.

LITERATURA

- Andersson R. /2016/: Europe's failed 'fight' against irregular migration: ethnographic notes on a counterproductive industry, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42(7), pp. 1055–1075.
- Antonopoulos G. A. and Papanicolaou G. /2018/: *Organised crime: a very short introduction*, Oxford University Press, Oxford.
- Antonopoulos G. A. and Winterdyk J. A. /2006/: The smuggling of migrants in Greece: An examination of its social organisation, *European Journal of Criminology*, 3(4), pp. 439–461.
- Antonopoulos G. A., Di Nicola A., Rusev A. and Terenghi F. /2019/: *Human trafficking finances: evidence from three European countries*, Cham, Springer, Switzerland.
- Baerwaldt N. /2018/: The European refugee crisis: crisis for whom?, *Border Criminologies Blog*, <https://www.law.ox.ac.uk/research-subject-groups/centre-criminology/centreborder-criminologies/blog/2018/03/european-refugee>.
- Belloni M. /2016/: Refugees as gamblers: Eritreans seeking to migrate through Italy, *Journal of Immigrant and Refugee Studies*, 14(1), pp. 104–119.
- Brachet J. /2018/: Manufacturing smugglers: from irregular to clandestine mobility in the Sahara, *The Annals: The American Academy of Political and Social Science*, 676(1), pp. 16–35.
- Campana P. /2017/: Out of Africa: The organization of migrant smuggling across the Mediterranean, *European Journal of Criminology*, 15(4), pp. 1–22.
- Chin K. L. /1999/: *Smuggled Chinese: clandestine immigration to the United States*, Temple University Press, Philadelphia.
- Daily Mail /2017/: Europe is 'underestimating' scale of migrant crisis and 'could be flooded by millions of Africans in 'biblical exodus' unless urgent action is taken says top official, *Daily Mail*, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-4676640/Europe-underestimating-scale-migrant-crisis.html>.
- European Commission /2017/: *The EU and the migration crisis*, <https://op.europa.eu/webpub/com/factsheets/migration-crisis/en/>.
- European Commission /2019/: *Asylum, Migration and Integration Fund (AMIF)*, https://ec.europa.eu/home-affairs/financing/fundings/migration-asylum-borders/asylum-migration-integration-fund_en
- European Commission, *EUTF For Africa* /2020/: https://ec.europa.eu/trustfundforafrica/sites/uetfa/files/facsheet_eutf_short_17-01-2020.pdf.

- Galindo G. Salvini /2019/: Italy to spend 'at least €1 billion' in North Africa, *Politico*, <https://www.politico.eu/article/matteo-salvini-italy-migration-to-spend-at-least-e1-billion-in-north-africa/>
- Hobbs D. and Antonopoulos G. A. /2014/: How to research organised crime – in: *The Oxford handbook of organised crime* (Paoli L., ed.), Oxford University Press, New York, pp. 96–117.
- International Organisation for Migration (IOM) /2015/: *Migrant Arrivals by Sea top 170,000 in 2014*, <https://www.iom.int/news/migrant-arrivals-sea-italy-top-170000-2014>.
- Koser K. /2008/: Why Migrant Smuggling Pays, *International Migration*, 46(2), pp. 3–26.
- Mahler S. /1995/: *American dreaming: immigrants life in the margins*, Princeton University Press, Princeton, N.J.
- Majidi N. /2018/: Community dimensions of smuggling, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 676, pp. 97–113.
- Mengiste T.A. /2018/: Refugee protections from below: smuggling in the Eritrea-Ethiopia context, *The Annals of The American Academy of Political and Social Science*, 676(1), pp. 57–76.
- Poole A. /2013/: Ransoms, remittances, refugees: the gatekeeper state in Eritrea, *Africa Today*, 60(2), pp. 67–82.
- Reuters /2019/: Terrorist presence on migrants boats from Libya now a certainty: Italy's Salvini, *Reuters Online*, <https://www.reuters.com/article/us-libya-security-italy/terrorist-presence-on-migrants-boats-from-libya-now-a-certainty-italys-salvini-idUSKCN1RT0G5>.
- Sanchez G. /2017/: Critical Perspectives on Clandestine Migration Facilitation: An Overview of Migrant Smuggling Research, *Journal on Migration and Human Security*, 5(1), pp. 9–27.
- Siegel D. /2019/: Human smuggling reconsidered: the case of Lesbos – in: *Constructing and organising crime in Europe* (P.C. van Duyne, A. Serdyuk, G.A. Antonopoulos, J. Harvey and K. von Lampe, eds.), Eleven International Publishing, The Hague, pp. 105–123.
- Slack J. and Martinez J. /2018/: What makes a good human smuggler? The differences between satisfaction with and recommendation of Coyotes on the U.S. – Mexico Border, *The Annals: The American Academy of Political and Social Science*, 676(1), pp. 152–173.
- Sladkova J. /2016/: Stratification of undocumented migrant journeys: Honduran Case, *International Migration*, 54(1), pp. 84–99.
- Strange M. and Martins B. N. /2019/: Claiming parity between unequal partners: how African counterparts are framed in the externalisation of EU migration governance, *Global Affairs*, 5(3), pp. 234–246.
- Tinti P. and Reitano T. /2016/: *Migrant, refugee, smuggler, saviour*, Hurst Publishing, London.
- UN /2003/: *United Nations Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols Thereto*, <https://www.unodc.org/unodc/treaties/CTOC/>.
- UN /2017/: *Mediterranean crossing still world's deadliest for migrants* – UN News, <https://news.un.org/en/story/2017/11/637162-mediterranean-crossing-still-worlds-deadliest-migrants-un-report>.
- UN /2020/: *Eritrea Country Profile*, http://data.un.org/CountryProfile.aspx/_Images/CountryProfile.aspx?crName=Eritrea.
- UNHCR /2020/: *Italy Sea Arrivals Dashboard*, <https://data2.unhcr.org/en/situations/mediterranean/location/5205>

- Walker S. /2018/: Hungarian leader says Europe is now 'under invasion' by migrants, *The Guardian*, March 15.
- Weitzer R. /2014/: New directions in research on human trafficking, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 653(1), pp. 1–27.
- Whittle J. /2019/: *Snakehead: to what extent are Chinese organised crime groups involved in human smuggling from China to the United Kingdom?*, PhD Thesis (unpublished), Liverpool John Moores University.
- Zanker F. /2019/: Managing or restricting movement? Diverging approaches of African and European migration governance, *Comparative Migration Studies*, 7(17).
- Zhang S. /2008/: *Chinese human smuggling organizations: families, social networks, and cultural imperatives*, Stanford University Press, Stanford, Ca.
- Zhang S., Sanchez G. E. and Achilli L. /2018/: Crimes of Solidarity in Mobility: Alternative Views on Migrant Smuggling, *The Annals: The American Academy of Political and Social Science*, 676(1), pp. 6–1.

Sa engleskog prevela Anđelijska Kovačević

Joseph Whittle* & Georgios A. Antonopoulos**

IRREGULAR MIGRATION FROM ERITREA AND ROLE OF HUMAN SMUGGLING

SUMMARY

The years 2014-2019, saw approximately 104.000 Eritreans arriving by boat from North Africa to Italy alone. Thousands of others arrived via Greece, Spain and Turkey into the EU. With an estimated population of 5,34 million people that equates to almost 2% of the entire population of Eritrea arriving in Italy during these five years. Eritreans were among the ethnic groups associated with the so called 'Migrant Crisis' in the Mediterranean, a phenomenon that has been well-documented. Depending on the viewpoint, migration to the EU through the Mediterranean or via Turkey has been described as an 'invasion', portrayed in some sections as Europe being 'under siege', and suggested – as in the case of the former Italian Interior Minister Salvini – as a means for terrorists to infiltrate European borders. Or, simply, as a tragedy with the route becoming known as 'the world's deadliest' for migrants. Without first understanding or acknowledging the drivers of irregular migration, the responses will not be effective. As Eritreans are one of top nationalities undertaking irregular migration to travel to the EU, this article looks at their motivations and the means used by them to migrate illegally. In doing so, it attempts to show what drives the high volume of people migrating and that the link between smugglers and criminality is not as western perceptions and paradigms would indicate.

Key words: irregular migration, Eritrea, Europe, organized crime, human trafficking

* Visiting Lecturer at Liverpool John Moores University, UK, J.G.Whittle@ljmu.ac.uk

** Professor of criminology at Northumbria University Newcastle, UK, g.antonopoulos@tees.ac.uk

Emir Ćorović*

Departman za pravne nauke,
Državni univerzitet u Novom Pazaru

TEŠKO UBISTVO NA SVIREP NAČIN

Apstrakt: Lišenje života na svirep način predstavlja oblik teškog ubistva koji je inkriminisan u čl. 114, st. 1, tač. 1 Krivičnog zakonika Republike Srbije. U članku je akcenat stavljen na značenje pojma svireposti kao kvalifikatornog obeležja ovog krivičnog dela. Reč je o jednom kompleksnom pojmu koji ima svoju objektivnu, ali i subjektivnu stranu. Naime, svirepost s jedne strane podrazumeva lišenje života žrtve na način da joj se stvaraju preterani bolovi i patnje, dok je, s druge strane, neophodno da učinilac pokaže i jedan poseban emotivni odnos prema tim bolovima i patnjama (u vidu zadovoljstva, uživanja u njima, odsustvu sažaljenja i sl.). Nadalje, analizirana je problematika krivice kod ovog krivičnog dela, naročito mogućnost njegovog postojanja u slučaju neuračunljivosti i bitno smanjene uračunljivosti. Iako je sudska praksa na pozicijama da u ovim slučajevima teško ubistvo na svirep način nije moguće, u članku se zastupa suprotna teza. Na kraju su razmotrena pitanja pokušaja i pripremanja teškog ubistva na svirep način. Potonji institut može biti interesantan iz razloga što je novelama Krivičnog zakonika iz 2019. godine posebnom odredbom inkriminirano pripremanje teškog ubistva (radi se o tzv. *delicta preparata*), s tim da se u članku zauzima stav da primeni ove odredbe kod lišenja života na svirep način teško da ima mesta.

Ključne reči: teško ubistvo, svirepost, krivica, pokušaj, pripreme radnje.

UVOD

Lišenje života na svirep način predstavlja oblik teškog ubistva koji je propisan u čl. 114, st. 1, tač. 1 Krivičnog zakonika Srbije (KZ).¹ Radi se o jednoj od najtežih inkriminacija za koje je zaprećena kazna zatvora od najmanje 10 godina ili doživotni zatvor.² Ovo krivično delo je, kao oblik ubistva, poznavala i ranija srpska/jugoslovenska legislativa,³ a propisuju ga i neka inostrana zakonodavstva (države sa

* Vanredni profesor, ecorovic@np.ac.rs.

1 Krivični zakonik – KZ, *Službeni glasnik RS*, br. 85/05, 88/05 – ispr., 107/05 – ispr., 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16, 35/19.

2 Kod teškog ubistva iz čl. 114 KZ isključena je mogućnost ublažavanja kazne u smislu čl. 57, st. 2 KZ.

3 Vid.: G. Niketić /1939/: *Krivični zakonik: Objašnjenja – Praksa – Sporedno zakonodavstvo*, Beograd, p. 310; J. Tahović /1956/: *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd, p. 337. Ovaj oblik ubistva propisivali su i krivični zakoni ostalih republika i autonomnih pokrajina bivše SFRJ. Vid.: D. Atanacković /1985⁴/: *Krivično pravo: Posebni deo*, Beograd, p. 136, 172.

područja bivše SFRJ,⁴ Nemačka, Ruska Federacija, Argentina, neke federalne jedinice SAD-a).⁵

Formulacija „ubistvo na svirep način“ može predstavljati svojevrsni pleonazam, jer ubistvo samo po sebi predstavlja svirep čin. Naglašavanjem svireposti kod ovog oblika teškog ubistva ista se nastoji „stepenovati“, u smislu da je reč o svireposti koja prevazilazi onu meru koja „redovno“ prati ubistvo.⁶ Verovatno se zbog toga u nekim zakonodavstvima kod ovog krivičnog dela koristi formulacija „posebna svirepost“ (npr. KZ Ruske Federacije – *Убийство совершенное с особой жестокостью*). Ipak, nije neophodno u njegovom biću vršiti predmetnu „gradaciju“, zbog toga što, kako je rečeno, ubistvo *per definitionem* podrazumeva određenu dozu svireposti, pa je sasvim jasno da ona mora biti „natprosečnog“ intenziteta da bi predstavljala kvalifikatornu okolnost u ovom slučaju.⁷

Prema tome, svirepost predstavlja kvalifikatorno obeležje koje razlikuje ovaj oblik teškog ubistva od „običnog“ ubistva. Tako se na samom početku promatranja o ovom krivičnom delu dolazi do zaključka da je, na prvom koraku, razlika između teškog ubistva na svirep način i „običnog“ ubistva kvantitativna, s obzirom da se iskazuje u količini svireposti koja se ispoljava prilikom lišenja života pasivnog subjekta. Međutim, svirepost predstavlja prilično kompleksan pojam, o čemu će biti reči, tako da se razlika između pomenuta dva ubistva (svirepog i običnog) ne može svesti samo na navedenu kvantitativnu razliku.

U čl. 114, st. 1, tač. 1 KZ inkriminisana su dva različita oblika teškog ubistva – lišenje života na svirep način i lišenje života na podmukao način.⁸ Ovakvim pri-

- 4 Vid.: M. Babić, I. Marković /2018⁵/: *Krivično pravo: Posebni dio*, Banja Luka, pp. 43–44; B. Petrović, D. Jovašević /2005/: *Krivično pravo II (Krivično pravo: Posebni dio)*, Sarajevo, p. 157; K. Turković, A. Maršavelski (eds.) /2013/: *Komentar Kaznenog zakona i drugi izvori novoga hrvatskog kaznenog zakonodavstva*, Zagreb, p. 163; Lj. Lazarević, B. Vučković, V. Vučković /2007²/: *Komentar Krivičnog zakonika Crne Gore*, Cetinje, pp. 354–355; M. Kančev /2015/: Kvalificirani (teški) ubistva, *Makedonska revija za kazneno pravo i kriminologija*, n° 1, p. 3 (<http://www.maclc.mk/Upload/Documents/Metodija%20Kanevcev.pdf>, 14. februar 2022.); V. Jakulin /2021/: Criminal Offences Against Life in the Criminal Code of Slovenia – in: *Selected Aspects of Human Life in Civil and Criminal Law* (S. Kraljić, D. Korošec, Y. Ünver, eds.), Maribor, pp. 84–85.
- 5 Vid.: K. Lackner, K. Kühl /2011²⁷/: *StGB – Strafgesetzbuch – Kommentar*, München, p. 976. A. I. Rarog (ред.) /2007⁴/: *Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации*, Москва, pp. 186–187. M. Ferrante /2011/: Argentina – in: *The Handbook of Comparative Criminal Law* (K. Heller, M. Dubber, eds.), Stanford, p. 38. Prema KZ Njujorka ubistvo prvog stepena postoji, između ostalog, ukoliko je ubistvu prethodilo mučenje žrtve. Vid.: M. Škulić /2021/: *Osnovi krivičnog prava Sjedinjenih Američkih Država*, Beograd, pp. 184–185.
- 6 Iste ili slične konstatacije se redovno sreću u doktrini i judikaturi. Još davno je primećeno da „u mnogim sudskim odlukama pre svega se ističe da je za ubistvo na svirep način potrebna svirepost koja prelazi onu meru svireposti koja redovno prati delo nasilnog lišenja života...“, A. Stajić /1986/: *Komentar krivičnih zakona SR Srbije, SAP Kosova i SAP Vojvodine* (N. Srzentić, red.), Beograd, p. 117.
- 7 Hrvatski KZ iz 1997. godine koristio je formulaciju „posebno okrutan način“, ali je iz KZ iz 2011. uklonjena reč „posebno“ kao suvišna uz gorenavedenu argumentaciju. Vid.: K. Turković, A. Maršavelski. *op. cit.*, p. 164.
- 8 Nije sporno da je reč o dva različita oblika teškog ubistva. Vid.: Z. Stojanović /2022²²/: *Krivično pravo: Posebni deo*, Novi Sad, p. 10, fn. 8. Takođe, nije sporno da učinilac u konkretnom slučaju može ostvariti obe kvalifikatorne okolnosti, tj. da žrtvu liši života i na svirep i na podmukao

stupom zakonodavac je u jednoj odredbi regulisao dva oblika teškog ubistva koje, uslovno rečeno, karakterišu načini njihovog izvršenja. U tom smislu, svedeno na krivično delo koje je predmet ovog rada, teško ubistvo na svirep način se odlikuje posebnim načinom izvršenja,⁹ što predstavlja njegovu *diferentia specificu*.¹⁰ Predmetna konstatacija proizlazi iz jezičkog tumačenja odredbe čl. 114, st. 1, tač. 1 KZ, jer zakonsko biće ovog krivičnog dela glasi: „ko drugog liši života na svirep način“. Međutim, u literaturi se prigovara da ono što ovom obliku „daje teži vid, veći stepen težine i opasnosti, odnosno veći stepen krivice njegovog učinioca nije način izvršenja dela, već objektivne i subjektivne okolnosti koje stoje na strani kako učinioca, tako i samog ostvarenja krivičnog dela“.¹¹ U tom smislu, svirepost ne predstavlja samo način izvršenja, već i jednu okolnost koja ukazuje na, kako će se videti, odgovarajući emotivni odnos učinioca prema žrtvi. Zbog toga se svirepost, kako u teoriji tako i u judikaturi, s obzirom da njena sadržina nije određena zakonom, shvata u objektivno-subjektivnom smislu,¹² odnosno reč je o mešovitom (objektivno-subjektivnom) obeležju bića krivičnog dela.¹³

Kako predmetno krivično delo predstavlja oblik (kvalifikovani) ubistva, u radu se neće razmatrati pitanja koja se inače vezuju za problematiku ubistva, kao što su pitanje posledice (nastupanja smrti), uzročnosti i sl. Akcenat će biti na svireposti kao njegovom krucijalnom obeležju. Pored toga, posebno će se analizirati još dva pitanja koja se na jedan specifičan način vezuju za obeležje svireposti: prvo je pitanje učiniočeve krivice, a drugo fazi u njegovom ostvarenju, odnosno problematika pripremanja i pokušaja teškog ubistva na svirep način. Potonje pitanje zavređuje pažnju i zbog toga što je novelama KZ iz 2019. godine inkriminisano pripremanje teškog ubistva (čl. 114, st. 2), što znači da se odnosi i na njegov oblik koji je predmet ovog rada.

1. SHVATANJE SVIREPOSTI KAO KVALIFIKATORNE OKOLNOSTI KOD KRIVIČNOG DELA TEŠKOG UBISTVA IZ ČLANA 114 STAV 1 TAČKA 1 KZ

Kako svirepost predstavlja jednu mešovitu, objektivno-subjektivnu kategoriju, neophodno je ukazati na obe njene strane. Dok u pogledu objektivnog poimanja svireposti u teoriji i praksi uglavnom nema nekih većih razmimoilaženja (mada su se ranije i u tom delu mogle uočiti izvesne razlike u njenom razumevanju), u pogledu njenog subjektivnog segmenta postoje različita shvatanja.

način. Tako, u presudi Vrhovnog kasacionog suda, Kzz. br. 499/2015 od 18.06.2015. godine, stoji da je „radnja izvršenja kod ovog kvalifikovanog ubistva doista alternativno postavljena, ali to ne isključuje mogućnost da učinilac ovog oblika krivičnog dela teško ubistvo isto može učiniti i na svirep i na podmukao način“, <https://www.vk.sud.rs/sr-lat/kzz-4992015>, 14. februar 2022.

- 9 M. Babić, I. Marković. *op. cit.*, p. 43; N. Mrvić Petrović /2016⁵/: *Krivično pravo: Posebni deo*, Beograd, p. 24.
- 10 D. Kolarić /2008/: *Krivično delo ubistva*, Beograd, p. 201.
- 11 D. Jovašević /2017/: *Krivična dela ubistva*, Beograd, p. 22.
- 12 D. Kolarić. *op. cit.*, p. 201.
- 13 I. Vuković /2021/: *Krivično pravo: Opšti deo*, Beograd, p. 80.

U objektivnom smislu, svirepo lišenje života se manifestuje u nanošenju preteranih (nepotrebnih, velikih, prekomernih) bolova/patnji žrtvi (pasivnom subjektu).¹⁴ U skladu sa prethodno rečenim, radi se o nanošenju bolova/patnji žrtvi koje „prevazilaze patnje koje prate svako lišavanje života“,¹⁵ što se izražava kroz poseban intenzitet ili trajanje bolova.¹⁶ U obzir mogu doći kako fizički, tako i duševni (psihički) bolovi/patnje.¹⁷

Za postojanje ovog krivičnog dela neophodno je da pasivni subjekt oseća bolove/patnje koje mu se nanose. Jer, ako se svirepost manifestuje kao nanošenje preteranih (prekomernih, nepotrebnih, teških, velikih i sl.) bolova/patnji, onda je, da bi se izvršila njihova gradacija (kvantifikovanje, stepenovanje) za potrebe bića ovog krivičnog dela, nužno da ih žrtva oseća, odnosno da ima „sposobnost“ da ih oseća.¹⁸ Naime, bol i patnja predstavljaju (neprijatna) osećanja, a na polju emocija (osećanja) svakako mora biti od značaja utisak onog lica koje ih trpi. Zbog toga ovo ubistvo mora biti svirepo „u očima žrtve“, nezavisno od toga da li ona može da shvati značenje samog čina, s tim da mora imati ispravan „senzitivni aparat“ koji reaguje na bol.¹⁹

Iz potonjeg proizlaze dve stvari. Prvo, svirepo postupanje, odnosno nanošenje preteranih bolova/patnji mora da prethodi lišenju života.²⁰ Otuda, izživljavanje izvršioca nad lešom *post mortem* (mrcvarenje leša) neće predstavljati svirepo postupanje u smislu ove inkriminacije,²¹ upravo zbog toga što žrtva nije osećala bolove/patnje. Drugo, ubistvo se ne može kvalifikovati kao svirepo ukoliko pasivni subjekt usled gubitka svesti nije mogao da oseti bolove/patnje.²² U tom pravcu upućuju i primeri iz sudske prakse – u presudi Apelacionog suda u Nišu, 5 Kž. 1. br. 54/16

- 14 Upor.: N. Mrvić Petrović. *op. cit.*, p. 24; V. Jakulin. *op. cit.*, p. 84; Z. Stojanović /2009³/: *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd, p. 330; Đ. Đorđević, D. Kolarić /2020/: *Krivično pravo: Posebni deo*, Beograd, p. 12; N. Delić, /2021a/: *Krivično pravo: Posebni deo*, Beograd, p. 25; D. Bock /2018/: *Strafrecht: Besonderer Teil 1 – Nichtvermögensdelikte*, Berlin, p. 43. Potonji autor ne „rašćlanjuju“ svirepost na njenu objektivnu i subjektivnu komponentu, mada ističe, između ostalog, da se kod ovog ubistva žrtvi nanose posebno jaki (*besonders starke*) bolovi ili patnje telesne ili duševne vrste, što se uklapa u pomenuto objektivno shvatanje svireposti naših teoretičara.
- 15 Z. Stojanović /2009/. *op. cit.*, p. 330. U odluci Apelacionog suda u Beogradu, Kž. I br. 5137/11, takođe je navedeno da se kod ovog oblika teškog ubistva nanose teške i suviše patnje (muke) „koje prevazilaze fizičke i psihičke bolove koji prate obično ubistvo“. Prema: N. Delić /2021a/. *op. cit.*, p. 25.
- 16 V. Kambovski /1997³/: *Kazneno pravo: Poseben del*, Skopje, p. 37.
- 17 Z. Stojanović /2009/. *op. cit.*, p. 330; K. Lackner, K. Kühl. *op. cit.*, p. 976. Tako i u presudi Apelacionog suda u Kragujevcu Kž. I br. 851/17. Prema: N. Delić /2021b/: *Nekoliko dilema u vezi pojedinih kvalifikatornih okolnosti krivičnog dela teškog ubistva (član 114 KZ) – in: Kaznena reakcija u Srbiji, XI deo* (Đ. Ignjatović, ed.), Beograd, p. 93.
- 18 Pretpostavlja se njena „sposobnost da oseti patnju“ (*Fähigkeit zur Leidensempfindung vorausgesetzt*). D. Bock. *op. cit.*, p. 43. Drugačije rečeno, žrtva mora biti „u stanju da oseća patnje koje joj se nanose“. Lj. Lazarević /1995⁸/: *Krivično pravo: Posebni deo*, Beograd, p. 206.
- 19 V. Kambovski. *op. cit.*, p. 37.
- 20 „...svirepi čin mora biti preduzet pre dovršenja smrtonosne posledice prouzrokovane radnjom“, D. Bock. *op. cit.*, p. 43.
- 21 Vid.: Lj. Lazarević /1995/. *op. cit.*, p. 206; Z. Stojanović /2009/. *op. cit.*, p. 330; N. Delić /2021b/. *op. cit.*, p. 94.
- 22 Lj. Lazarević /1995/. *op. cit.*, p. 206; N. Delić /2021a/. *op. cit.*, p. 26; D. Bock. *op. cit.*, p. 43.

od 18.02.2016. godine²³ stoji: „reč je o mučenju žrtve pre nego što kod nje nastupi smrt, zbog čega je neophodno utvrditi da li je žrtva pre nastupanja smrti bila izložena takvim bolovima i patnjama, odnosno da li ih je osećala, pa je stoga neophodno utvrditi i da li su iste trajale samo nekoliko trenutaka ili duže vreme“; prema presudi Apelacionog suda u Kragujevcu, Kž. I br. 3141/10, ne postoji teško ubistvo na svirep način „kada je utvrđeno da je do usmrćenja došlo nanošenjem većeg broja udaraca drvenom motkom u predelu ruke i predelu glave pasivnog subjekta, ali da je prilikom nanošenja trećeg udarca u predelu glave nanesena jedna od smrtonosnih povreda usled koje je kod pasivnog subjekta došlo do gubitka svesti i nakon toga više nije osećao bolove, a bolovi koje je pasivni subjekt trpeo do tog momenta nisu prevazilazili intenzitet bolova koji redovno prate svako lišenje života“;²⁴ presudom Apelacionog suda u Beogradu, Kž. I. br. 767/14 od 26.05.2015. godine²⁵ utvrđeno je da se ne radi o ovom krivičnom delu, čak i u situaciji kada je izvršeno odsecanjem glave pasivnog subjekta, uz obrazloženje da „postupci optuženog (2 snažna udarca mačetom po glavi i nakon toga kada je žrtva izgubila svest odsecanje njene glave), govore pre u prilog činjenice da je način izvršenja od strane optuženog izabran kao poruka drugima“; jer da je optuženi imao želju da žrtvu mrcvari isti bi „dugotrajno i na iznurujući način žrtvi nanosio povrede kako bi ona što duže ostala pri svesti i trpela bolove i kako bi smrt žrtve bila odgođena“, što u ovoj prilici nije bio slučaj.

Pored gubitka svesti, navodi se da žrtva ne može da oseti bol i u slučajevima njene teške alkoholisanosti ili jake omamljenosti opojnim drogama.²⁶ Tako je presudom Vrhovnog suda Srbije, Kž. br. 694/87 od 11.11.1987. godine,²⁷ utvrđeno da ne postoji ubistvo na svirep način iako je žrtva umrla „na taj način što je bila izložena dejstvu vrele vode iz tuša, tako da je došlo do oparenja 90 odsto površine njenog tela, pri čemu je žrtva živela još jedan čas u stanju koje objektivno izaziva teške bolove, ali je žrtva bila u stanju teškog pijanstva, što je dovelo do umrtvljenja osetljivosti na bol i neispoljavanja refleksa odbrane i netraženja pomoći“. Međutim, važno je naglasiti da se mora raditi o takvom stepenu alkoholisanosti odnosno omamljenosti drogama koji „isključuje“ – „umrtvljuje“ senzibilitet žrtve prema bolovima/patnjama koje joj se nanose. U protivnom, ako se ne radi o takvom stepenu alkoholisanosti/omamljenosti, već žrtva iako se nalazi u takvom stanju može da oseti bolove/patnje koje joj se nanose, postojaće obeležje svireposti.²⁸

23 V. Turanjanin, M. Voštinić, D. Đorđević (prir.) /2020²/: *Krivična dela ubistva u sudskoj praksi (500 odabranih sentenci)*, Beograd, p. 25–26.

24 N. Delić /2021a/. *op. cit.*, p. 26.

25 V. Turanjanin, M. Voštinić, D. Đorđević. *op. cit.*, p. 252–253.

26 Vid.: N. Mrvić Petrović. *op. cit.*, p. 25; N. Delić /2021a/. *op. cit.*, p. 26.

27 Prema: N. Mrvić Petrović. *op. cit.*, p. 25.

28 U tom smislu se, u presudi Vrhovnog suda Hrvatske I Kž. br. 458/2019–8 od 09.07.2020., navodi da je „tijekom usmrćivanja J.B. bila intoksicirana psihoaktivnim tvarima amfetamin, MDMA i marihuana, ali intoksikacija nije bila teškog stupnja i nije uzrokovala kvantitativni poremećaj svijesti, niti je utjecala na smanjenje percepcije straha, psihičkih i fizičkih boli koji su nastali tijekom usmrćivanja. Žrtva, evidentno, nije bila somnolentna ili kvantitativno poremećene svijesti, i pružala je aktivan otpor tijekom trajanja nasrtaja optuženog. Vještak B. je utvrdio kako je tijekom usmrćivanja žrtva trpjela psihičke boli visokog intenziteta. Kod nje nije bilo smanjenog osjećaja fizičke boli, te je ovaj vještak, izričkom, prihvatio nalaz vještaka sudske medicine M., koji je fizičke bolove žrtve procijenio velikim intenzitetom“, <https://sudskapraksa.csp.vsrh.hr/home>, 24. april 2021.

Činjenicu da li je pasivni subjekt *tempore criminis* trpeo velike bolove/patnje sud utvrđuje na osnovu medicinskog veštačenja. Pri tome, veštak se ne izjašnjava o svireposti (taj zaključak donosi sud), već o intenzitetu i trajanju bolova/patnji koje trpi žrtva.²⁹

U teoriji se postavlja pitanje da li novorođenče ili malo dete može biti pasivni subjekt kod ovog krivičnog dela. Po jednom shvatanju kod novorođenčeta „ne može biti govora o svesti o patnjama“,³⁰ dok drugi, pak, smatraju da ovde treba razlikovati svest kao svesno poimanje akta lišenja života i svest kao sposobnost organizma da reaguje na bol kao čulni senzibilitet koji postoji i kod male dece.³¹ Potonje mišljenje je ispravnije. I u inostranoj sudskoj praksi mogu se naći primeri koji govore u tom pravcu.³² U svakom slučaju, odgovor na pitanje da li novorođenče ili malo dete oseća bolove/patnje treba da pruži veštak medicinske struke, na osnovu čega će, u smislu rečenog, sud izvući zaključak da li postoji obeležje svireposti kao element bića ovog oblika teškog ubistva. Međutim, u našem pravu, za potrebe pravilnog kvalifikovanja učiniočevog ponašanja u ovakvim slučajevima, postoji poseban oblik teškog ubistva – lišenje života deteta (čl. 114, st. 1, tač. 9 KZ), tako da postavljeno pitanje neće biti od praktičnog značaja. U situaciji da je moguće teško ubistvo novorođenčeta ili malog deteta na svirep način, postojaće prividni sticaj po osnovu alternativiteta, tako da će se delo kvalifikovati prema odredbi tač. 9 predmetnog člana, dok će se svirepost ceniti kao otežavajuća okolnost. No, i u slučaju da se ispostavi da nije moguće ubistvo novorođenčeta ili malog deteta na svirep način, kvalifikacija krivičnog dela ostaje ista – teško ubistvo iz čl. 114, st. 1, tač. 9 KZ, s tim što bi se način izvršenja mogao ceniti kao otežavajuća okolnost u smislu čl. 54 KZ, u okviru, na primer, okolnosti pod kojima je delo učinjeno.

Prethodno opisano (objektivno) shvatanje svireposti danas je opšteprihvaćeno, s tim da je bilo autora koji su je razumeli drugačije. Naime, bilo je mišljenja da ubistvo na svirep način predstavlja ubistvo koje ostavlja „naročito težak i mučan utisak na okolinu, da izaziva izuzetno veliko zgražavanje ljudi“, te da se objektivna svirepost ne mora „uvek manifestovati u izazivanju povišenih patnji i muka žrtve“.³³

29 „Sudskomedicinski veštak može veštačiti samo medicinsku stranu nastalog problema, ali se nikako ne može upustiti u razmatranje pravnih pitanja. On za pravnu stranu problematike nema stručnu kvalifikaciju i ne može se raspravljati o nameri počinioca krivičnog dela, svireposti, kajanja, krivici, umišljaju, nehata i slično“, M. Simić /2007/: Sudskomedicinsko veštačenje – in: *Sudska medicina* (M. Tasić, ed.), Novi Sad, p. 21.

30 B. Zlatarić /1958/: *Krivični zakonik u praktičnoj primjeni (kritički pregled judikature)*, II. svezak: *Posebni dio*, Zagreb, 70.

31 V. Kambovski. *op. cit.*, p. 37; M. Kančev. *op. cit.*, pp. 3–4; Lakner (*Lackner*) i Kil (*Kühl*) govoreći da kod ubistva na svirep način žrtva treba da trpi „posebno jak bol ili patnju fizičke ili psihičke prirode“ ističu da „već i jednogodišnje dete može osetiti ovakve patnje izgladnjivanjem ili izjednjavanjem“ (*schon das einjährige Kind kann Verhungern und Verdursten als solche Qualen empfinden*). K. Lackner, K. Kühl. *op. cit.*, p. 976.

32 Tako Bok (*Bock*) kao primer navodi presudu Saveznog suda Nemačke od 03.09.2008. godine – radi se o slučaju majke koja je izvesno vreme (nekoliko meseci) grubo zanemarivala dužnost brige prema svome detetu (rođenom januara 2006.), iako je bila u stanju da prepozna njegovu sve lošije stanje, kao i mogućnost nastupanja smrti, da bi dete na kraju (marta 2007.) preminulo usled izgladnjivanja i izjednjavanja. D. Bock. *op. cit.*, p. 44.

33 D. Atanacković. *op. cit.*, pp. 136–137.

Prema tome, relevantnim se uzimao utisak okoline, a ne patnje žrtve. Zbog toga je, po ovom mišljenju, ubistvo na svirep način moguće i ako je pasivni subjekt izgubio svest i ne oseća bol, pa čak i ako se svirepe radnje preduzimaju nakon što je žrtva usmrćena, jer je reč o beskrupuloznom, postepenom i hladnokrvnom gašenju života bespomoćne žrtve, odnosno o ubistvu koje „objektivno izaziva povećanu grozu i gnušanje“.³⁴ Ovo shvatanje se ne može prihvatiti.³⁵ Naime, zaštitni objekt ovog krivičnog dela je čovekov život kao najznačajnije dobro individue, te je neprihvatljivo da se svirepost ceni sa stanovišta utiska okoline, već se njena objektivna strana mora promatrati sa pozicija intenziteta i trajanja bolova/patnji koje žrtva trpi. Kao što se može primetiti iz navedene presude Apelacionog suda u Beogradu, Kž. 1. br. 767/14 od 26.05.2015. godine, bez obzira što je pasivni subjekt lišen života odsecanjem glave („Iako je u svakom slučaju reč o krajnje neuobičajenom načinu izvršenja krivičnog dela, koji kod svakog prosečnog čoveka izaziva zgražavanje, naročito imajući na umu da je žrtvi izvršeno odsecanje glave...“), delo ipak nije kvalifikovano kao teško ubistvo na svirep način, tako da ni naši sudovi ne prihvataju ovakva stanovišta.

Objektivna svirepost shvaćena na pomenuti način – da se pasivnom subjektu stvaraju preterani bolovi/patnje, može proisteći iz samog načina izvršenja,³⁶ što može biti rezultat (ali ne nužno) i upotrebe odgovarajućih sredstava.³⁷ Za ovakve oblike lišenja života moglo bi se reći da su po sebi (*per se*) svirepi. Tipičan primer bi bilo lišenje života spaljivanjem pasivnog subjekta.³⁸ S tim u vezi, u presudi Višeg suda u Beogradu, K. br. 61/15 od 22.11.2017. godine,³⁹ stoji da je sud „pri oceni radnji optuženog poseban značaj dao upotrebljenom sredstvu izvršenja, odnosno činjenici da je optuženi upotrebio benzin, za koji je opšte poznato da je lako zapaljiva tečnost, a s tim u vezi i činjenici da je optuženom bilo poznato da se tako zapaljeni plamen brzo širi i da njegovo dejstvo i širenje izaziva neizdržive bolove“. Neki autori kao primer svirepog načina lišenja života navode situaciju kada je pred očima žrtve prethodno ubijen bliski član njene porodice.⁴⁰ Može se zaključiti da se u ovoj situaciji žrtvi nanose velike psihičke patnje. Međutim, pošto se u ovom slučaju života lišava više lica, u našem pravu bi se opisana situacija kvalifikovala kao

34 D. Atanacković. *ibid.*, p. 137.

35 „...za postojanje ovog oblika ubistva nije bitno da izazove zgražavanje, gnušanje ili zaprepašćenje okoline. Pojmovi zgražavanje, odvratnost, gađenje i sl. neodređeni su i individualni za svakog čoveka“, D. Kolarić. *op. cit.*, p. 205.

36 Z. Stojanović /2022/. *op. cit.*, p. 11. Bok (*Bock*) navodi da radnja ubijanja sama po sebi može biti svirepa (*Grausam kann einerseits die Tötungshandlung selbst sein*). D. Bock. *op. cit.*, p. 44.

37 Tako: J. Tahović. *op. cit.*, p. 337; A. Stajić. *op. cit.*, p. 118.

38 Vid.: D. Bock. *op. cit.*, p. 43; Fišer (*Fischer*), prema: Z. Stojanović /2022/. *op. cit.*, p. 11, fn. 9.

39 V. Turanjanin, M. Voštinić, D. Đorđević. *op. cit.*, p. 270.

40 Fišer (prema: Z. Stojanović /2022/. *op. cit.*, p. 11, fn. 9). U ruskoj teoriji i sudskoj praksi se uzima da ubistvo na posebno svirep način postoji i u slučaju kada se žrtva lišava života u prisustvu njoj bliskih lica (dece, roditelja, verenika), s tim da učinilac mora biti svestan da svojim postupcima ovim licima nanosi posebnu patnju. U tom smislu se navodi primer iz sudske prakse gde je D. lišen života u prisustvu njegove vanbračne supruge B., što je kod potonje stvorilo posebnu duševnu patnju, izazvanu lišavanjem života u njenim očima bliske osobe, čega je učinilac K. bio svestan, znajući prirodu veze i zajedničkog života B. i D., čime je pokazao posebnu svirepost. Vid.: A. I. Rarog. *op. cit.*, pp. 186–187. Ovakvi slučajevi se kod nas ne bi mogli okarakterisati kao svirepi u smislu predmetnog krivičnog dela iz razloga što uzimaju u obzir patnju člana porodice koji je prisustvovao lišenju života, a ne same žrtve.

teško ubistvo više lica iz čl. 114, st. 1, tač. 11 KZ, tako da bi se iskazana svirepost mogla ceniti kao otežavajuća okolnost. Prema tome, radilo bi se o prividnom sticaju dva oblika teškog ubistva po osnovu alternativiteta. Svirepim načinom (radnjom) mogli bi se okarakterisati, na primer, slučajevi lišenja života izgladivanjem ili izjednjavanjem žrtve, što znači da bi se ovo krivično delo moglo izvršiti i nečinjenjem.⁴¹

Međutim, teško ubistvo na svirep način postoji i ukoliko se sam način preduzimanja radnje izvršenja ne bi mogao okarakterisati kao svirep „po sebi“, ali iz okolnosti pod kojima se radnja izvršenja preduzima proizlazi da se pasivnom subjektu stvaraju bolovi/patnje velikog intenziteta i/ili dužeg trajanja. Upravo od tih okolnosti konkretnog slučaja zavisi da li će se krivično delo kvalifikovati kao obično ubistvo ili teško ubistvo na svirep način. Ukoliko je smrt uzrokovana zadavanjem velikog broja udaraca hladnim oružjem, oruđem (nož, sekira, šipka, šrafciğer i sl.), nogama i rukama (kada učinilac žrtvu „ubije od batina“; u nekim slučajevima može biti relevantna i obuća koju je učinilac nosio – na primer, vojničke cokule), preduzimanjem odgovarajućih zahvata tipa davljenja ili gušenja žrtve, odnosno sadejstvom navedenih načina izvršenja, da bi postojalo teško ubistvo na svirep način neophodno je da navedene radnje traju ili da se preduzimaju višekratno, tako da agonija, tj. bolovi i patnje traju izvesno, duže ili kraće vreme. Jer, kako se navodi u brojnim sudskim odlukama (na primer, presude Vrhovnog suda Srbije Kž. br. 74/2000 od 21.03.2000. godine⁴² i Apelacionog suda u Kragujevcu Kž. br. 3141/2010⁴³) nanošenje velikog broja udaraca odgovarajućim sredstvima (nož, motka i sl.) ne znači da se automatski radi o teškom ubistvu na svirep način.

S obzirom da se objektivna svirepost izražava kroz poseban intenzitet ili trajanje bolova, moglo bi se konstatovati sledeće – jako veliki intenzitet bolova/patnji može u nekim slučajevima, nezavisno od njihovog trajanja, konstituisati obeležje svireposti za potrebe bića ovog krivičnog dela (na primer, kod lišenja života žrtve njenim spaljivanjem);⁴⁴ ukoliko, pak, nije reč o najintenzivnijim bolovima/patnjama, ovo delo je moguće ako bolovi/patnje traju neko vreme, odnosno ako se ponavljaju u određenim intervalima (u takvim slučajevima žrtva se muči/mrcvari te joj se uzrokuju produženi bolovi/patnje).⁴⁵ U svakom slučaju, reč je o faktičkom pitanju, ali se predmetna procena mora zasnivati na relaciji intenzitet – trajanje nanetih bolova/patnji.

U tom pravcu govore i primeri iz sudske prakse: u rešenju Apelacionog suda u Kragujevcu, Kž. I br. 1314/14 od 20.10.2014. godine,⁴⁶ navedeno je da „bolovi i

41 D. Bock. *op. cit.*, p. 44. Svirepo lišenje života uskraćivanjem hrane i vode dovodi do toga da „čovekov organizam postepeno gubi svoju životnu energiju, nastupa iscrpljenost sa oslabljenim pulsom i sniženom telesnom temperaturom“, D. Jakovljević /1975/: *Ubistvo na svirep način*, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, n° 3, p. 373.

42 D. Jovašević. *op. cit.*, p. 110.

43 *Bilten Apelacionog suda u Kragujevcu*, n° 2/2010, pp. 39–41.

44 Tako Fišer (*Fischer*) ističe da svirepost spaljivanjem žrtve postoji nezavisno od trajanja prouzrokovanih patnji (prema: Z. Stojanović /2022/. *op. cit.*, p. 11, fn. 9). U pomenutoj presudi Višeg suda u Beogradu K. br. 61/15 od 22.11.2017. godine, gde je predmetno krivično delo izvršeno spaljivanjem žrtve, navedeno je da dejstvo i širenje plamena „izaziva neizdržive bolove“ odnosno da se radi o bolovima i patnjama „najvišeg intenziteta“.

45 O tome: B. Zlatarić /1958/. *op. cit.*, p. 70; D. Jakovljević. *op. cit.*, p. 368.

46 V. Turanjanin, M. Voštinčić, D. Đorđević. *op. cit.*, p. 249.

patnje kod oštećene ne moraju dugo da traju, moguće je da traju i kraće vreme, ali moraju biti jakog intenziteta da bi bio ispunjen objektivni uslov svireposti⁴⁷; presudom Apelacionog suda u Novom Sadu, Kž. 1. br. 1059/14 od 17.10.2014. godine,⁴⁷ je utvrđeno „da je oštećena BB zaživotno bila izložena navedenim patnjama i bolovima tako što joj je zadato najmanje 50 udaraca rukama, stopalom i metalnom šipkom po celom telu, pri čemu su oštećena i optuženi bili u različitim međusobnim položajima u trenutku nanošenja povreda i da smrt oštećene nije bila momentalna, da je nadživljavanje povreda, pre svega dubokog rascepa jetre, trajalo najmanje 10-tak minuta, te da je povredna sila bila velikog intenziteta, jer je dovela do serijskog preloma rebara i masivnog rascepa jetre. Imajući u vidu da intenzitet ovakvih povreda može da izazove paralizirajući bol i grč mišića, te nemogućnost dozivanja u pomoć, drugostepeni sud prihvata zaključivanje prvostepenog suda da brojnost i jačina tih udaraca nesumnjivo ukazuju da je optuženi postupao svirepo....“; kao i „da je oštećena na skali od 1 do 10 trpela bolove od 8 do 9 stepeni“; prema presudi Apelacionog suda u Beogradu, Kž. 1. br. 351/12 od 19.04.2012. godine,⁴⁸ „pored dvadeset ubodno-sekotnih rana na prednjoj strani vrata, grudnog koša i trbuha, optuženi je prethodno sada pokojnoj naneo 37 plitkih ubodina dubine do 5 milimetara, na prednje levoj strani vrata, u donjem delu grudnog koša sa prednje strane, na prednje desnoj strani trbuha, pri čemu su joj navedene povrede nanete u više navrata, kada je osećala bol i strah za život, a braneci se u pokušaju da se spase, oštećena je zadobila i tri oguljotine na rukama, hvatajući golim rukama nož kojim je napadnuta, pri čemu je sve vreme odbrane osećala maksimalan strah do stepena užasa zbog osećaja ugroženosti za svoj život ... pri čemu je bol, patnju i strah za sopstveni život pokojna osećala u dužem vremenskom periodu za sve vreme događaja koji je trajao gotovo čitavo prepodne od ranih jutarnjih sati“. Slični primeri mogu se naći i u praksi zemalja u okruženju.⁴⁹ Zanimljiv može biti slučaj iz presude Apelacionog suda Crne Gore, Kž. br. 6/2014 od 07.04.2014. godine,⁵⁰ kojom je okrivljeni oglašen krivim za sticaj krivičnih dela teškog ubistva na svirep način i silovanja, a kojom je utvrđeno „da je optuženi, da bi savladao otpor oštećene, i nad njom izvršio obljubu, istu oborio na zemlju započeo nasilni čin obljube, uhvativši je rukama oko vrata, a nakon završenog čina obljube kaišem joj stezao vrat, a kasnije pertlom, usled kojeg stezanja kod oštećene je nastupila smrt. Od takvog postupka optuženog, oštećena K. R. trpjela je teške bolove i patnje (psihički i fizički), koje prelaze intenzitet onih bolova i patnji koji su vezani za ubistva uopšte. Radi se o manifestovanim bolovima

47 <https://sudskapraksa.sud.rs/>, 24. april 2021.

48 V. Turanjanin, M. Voštinić, D. Đorđević. *op. cit.*, p. 247.

49 Vrhovni sud Hrvatske je u predmetu III Kž. br. 7 /2019–20 od 09.12.2019. godine utvrdio da „brojnost ozljeda nanesenih nožem (ukupno 88 povreda nožem, od čega 73 ubodno – rezne), koje su zadane silom slabog do jakog intenziteta, po svom intenzitetu nadilazi okrutnost koja je inače prisutna kod počinjenja kaznenog djela ubojstva, pri čemu je žrtva, prema nalazu i mišljenju sudskomedicinske vještakinje dr V. P., bila svjesna tijekom ozljeđivanja i pružala otpor na koji ukazuju obrambene ozljede po njenim ekstremitetima, kao i tragovi njene obuće po unutrašnjosti kabine vozila, a ozljeđivanje je, prema mišljenju vještakinje, trajalo nekoliko minuta, za koje vrijeme je žrtva trpela bolove jakog intenziteta sve do gubitka svijesti“; <https://sudskapraksa.csp.vsrh.hr/home>, 24. april 2021.

50 <https://sudovi.me/sdvi/odluke>, 04. februar 2022.

i strahu najjačeg mogućeg intenziteta, što je utvrđeno nalazom i mišljenjem sudskog vještaka medicinske struke⁵¹

Iz prethodno rečenog može se zaključiti da objektivnu stranu svireposti kod ovog krivičnog dela karakterišu način izvršenja i sa tim povezano stanje pasivnog subjekta.⁵² Moglo bi se dodati da objektivna svirepost na neki način oblikuje posledicu ovog krivičnog dela – smrt pasivnog subjekta, jer ista nastupa uz povećan intenzitet ili trajanje bolova/patnji.⁵³ Ima mišljenja „da patnje i bolovi samo predstavljaju objektivni uslov inkriminacije“.⁵⁴ Međutim, intenzitet i trajanje bolova/patnji predstavlja sadržinu svireposti (njene objektivne strane) kao dodatnog (kvalifikatornog) obeležja predmetnog krivičnog dela. S obzirom da čine sadržinu pojma koji predstavlja element bića krivičnog dela teškog ubistva na svirep način, bolovi/patnje koje učinilac datom prilikom nanosi pasivnom subjektu moraju biti obuhvaćeni njegovim umišljajem (to ne bi bio slučaj ako bi se radilo o objektivnom uslovu inkriminacije), što u teoriji i praksi nije sporno, o čemu će biti reči u narednom izlaganju.

Što se tiče subjektivne strane svireposti, navedeno je da se ona različito poima u teoriji i sudskoj praksi. Stariji autori su svirepost pojašnjavali posebnom strukturom učiniočeve ličnosti. Isticalo se da ubistvo na svirep način „svedoči o pojačanoj antisocijalnosti učinioca“;⁵⁵ da se time u najvišem stepenu pokazuje njegoa „pokvarenost ili bestijalnost“, tako da pod ovu kategoriju spadaju „svi zverovi u čovečijem obliku, svi izrodi prožeti krvoločnošću, svi najgrublji egoisti, za koje tuđi život je sitnica, a tuđa patnja ili je ništa ili čak i pravo zadovoljstvo“, odnosno u pitanju je ono što Lombrozo naziva rođenim krivcima.⁵⁶ O objektivnoj strani svireposti na način kako je prethodno opisana kod ovih autora nije bilo reči. Delom se to zadržalo i kod kasnijih autora, s tim da su oni razdvajali objektivnu i subjektivnu stranu svireposti, pojašnjavajući potonju komponentu tako da ona otkriva „ubicu kao čoveka bez ikakvih ljudskih osećanja, krvožednog i bestijalnog tipa“, odnosno da su izvršioци ovog krivičnog dela „okoreli kriminalci, bez ikakvog morala i savesti, ili lica sa izvesnim poremećajima u njihovom duševnom životu“.⁵⁷ Ovakva shvatanja su, kako su primećivali pojedini autori, počivala na jednom prevaziđenom konceptu „krivičnog prava po subjektu“ (*Täterstrafrecht*), dok se danas prihvata koncept „krivičnog prava po delu“ (*Tatstrafrecht*) koji „daje garanciju da se ne ode u vode arbitrarnosti i pravne nesigurnosti“.⁵⁸

51 U ovom predmetu prvostepena presuda je jednom bila ukidana između ostalog jer sud ranije nije prihvatao tezu tužioca da se radi o teškom ubistvu na svirep način. Vid.: rješenje Apelacionog suda Crne Gore, Kž. br. 223/2013 od 18.06.2013. godine; <https://sudovi.me/sdvi/odluke>, 04. februar 2022.

52 N. Delić /2021a/. *op. cit.*, p. 25.

53 Kako ističe Roxin (*Roxin*) nanošenje bolova ili patnji predstavlja uslov bića dela (*Tatbestandsvoraussetzung*) „jer se odnosi na način prouzrokovanja smrti i čini ga takoreći stepenovanim ubistvom (*potenzierten Tötung*)“. Vid.: C. Roxin /2006/: *Strafrecht: Allgemeiner Teil, Band 1*, München, p. 317.

54 D. Jovašević. *op. cit.*, p. 27.

55 G. Niketić. *op. cit.*, p. 310.

56 M. Čubinski /1934/: *Naučni i praktični komentar Krivičnog zakonika Kraljevine Jugoslavije*, Beograd, p. 327.

57 J. Tahović. *op. cit.*, p. 337.

58 B. Zlatarić /1958/. *op. cit.*, pp. 70–71, fn. 25.

U jednom delu teorije i prakse subjektivna svirepost se pojašnjava kroz učiniočevu svest (ili mogućnost svesti) da žrtvi nanosi pojačane bolove/patnje i htenje odnosno pristanak na iste.⁵⁹ Tako se u pomenutoj presudi Apelacionog suda u Beogradu, Kž. 1. br. 351/12 od 19.04.2012. godine, navodi da se „subjektivna komponenta svireposti ogleda u svesti optuženog da muči žrtvu, u njegovom htenju da to čini i da stoga postupa na opisani način“; prema presudi Apelacionog suda u Nišu, Kž. 1. br. 4309/10 od 18.04.2011. godine,⁶⁰ subjektivna svirepost se manifestuje „u svesti i htenju optuženog da oštećenoj nanese intenzivne i teške muke i fizičke i duševne bolove ili da postepeno i mrcvarenjem liši života oštećenu“. Iz navedenog proizlazi da se subjektivna svirepost svodi na umišljaj, odnosno njegove konstitutivne elemente.

S druge strane, neki autori subjektivnu svirepost vide u spomenutom psihičkom odnosu (svest/mogućnost svesti i htenje/pristanak da se žrtvi nanese predmetni bolovi/patnje), ali i dodaju odgovarajući emotivni odnos učinioca prema bolovima/patnjama žrtve. U tom smislu se navodi da učiniočeva svest ispoljava i njegovu „krajnju bezosećajnost“,⁶¹ odnosno da „svest i volja ukazuju na bezosećajnost, bezobzirnost učinioca dela“,⁶² ili, pak, da je potrebna učiniočeva svest, odnosno htenje da muči žrtvu pa „čak i da uživa u tome“.⁶³

Iako se umišljaj prepliće sa pomenutim emotivnim odnosom učinioca prema bolovima/patnjama žrtve, ipak „subjektivnu stranu svireposti treba posmatrati nezavisno od subjektivnog/psihičkog odnosa prema krivičnom delu“.⁶⁴ Svirepost u subjektivnom smislu obuhvata „određene subjektivne okolnosti vezane za ličnost učinioca“ koje se ispoljavaju kao odsustvo „sažaljenja, samilosti, empatije i/ili naglašenom osećanju zadovoljstva načinom izvršenja krivičnog dela“.⁶⁵ Prema tome, u pitanju je „odgovarajući (društveno neprihvatljiv) emotivni odnos učinioca prema patnjama pasivnog subjekta“.⁶⁶ Iako se ovaj emotivni odnos dovodi u relaciju „sa socijalno-etički negativno vrednovanim karakteristikama“ učiniočeve ličnosti,⁶⁷ nije neophodno da navedeni psihološki izražaji (osećanja) budu ukorenjeni u njegovoj prirodi (biti), ali moraju vladati njime tokom vršenja dela.⁶⁸ U tom pravcu govore i neke sudske odluke: prema presudi Vrhovnog suda Srbije, Kž. br. 352/60 od 15.03.1960. godine,⁶⁹ subjektivna strana svireposti se manifestuje u neosetljivosti učinioca prema mukama žrtve ili njegovom osećanju zadovoljstva prema istima, tako da osnov za ovu „kvalifikaciju ne leži samo u načinu izvršenja dela, već i u

59 Vid.: B. Zlatarić /1958/. *op. cit.*, p. 70; D. Jakovljević. *op. cit.*, p. 374–376; V. Kambovski. *op. cit.*, p. 36.

60 V. Turanjanin, M. Voštinić, D. Đorđević. *op. cit.*, p. 255.

61 A. Stajić. *op. cit.*, p. 118.

62 Lj. Lazarević /1995/. *op. cit.*, p. 206.

63 Z. Stojanović /2009/. *op. cit.*, 330.

64 N. Delić /2021b/. *op. cit.*, p. 95.

65 N. Delić /2021b/. *ibid.*, p. 94.

66 N. Delić /2021b/. *ibid.*, p. 95.

67 N. Delić /2021b/. *ibid.*, p. 95.

68 K. Lackner, K. Köhl. *op. cit.*, p. 976. Roxin (Roxin) pojašnjavajući pojam svireposti (*grausam*) citira odluku Saveznog suda prema kojoj svirepo ubija „onaj ko žrtvi iz bezosećajnih, nemilosrdnih osećanja (koja ne moraju biti opšta osobina učinioca) nanosi posebnu bol ili patnju“. Vid.: C. Roxin. *op. cit.*, p. 317.

69 B. Čejović /2008³/: *Krivično pravo u sudskoj praksi: Posebni deo*, Kragujevac, p. 42.

karakteristici psihološkog stanja učinioca prilikom samog vršenja dela“; u presudi Apelacionog suda u Kragujevcu, Kž. br. 996/15 od 25.09.2015.godine,⁷⁰ je navedeno da „u prilog postojanja i subjektivnog kvalifikatornog elementa predmetnog krivičnog dela veštaci medicinske struke ukazuju na dužu prisutnu agresivnost okrivljenog prema sada pok. ..., pri čemu je alkohol samo demaskirao ovakve crte ličnosti okrivljenog koji je pri nanošenju povreda sada pok. ... postupao bez osećanja sažaljenja i samilosti“.

Kada se govori o relaciji umišljaj – svirepost, potrebno je podsetiti se na jednu stvar. Naime, u inostranoj (pre svega nemačkoj), ali i u domaćoj doktrini⁷¹ zastupa se shvatanje o dvostrukoj prirodi umišljaja (i nehata) – s jedne strane, reč je o obliku (oblicima) krivice, ali i, s druge strane, o elementu (elementima) subjektivnog bića krivičnog dela. Otuda se kod teškog ubistva na svirep način, ako se već ulazi u „sitne detalje“, i umišljaj mora tretirati ne samo kao oblik krivice, već i obeležjem njegovog subjektivnog bića nezavisno od obeležja svireposti. To je još jedan razlog zbog kojeg svirepost kao dopunsko (kvalifikatorno) obeležje predmetnog krivičnog dela „u sebi ne može da integriše umišljaj kao subjektivno obeležje bića“.⁷²

U svakom slučaju, subjektivna svirepost „pretpostavlja prisustvo odgovarajućih emotivnih ekspresija učinioca, koje se za vreme lišenja života pasivnog subjekta javljaju u vidu karakterističnih postupaka, npr. smeh ili na drugi način manifestovan osećaj zadovoljstva i/ili izostanak emocija koje bi bile uobičajene u takvoj situaciji, npr. sažaljenje“.⁷³ Ipak, za kvalifikaciju prema čl. 114, st. 1, tač. 1 KZ nije dovoljna samo subjektivna strana svireposti. Neće postojati ovo krivično delo, već ubistvo iz čl. 113 KZ, ukoliko učinilac misli „da muči žrtvu i u tome uživa“, ali žrtva iz nekog razloga ne oseća bolove/patnje (na primer, usled gubitka svesti), tako da učiniočeve subjektivne ekspresije mogu uticati samo na odmeravanje kazne.⁷⁴

Subjektivnu stranu svireposti sud utvrđuje na osnovu okolnosti konkretnog slučaja i psihijatrijskog veštačenja.

U inostranoj literaturi se ističe da obeležje svirepost može izostati u slučaju afektnih dela odnosno razdraženosti visokog stepena ili jakih uzbuđenja,⁷⁵ dok je po domaćim teoretičarima, pak, i u tom slučaju moguće svirepo ubistvo,⁷⁶ naravno ukoliko su ispunjeni svi uslovi koji se vežu za taj pojam. Imajući u vidu složenost problematike koja se vezuje za afektivno delovanje,⁷⁷ trebalo bi uzeti da je konstruk-

70 V. Turanjanin, M. Voštinić, D. Đorđević. *op. cit.*, p. 259.

71 O tome: Z. Stojanović /2016²³/: *Krivično pravo: Opšti deo*, Beograd, p. 103; I. Vuković. *op. cit.*, p. 78.

72 N. Delić /221b/. *op. cit.*, p. 95.

73 N. Delić /2021b/. *ibid.*, p. 94.

74 N. Delić /2021b/. *ibid.*, p. 96. Roksinska svirepost (*grausam*) tretira kao obeležje koje delom pripada nepravu (*Unrecht*), a delom krivici (*Schuld*). Navodi primer da bi, u slučaju da je bitan samo unutrašnji stav, odnosno da se ovo obeležje smatra čisto elementom krivice, postojalo ubistvo na svirep način i onda kada učinilac želi da žrtvi nanese poseban bol, ali ona to ne oseća jer nije pri svesti. Vid.: C. Roxin. *op. cit.*, p. 317. Isto: I. Vuković. *op. cit.*, p. 80, fn. 230.

75 D. Bock. *op. cit.*, p. 43; K. Lackner, K. Kühl. *op. cit.*, p. 976.

76 B. Zlatarić /1958/. *op. cit.*, p. 71, fn. 26; A. Stajić. *op. cit.*, p. 118.

77 Kapamadžija postavlja pitanje „da li uopšte postoji ubistvo bez afekta?“, ujedno dajući odgovor, zasnovan na saznanjima iz psihologije i psihopatologije, da nema. Da bi se „psihološki i psihopatološki moglo proceniti da li je određena radnja afektivna ili, bolje rečeno, „pretežno afektivna“,

cija teškog ubistva na svirep način moguća i u tim slučajevima. U takvim situacijama neophodno je utvrditi intenzitet afekata, trajanje afektivnog stanja, postojanje opisane subjektivne komponente svireposti, ali i niz drugih relevantnih okolnosti (konstelativnih faktora), pa na osnovu toga izvesti zaključak šta je *tempore criminis* preovladavalo kod učinioca (to može biti od uticaja i na procenu njegove uračunljivosti), a što će biti od značaja za pravilno kvalifikovanje njegovog krivičnog dela.⁷⁸ Međutim, sasvim je drugo pitanje kako kvalifikovati radnje učinioca ako se kojim slučajem ostvare obeležja „svirepog“ lišenja života i ubistva na mah iz čl. 115 KZ. Imajući u vidu obeležja ubistva na mah (da za stanje jake razdraženosti ne postoji krivica učinioca, već je ono uzrokovano napadom, zlostavljanjem ili teškim vređanjem ubijenog, kao i da je učinilac delovao „na mah“, tj. u kratkom vremenskom intervalu),⁷⁹ teško da bi se u konkretnom slučaju, čak i ako je samo lišenja života svirepo u objektivnom smislu, mogla ostvariti subjektivna obeležja svireposti (uživanje u bolovima/patnjama, odsustvo sažaljenja i sl.), tako da bi u ovoj situaciji bila prihvatljivija kvalifikacija prema čl. 115 KZ.⁸⁰ U svakom slučaju, postojanje „jake razdraženosti“ ne znači da je nužno reč o ubistvu na mah, niti navedeno stanje po automatizmu isključuje svirepo postupanje u smislu čl. 114, st. 1, tač. 1 KZ.

Ako se sublimira sve napred navedeno, može se zaključiti da se svirepost kao obeležje predmetnog krivičnog dela manifestuje u nanošenju po intenzitetu ili trajanju preteranih bolova/patnji žrtvi (objektivna strana) i emotivnom odnosu učinioca prema njima, u vidu odsustva sažaljenja, uživanju u istima i sl. (subjektivna strana).

neophodno je, u analizi, proceniti afekte kvalitativno i kvantitativno, zatim odrediti hronologiju i paralele kretanja događaja i afekta (ili afekata), kao i izvršenih radnji, i (još možda najvažnije) kauzalnu ulogu afekta u određenom zbivanju, odnosno radnji, ili u nizu radnji“. B. Kapamadžija /1989/: *Forenzička psihijatrija*, Novi Sad, pp. 162–163. Za razumevanje afektivnog ponašanja može poslužiti sledeći primer: kod okrivljenog može biti utvrđena impulsivnost kao relativno trajna crta ličnosti u okviru psihopatske strukture, tako da će njegova uzbuđenost u kritično vreme biti sasvim drugačija od sličnog uzbuđenja kod jedne relativno uravnotežene i socijalizovane ličnosti. U prvom slučaju uzbuđenje je izraz impulsivnosti kao crte ličnosti i „može da predstavlja ustaljen način reagovanja u određenim situacijama koji svedoči o slabostima mehanizma kočenja i samosavladvanja nepatološke vrste“. Kod ovakvog lica je za očekivati da će se u konfliktnim situacijama ponašati agresivno i malo je značajno šta će odigrati ulogu „faktora okidača“, a pri tome ne postoji „kumulacija afekata“, jer se kod psihopatske ličnosti afekat redovno prazni, a ne nagomilava. Vid.: M. Kostić /2011/: *Psihološke ekspertize*, Beograd, p. 104. Ovaj primer jasno govori da se ne bi moglo prihvatiti da jaka uzbuđenost (razdraženost) jednog takvog učinioca isključuje njegov negativan emotivni odnos prema bolovima/patnjama koje nanosi žrtvi.

78 U sudskoj praksi se mogu naći odluke kojima se prihvata, ali i kojima se ne prihvata postojanje ovog dela ukoliko je učinilac postupao u afektu. U pomenutoj presudi Vrhovnog suda Srbije Kž. br. 74/2000 od 21.03.2000. godine utvrđeno je da ne postoji svirepo postupanje jer je „optuženi delo učinio u stanju razdraženosti usled čega je njegova uračunljivost bila bitno smanjena“. Suprotno tome je Apelacioni sud u Kragujevcu, u odluci Kž. 1. br. 851/17, našao da postoji svirepo lišenje života, a pri tome je učinilac bio „u stanju smanjene uračunljivosti „do stepena bitnog“, ali ne bitno, koje je nastalo usled povišene emocionalne napetosti sa psihološkim sadržajem afekta besa srednjeg intenziteta“ (prema: N. Delić /2021b/. *op. cit.*, p. 95–96).

79 Vid.: Z. Stojanović /2009/. *op. cit.*, p. 337–340.

80 Zamislimo situaciju dva lica koja rade u livnici. Jedno lice delujući na mah, u stanju jake razdraženosti u koje je dovedeno bez svoje krivice napadom, zlostavljanjem ili teškim vređanjem od strane drug lica, istog liši života tako što ga gurne u kotao za topljenje metala. Reč je o objektivno svirepom načinu lišenja života koje je slično spaljivanju žrtve koja tom prilikom trpi bolove/patnje velikog intenziteta, a za takve slučajeve se obično uzima da je irelevantno njihovo trajanje.

2. KRIVICA KOD TEŠKOG UBISTVA NA SVIREP NAČIN

Povodom krivice kod ovog oblika teškog ubistva postavlja se pre svega pitanje mogućnosti njegovog postojanja u slučaju da je učiniočeva uračunljivost *tempore criminis* bila isključena odnosno kompromitovana. Domaća sudska praksa je na pozicijama da teškog ubistva na svirep način nema ako je učinilac u vreme izvršenja krivičnog dela bio neuračunljiv. Tako je u rešenju Apelacionog suda u Beogradu, Kž. 1. br. 5901/2010 od 11.11.2010. godine,⁸¹ navedeno „da svirepost mora postojati kako na objektivnom, tako i na subjektivnom nivou, a neuračunljivost izvršioca konkretnog dela isključuje mogućnost postojanja subjektivnog elementa svireposti“. Isto je navedeno i u presudi Apelacionog suda u Kragujevcu, Kž. 1. br. 96/19 od 21.02.2019. godine.⁸² U ovim slučajevima se radnje učinioca kvalifikuju kao protivpravno delo koje je zakonom predviđeno kao krivično delo ubistva.

Izneto tumačenje bilo bi prihvatljivo ukoliko bi se svirepost svela na učiniočev psihički odnos prema bolovima/patnjama žrtve, tj. na umišljaj, koji bi se, pak, tretirao isključivo kao oblik krivice. Međutim, ako se prihvati pomenuto shvatanje o dvostrukoj funkciji umišljaja i nehata, konstrukcija protivpravnog dela koje je zakonom predviđeno kao krivično delo teškog ubistva na svirep način je moguća.⁸³ Naime, po ovom konceptu neuračunljivost bi isključivala krivicu, pa se time pitanje umišljaja kao njenog oblika ne bi postavljalo. Ipak, moguće je utvrđivati umišljaj u jednom prirodnom smislu,⁸⁴ pošto i „neuračunljivo lice može nešto hteti ili ne, ili može biti nečega svesno ili ne“,⁸⁵ a što može biti relevantno sa stanovišta subjektivnog bića krivičnog dela. Jer, iako učiniočeva krivica ne postoji s obzirom da se volja i svest zasnivaju „na bolesnim crtama ličnosti, odnosno posledica su duševne poremećenosti“, umišljaj kao element bića (tj. prirodni umišljaj) je dovoljan za konstrukciju protivpravnog dela koje je zakonom predviđeno kao krivično delo.⁸⁶ Sledstveno tome, radnje neuračunljivog učinioca moguće je kvalifikovati kao protivpravno delo koje je zakonom predviđeno kao teško ubistvo na svirep način.

Potonje shvatanje se čini prihvatljivijim sa stanovišta samog razumevanja svireposti i njenog ispoljavanja u realnim događajima. Naime, ukoliko se svirepost u subjektivnom smislu ispoljava kao odgovarajući „emotivni odnos“ prema bolovima/patnjama žrtve (bezobzirnost, bezosećajnost i sl.), onda se čini da ovaj odnos itekako može imati svoje izvorište u odgovarajućim biološkim osnovima koji *in concreto* uzrokuju učiniočevu neuračunljivost (na primer, kod duševno bolesnog lica su

81 V. Turanjanin, M. Voštinić, D. Đorđević. *op. cit.*, p. 27.

82 V. Turanjanin, M. Voštinić, D. Đorđević. *ibid.*, pp. 263–264.

83 Inače se ovo shvatanje smatra podobnim za rešavanje „složenog pitanja“ pravilnog kvalifikovanja radnji neuračunljivog učinioca. Tako: Z. Stojanović /2016/. *op. cit.*, p. 346.

84 „I neuračunljiva osoba postupa sa umišljajem. Kod nje postoji također svijest o djelu, doduše pomućena, neispravna, deformirana, a postoji i na toj svijesti stvorena volja. Radi se, dakle, kod njih o umišljaju u prirodnom smislu, a ne o umišljaju kao obliku krivnje“. B. Zlatarić /1956/: *Krivični zakonik u praktičnoj primjeni (kritički pregled judikature)*, I. svezak: *Opšti dio*, Zagreb, p. 160.

85 Z. Stojanović /2016/. *op. cit.*, p. 346.

86 Z. Stojanović /2016/. *ibid.*, p. 346.

prisutne odgovarajuće sadističke crte ličnosti), što je dovoljno da se radnje neuračunljivog lica kvalifikuju na opisani način. Ipak, u slučaju neuračunljivosti, posmatrano sa stanovišta krivičnopravne reakcije, nije od većeg praktičnog značaja da li su učiniočeve radnje kvalifikovane tako, ili kao protivpravno delo koje je zakonom predviđeno kao ubistvo, jer se u ovakvim slučajevima učiniočima izriče mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi koja je apsolutno neodređenog trajanja.

No, domaći sudovi su otišli i dalje, te obeležje svireposti isključili i onda kada je utvrđeno da je učinilac bio bitno smanjeno uračunljiv, a u nekim slučajevima i kada je postupao u stanju „obično“ smanjene uračunljivosti. Tako, Vrhovni sud Srbije, u pomenutoj presudi Kž. br. 74/2000 od 21.03.2000. godine, nije našao da postoji svirepo postupanje „pogotovo što je utvrđeno da je optuženi delo učinio u stanju razdraženosti usled čega je njegova uračunljivost bila bitno smanjena“; isto, Viši sud u Šapcu, u odluci 4K. br. 153/11,⁸⁷ smatra da nije ispunjena subjektivna strana svireposti u slučaju kada je učinilac bio u stanju bitno smanjene uračunljivosti „budući da je njegova svest da oštećenom nanosi teške bolove i patnje bila u bitnoj meri kompromitovana“; odlukom Višeg suda u Nišu, K. br. 42/10,⁸⁸ utvrđeno je da je učinilac bio u stanju smanjene uračunljivosti usled fiziološkog straha jakog intenziteta, te kod njega „nije postojala volja da izazove veće patnje kod žrtve, kojoj je naneo 26 uboda nožem“.

Navedeno postupanje sudova s pravom se kritikuje u teoriji, odnosno ono bi moglo, kako je rečeno, imati uporište u ranijim psihološkim teorijama krivice (ako bi se subjektivna svirepost svela na učiniočev psihički odnos – umišljaj prema bolovima/patnjama žrtve), ali je isto neodrživo sa stanovišta psihološko-normativne teorije krivice i pomenute teorije o dvostrukoj funkciji umišljaja i nehata.⁸⁹

Ipak, shvatanja izneta u navedenim odlukama su u nekim slučajevima neprihvatljiva i kada bi se ostalo na pozicijama klasičnog poimanja umišljaja – isključivo kao oblika krivice. Tako, u slučaju bitno smanjene uračunljivosti (tim pre i u slučaju smanjene uračunljivosti) učiniočeva krivica postoji, pa time i umišljaj, tako da nije jasno zašto bi u ovoj situaciji otpadala svirepost. Štaviše, takvim postupanjem se bitno smanjeno uračunljivi učinilac neopravdano favorizuje, čak dvostruko – s jedne strane njegove radnje se blaže kvalifikuju, kao krivično delo ubistva iz čl. 113 KZ; s druge strane bitno smanjena uračunljivost predstavlja fakultativni zakonski osnov za ublažavanje kazne.⁹⁰ Sve to govori u pravcu da je konstrukcija teškog ubistva na svirep način itekako moguća u ovom slučaju, s tim da bi bitno smanjena uračunljivost učinioča isključivala mogućnost izricanja doživotnog zatvora, upravo zbog toga što predstavlja zakonski osnov za ublažavanje kazne (čl. 44a, st. 3 u vezi čl. 23, st. 3 KZ).⁹¹

87 Prema: N. Delić /2021b/. *op. cit.*, p. 95.

88 Prema: N. Delić /2021b/. *ibid.*, p. 27. U ovom slučaju se takođe ističe afektivno postupanje.

89 N. Delić /2021a/. *op. cit.*, 27.

90 Ipak, ne bi bilo opravdano da se u takvim slučajevima kazna ublažuje, jer bez obzira što sud smatra da ne postoji svirepost usled neispunjenja subjektivnog uslova, teško se može prenebreći objektivna strana svireposti koja svakako ostaje, a što bi se moralo ceniti prilikom odmeravanja kazne u smislu čl. 54 KZ.

91 Naravno, ukoliko bi učinilac samoskrivio svoju bitno smanjenu uračunljivost, kazna se ne bi mogla ublažiti po tom osnovu, a na osnovu čl. 24, st. 2 KZ.

Suprotno navedenom, može se naći i nešto drugačije postupanje sudova kada je reč o kompromitovanoj uračunljivosti. Tako je Apelacioni sud u Kragujevcu, u pomenutoj odluci Kž. 1. br. 851/17, utvrdio da je „okrivljeni u stanju smanjene uračunljivosti `do stepena bitnog`, ali ne bitno, koje je nastalo usled povišene emocionalne napetosti sa psihološkim sadržajem afekta besa srednjeg intenziteta, na svirep način lišio života sada pokojnog oštećenog“. Ovakav pristup je, u skladu sa rečenim, prihvatljiviji.⁹²

Kada je reč o obliku krivice, krivično delo teškog ubistva na svirep način se pretežno, imajući u vidu obeležja svireposti, vrši sa direktnim umišljajem, mada je moguć i eventualni umišljaj. U tom pravcu govore kako teorija, tako i sudska praksa.⁹³ Pri tome, svest kao konstitutivni element umišljaja mora obuhvatati, pored ostalih okolnosti koje se vežu za ubistvo (radnja, posledica, uzročnost), i objektivnu stranu svireposti. U tom smislu, učinilac treba da je svestan, ili da može biti svestan da pasivnom subjektu svojim radnjama stvara prekomerne bolove/patnje, što i hoće, odnosno na šta pristaje.

3. PRIPREMANJE I POKUŠAJ TEŠKOG UBISTVA NA SVIREP NAČIN

Novelama KZ iz 2019. godine, u čl. 114, st. 2 uvedeno je pripremanje teškog ubistva (*delicta preparata*). U predmetnoj odredbi je propisano da će se zatvorom od jedne do pet godina kazniti onaj ko nabavlja ili osposobljava sredstva za izvršenje teškog ubistva ili otklanja prepreke za njegovo izvršenje ili sa drugim dogovara, planira ili organizuje njegovo izvršenje ili preduzme drugu radnju kojom se stvaraju uslovi za njegovo neposredno izvršenje. Iako se navedena odredba odnosi na sve oblike teškog ubistva iz čl. 114, st. 1 KZ, pitanje je koliko se ona može primeniti u svim slučajevima. To pitanje se odnosi i na slučaj teškog ubistva na svirep način.

Naime, pripremanje teškog ubistva iz čl. 114, st. 2 KZ, kao i svako drugo pripremanje nekog krivičnog dela, predstavlja umišljajno postupanje. Uslovno rečeno potreban je „dupli“ umišljaj – u odnosu na same pripreme radnje i u odnosu na krivično delo koje se nastoji izvršiti. Iz toga proizlazi da kod pripremanja teškog ubistva učiniočev umišljaj mora obuhvatati i kvalifikatornu okolnost koja gradi odgovarajući oblik teškog ubistva.⁹⁴ U slučaju da je učinilac preduzeo neku od pri-

92 Valja ukazati i na primer iz hrvatske sudske prakse, pomenuta presuda Vrhovnog suda Hrvatske I Kž. br. 458/2019–8 od 09.07.2020., gde je utvrđeno postojanje „teškog ubojstva na okrutan način“, a pri tome je učinilac *tempore criminis* bio bitno smanjeno uračunljiv. U presudi stoji „da je optuženik *tempore criminis* bio bitno smanjeno ubrojav. Kod optuženika je utvrđen poremećaj osobnosti, te određeni hostilni elementi. Njegovo shvaćanje i postupanje te vladanje voljom bilo je prisutno, ali u znatnoj mjeri ometeno, prvenstveno utjecajem psihoaktivnih tvari, a što se navedezalo na specifični poremećaj osobnosti. Optuženik je imao miješani tip poremećaja koji je, uz akutnu intoksikaciju, doveo do ovakvog stanja“.

93 Vid.: Z. Stojanović /2009/. *op. cit.*, p. 330; D. Jovašević. *op. cit.*, p. 27; Đ. Đorđević, D. Kolarić. *op. cit.*, p. 13; D. Bock. *op. cit.*, p. 43. U tom pravcu govore i odluke Vrhovnog suda Srbije, Kž. I br. 914/72, i Apelacionog suda u Beogradu, Kž. 1. br. 5135/13 (prema: N. Delić /2021b/. *op. cit.*, p. 95).

94 Vid.: E. Ćorović, A. Bačićanin /2019/: Pripremanje krivičnog dela teško ubistvo (Opravdanost ili ne) – in: *Izmene u krivičnom zakonodavstvu i statusu nosilaca pravosudnih funkcija i adekvatnost*

premnh radnji, a pri tome se ne može utvrditi umišljaj u odnosu na kvalifikatornu okolnost koja predstavlja biće nekog od oblika teškog ubistva, onda se njegove radnje ne bi mogle kvalifikovati prema odredbi čl. 114, st. 2 KZ.⁹⁵ Tada bi se radilo o pripremanju „običnog“ ubistva koje samo po sebi nije kažnjivo. Eventualno, učinilac bi mogao odgovarati za neko drugo krivično delo, na primer za krivično delo dogovor za izvršenje krivičnog dela iz čl. 345 KZ (ukoliko se sa drugim dogovarao), ili za nedozvoljenu proizvodnju, držanje, nošenje i promet oružja i eksplozivnih materija iz čl. 348 KZ (ukoliko je radi lišenja života nabavio oružje). Međutim, tu se radi o posebnim krivičnim delima, a ne o pripremanju (*delicta preparata*) kao fazi u ostvarenju ubistva. Ako se uzme u obzir opisani karakter svireposti kao elementa bića predmetnog oblika teškog ubistva, učiniočev umišljaj bi morao obuhvatati i svest da isti svojim radnjama muči žrtvu. Međutim, upitnom se javlja sama mogućnost njenog utvrđivanja u jednoj prethodnoj fazi – fazi pripremanja. S jedne strane, svirepost može biti plod određenih situacionih okolnosti, koje se unapred, u fazi pripremanja ne mogu predvideti. S druge strane, čak i kada bi se utvrdilo da učinilac priprema da izvrši ubistvo neke osobe na svirep način (svedoci tokom postupka potvrde da im je učinilac rekao da namerava da žrtvu muči), pitanje je da li bi uslov postojanja umišljaja u odnosu na kvalifikatornu okolnost bio ispunjen. Jer, kako je prethodno pojašnjeno, za svirepo ubijanje neophodno je da pasivni subjekt bude svestan, odnosno da trpi bolove i patnje, a ta okolnost se u pripremao fazi ne može utvrditi. Štaviše, bilo bi besmisleno u takvim slučajevima uzeti da je ostvareno biće iz čl. 114, st. 2 KZ, s obzirom da se postupanje učinioca koji mrcvari žrtvu kvalifikuje kao obično ubistvo ukoliko je ona na samom početku svirepog čina izgubila svest. Zbog toga se odredba čl. 114, st. 2 KZ teško može primeniti (da ne kažemo da je nemoguće) u slučaju teškog ubistva na svirep način.

Kada je reč o pokušaju ovog krivičnog dela, isti je moguć, kao po stavu teorije, tako i po stavu prakse.⁹⁶ Naime, moguće je da učinilac preduzima radnje kojima muči pasivnog subjekta, stvarajući mu velike fizičke i psihičke patnje, idući za time da ga na taj način liši života, a pri tome posledica izostane iz nekog razloga. Na primer, svirepo postupanje s ciljem lišenja života je trajalo izvesno vreme, ali je pasivni subjekt iskoristio trenutak nepažnje učinioca i tako uspeo da pobeogne; ili, učinilac je od strane trećih lica sprečen da finalizuje svoj svirepi čin; ili, blagovremenom intervencijom je sprečeno nastupanje smrti iako je učinilac preduzeo radnju koja bi se mogla smatrati svirepom u smislu ovog oblika teškog ubistva. S tim u vezi je u presudi Višeg sud u Beogradu, K. br. 61/15 od 22.11.2017. godine,⁹⁷ navedeno da su „neosnovane završne reči koje impliciraju da je u konkretnom slučaju optuženi dobrovoljno odustao od izvršenja krivičnog dela s obzirom da kod polivanja tela oštećene benzinom i njegovog paljenja, jasno da je radnja izvršenja dovršena, u vezi s čim treba imati u vidu da se iz rezultata sprovedenog dokaznog postupka nesumnjivo utvrđuje da je u konkretnom slučaju smrtni ishod oštećene sprečen njenim

državne reakcije na kriminalitet (međunarodni pravni standardi i stanje u Srbiji) (S. Bejatović, ed.), Beograd-Zlatibor, pp. 197–198.

95 E. Ćorović, A. Bačićanin. *ibid.*, pp. 197–198.

96 D. Kolaric. *op. cit.*, p. 206; N. Mrvić Petrović. *op. cit.*, p. 26.

97 V. Turanjanin, M. Voštinić, D. Đorđević. *op. cit.*, p. 278.

pravovremenim, intenzivnim i iscrpnim lečenjem, odnosno radnjama koje ni na jedan način ne mogu biti dovedene u relaciju sa ponašanjem i radnjama optuženog nakon preduzimanja radnje izvršenja“.

Činjenica da je krivično delo teškog ubistva na svirep način ostalo u pokušaju od značaja je i za sankcionisanje učinioca, iz razloga što pokušaj prema odredbi čl. 30, st. 2 KZ predstavlja zakonski osnov za ublažavanje kazne, čime je, u smislu čl. 44a, st. 3 KZ isključena mogućnost izricanja kazne doživotnog zatvora.

UMESTO ZAKLJUČKA

Teško ubistvo na svirep način predstavlja jedno od najtežih krivičnih dela. Iako je reč o krivičnom delu koje u našem pravnom sistemu postoji dugo vremena i u pogledu kojeg postoji solidna sudska praksa, činjenica je da su brojna pitanja u vezi sa njim i dalje otvorena. Složenost ove problematike proizlazi iz kompleksnosti samog pojma svireposti kao jedne objektivno-subjektivne kategorije. Štaviše, razumevanje ovog pojma, ali i drugih krivičnopравnih instituta koji se mogu vezati za njega (na primer, neuračunljivost/kompromitovana uračunljivost), može zavisiti od odgovarajućeg teorijskog koncepta (na primer, teorija o dvostrukoj funkciji umišljaj i nehata) na kojima počivaju doktrinarna promišljanja, kao i praktično delovanje sudova. Svakako da se u teoriji i praksi mogu identifikovati i druga važna pitanja koja se odnose na lišenje života na svirep način, pored onih koja su ovde obrađena, ali je cilj ovog rada bio da se detaljno analizira problematika vezana za samo obeležje svireposti, učiniočevu krivicu (naročito mogućnost njegovog postojanja u slučaju neuračunljivosti/kompromitovane uračunljivosti) i odgovarajuće stadijume u ostvarenju ovog dela, tim pre što od skora postoji mogućnost kažnjavanja pripremljenih radnji za teško ubistvo.

LITERATURA

- Atanacković D. /1985⁴/: *Krivično pravo: Posebni deo*, Beograd.
- Babić M., Marković I. /2018⁵/: *Krivično pravo: Posebni dio*, Banja Luka.
- Bock D. /2018/: *Strafrecht: Besonderer Teil 1 – Nichtvermögensdelikte*, Berlin.
- Delić N. /2021a/: *Krivično pravo: Posebni deo*, Beograd.
- Delić N. /2021b/: Nekoliko dilema u vezi pojedinih kvalifikatornih okolnosti krivičnog dela teškog ubistva (član 114. KZ) – in: *Kaznena reakcija u Srbiji – XI deo* (Đ. Ignjatović, ed.), Beograd.
- Đorđević Đ., Kolarić D. /2020/: *Krivično pravo: Posebni deo*, Beograd.
- Čejović B. /2008³/: *Krivično pravo u sudskoj praksi: Posebni deo*, Kragujevac.
- Čubinski M. /1934/: *Naučni i praktični komentar Krivičnog zakonika Kraljevine Jugoslavije*, Beograd.
- Ćorović E., Bačićanin A. /2019/: Pripremanje krivičnog dela teško ubistvo (Opravdanost ili ne) – in: *Izmene u krivičnom zakonodavstvu i statusu nosilaca pravosudnih funkcija i adekvatnost državne reakcije na kriminalitet (međunarodni pravni standardi i stanje u Srbiji)* (S. Bejatović, ed.), Beograd-Zlatibor.

- Ferrante M. /2011/: Argentina – in: *The Handbook of Comparative Criminal Law* (K. Heller, M. Dubber, eds.), Stanford.
- Jakovljević D. /1975/: Ubistvo na svirep način, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, n° 3.
- Jakulin V. /2021/: Criminal Offences Against Life in the Criminal Code of Slovenia – in: *Selected Aspects of Human Life in Civil and Criminal Law* (S. Kraljić, D. Korošec, Y. Ünver, eds.), Maribor.
- Jovašević D. /2017/: *Krivična dela ubistva*, Beograd.
- Kambovski V. /1997³/: *Kazneno pravo: Poseben del*, Skopje.
- Kančev M. /2015/: Kvalificirani (teški) ubistva, *Makedonska revija za kazneno pravo i kriminologija*, n° 1, <http://www.macl.mk/Upload/Documents/Methodija%20Kanevcev.pdf>, 14. februar 2022.
- Kapamadžija B. /1989/: *Forenzička psihijatrija*, Novi Sad.
- Kolarić D. /2008/: *Krivično delo ubistva*, Beograd.
- Kostić M. /2011/: *Psihološke ekspertize*, Beograd.
- Lackner K., Kühl K. /2011²⁷/: *StGB – Strafgesetzbuch – Kommentar*, München.
- Lazarević Lj. /1995⁸/: *Krivično pravo: Posebni deo*, Beograd.
- Lazarević Lj., Vučković B., Vučković V. /2007²/: *Komentar Krivičnog zakonika Crne Gore*, Cetinje.
- Mrvić Petrović N. /2016⁵/: *Krivično pravo: Posebni deo*, Beograd.
- Niketić G. /1939/: *Krivični zakonik: Objašnjenja – Praksa – Sporedno zakonodavstvo*, Beograd.
- Petrović B., Jovašević D. /2005/: *Krivično pravo II (Krivično pravo: Posebni dio)*, Sarajevo.
- Rarog A. I. (ред.) /2007⁴/: *Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации*, Москва.
- Roxin C. /2006/: *Strafrecht: Allgemeiner Teil, Band 1*, München.
- Simić M. /2007/: Sudskomedicinsko veštačenje – in: *Sudska medicina* (M. Tasić, ed.), Novi Sad.
- Stajić A. /1986/ – in: *Komentar krivičnih zakona SR Srbije, SAP Kosova i SAP Vojvodine* (N. Srzentić, red.), Beograd.
- Stojanović Z. /2009³/: *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd.
- Stojanović Z. /2016²³/: *Krivično pravo: Opšti deo*, Beograd.
- Stojanović Z. /2022²²/: *Krivično pravo: Posebni deo*, Novi Sad.
- Škulić M. /2021/: *Osnovi krivičnog prava Sjedinjenih Američkih Država*, Beograd.
- Tahović J. /1956/: *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd.
- Turanjanin V., Voštinic M., Đorđević D. (prir.) /2020²/: *Krivična dela ubistva u sudskoj praksi (500 odabranih sentenci)*, Beograd.
- Turković K., Maršavelski A. (eds.) /2013/: *Komentar Kaznenog zakona i drugi izvori novoga hrvatskog kaznenog zakonodavstva*, Zagreb.
- Vuković I. /2021/: *Krivično pravo: Opšti deo*, Beograd.
- Zlatarić B. /1956/: *Krivični zakonik u praktičnoj primjeni (kritički pregled judikature)*, I. svezak: *Opšti dio*, Zagreb.
- Zlatarić B. /1958/: *Krivični zakonik u praktičnoj primjeni (kritički pregled judikature)*, II. svezak: *Posebni dio*, Zagreb.

PROPISI I SUDSKA PRAKSA

Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS*, br. 85/05, 88/05 – ispr., 107/05 – ispr., 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16, 35/19.

Presuda Vrhovnog kasacionog suda Kzz. br. 499/2015 od 18.06.2015., <https://www.vk.sud.rs/sr-lat/kzz-4992015>, 14. februar 2022.

Presuda Apelacionog suda u Kragujevcu Kž. br. 3141/2010, *Bilten Apelacionog suda u Kragujevcu*, n° 2/2010.

Presuda Apelacionog suda u Novom Sadu Kž. 1. br. 1059/14 od 17.10.2014., <https://sudska-praksa.sud.rs/>, 24. april 2021.

Presuda Vrhovnog suda Hrvatske III Kž. br. 7/2019–20 od 09.12.2019., <https://sudskapraksa.csp.vsrh.hr/home>, 24. april 2021.

Presuda Vrhovnog suda Hrvatske I Kž. br. 458/2019–8 od 09.07.2020., <https://sudskapraksa.csp.vsrh.hr/home>, 24. april 2021.

Presuda Apelacionog suda Crne Gore, Kž. br. 6/2014 od 07.04.2014., <https://sudovi.me/sdvi/odluke>, 04. februar 2022.

Rješenje Apelacionog suda Crne Gore, Kž. br. 223/2013 od 18.06.2013., <https://sudovi.me/sdvi/odluke>, 04. februar 2022.

*Emir Ćorović**

Department of Law Science, State University in Novi Pazar

AGGRAVATED MURDER IN A CRUEL MANNER

SUMMARY

Aggravated murder in a cruel manner is a form of murder which is prescribed in Article 114, paragraph 1, item 1 of the Criminal Code of the Republic of Serbia. The article emphasizes the meaning of the notion of cruelty as a determining feature of this crime. It is a complex concept that has its objective, but also subjective aspects. Namely, cruelty on the one hand means depriving the victim of life in a way that inflicts excessive pain and suffering, while, on the other hand, it is necessary for the perpetrator to demonstrate a specific emotional relationship towards these pains and sufferings (in the form of pleasure, enjoyment, lack of pity, etc.). Furthermore, the issue of guilt in this crime was analyzed, especially the possibility of its existence in the case of insanity and significantly reduced sanity. Although the case law rules that in these cases, aggravated murder in a cruel way is not possible, the article argues the opposite thesis. In the end, the issues with attempting and preparing a aggravated murder in a cruel way were discussed. The latter institute may be interesting since the amendments to the Criminal Code from 2019 criminalize the preparation of aggravated murder (it is a so-called *delicta preparata*), with the provision that the article argues that this provision cannot be applied to aggravated murder in a cruel way.

Key words: aggravated murder, cruelty, guilt, attempted, preparatory actions.

* Associate Professor, ecorovic@np.ac.rs.

*Sladjana Jovanović**

Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu

„DEČJI BRAKOVI” U SENCI KRIVIČNIH DELA

Apstrakt: Rad je posvećen problemu „dečjeg braka“ koji iako nedovoljno precizan i nepoznat kao pravni pojam (te stoga i stavljen pod navodnike) dominira u međunarodnopravnom, nacionalnim dokumentima i istraživanjima. Autorka ukazuje na to da nepreciznost pojma utiče negativno na prepoznavanje, evidentiranje i reagovanje na pojavu, te čini potrebna razjašnjenja. U radu je učinjen osvrt na odredbe najvažnijih međunarodnopravnih dokumenata od značaja za temu, predstavljeni su i analizirani rezultati najnovijih istraživanja, a ukazano je i na (ne)usklađenosti srpskog pravnog okvira sa međunarodnopravnim zahtevima i preporukama. Situacija u Srbiji je razmatrana i iz aspekta prakse, s naglaskom na krivičnopravni kontekst u kome se ova pojava može naći (imajući u vidu uočenu vezu sa krivičnim delima poput prinude, zapuštanja i zlostavljanja maloletnog lica ili nasilja u porodici, vanbračne zajednice sa maloletnikom, obljube sa detetom, trgovine ljudima).

Ključne reči: dečji brak, prinuda, vanbračna zajednica sa maloletnikom, obljuba sa detetom, trgovina ljudima.

UVOD

Sam pojam „dečji brak” asocira na nedozvoljenost, opasnost i štetnost pojave koja se pod njim podrazumeva. Iako ovaj pojam nije pravni (jer dete, lice mlađe od 18 godina, ne može zaključiti brak, osim u izuzetnim slučajevima, koji se u Srbiji podvode pod precizniji pojam maloletničkog braka) on je u širokoj upotrebi u brojnim međunarodnim dokumentima (koji istina nisu pravno obavezujući), a o kojima će kasnije biti više reči. Radi razjašnjenja pojma, pođimo od međunarodnih pravno obavezujućih dokumenata koje je i Republika Srbija potvrdila, a koji su od značaja za kreiranje adekvatnog odgovora države na pojavu „dečjeg braka” koja se povezuje sa kršenjem ljudskih (dečjih) prava, diskriminacijom, nasiljem prema deci, naročito prema devojkicama, a često je povezana sa izvršenjem jednog ili više krivičnih dela.

Tako, Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije prema ženama¹ u članu 16. st. 2. predviđa da „veridba i stupanje deteta u brak ne može imati nika-

* redovna profesorka, sladjana.jovanovic@pravnofakultet.rs.

1 Zakon o ratifikaciji Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, *Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori*, br. 11/81.

kvih pravnih posledica a preduzeće se sve potrebne mere, uključujući zakonodavne, radi utvrđivanja minimalnih godina života za sklapanje braka, kao i uvođenje obaveze da se brak sklopi u zvaničnom matičnom uredu”; Konvencija o pravima deteta² koja detetom smatra osobu mlađu od 18 godina, osim ako se punoletstvo ne stiče ranije (čl. 1) u čl. 19. predviđa obavezu država članica da „preduzimaju sve odgovarajuće zakonodavne, administrativne, socijalne i obrazovne mere radi zaštite deteta od svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja, povreda ili zloupotrebe, zanemarivanja ili nemarnog odnosa, maltretiranja ili eksploatacije, uključujući i seksualnu zloupotrebu, dok je na brizi kod roditelja, zakonitih staratelja ili nekog drugog lica kome je poverena briga o detetu”. Konvencija navodi i druga prava deteta koja se krše štetnom praksom „dečjeg braka”, kao i potrebu da dete bude zaštićeno od štetnih tradicionalnih praksi, (što je svakako i „dečji brak”, iako ga sama konvencija ne pominje izričito); Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici³ u čl. 37. obavezuje države članice da inkriminišu prinudu odraslog lica ili deteta na stupanje u brak, kao i „namamljivanje” na teritoriju druge države (strane ili one koja nije država boravišta) sa ciljem da se to lice prinudi da stupi u brak; Konvencija o suzbijanju transnacionalnog organizovanog kriminala⁴, zapravo njen Dopunski protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naorčito ženama i decom u članu 3.c predviđa posebnu zaštitu za dete (lice mlađe od 18 godina) ističući da se „vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje ili primanje deteta za svrhe eksploatacije smatra trgovinom ljudskim bićima, čak i ako ne obuhvata bilo koje od sredstava iznetih u podstavu (a)⁵ ovog člana”⁶. Treba pomenuti i Dopunsku konvenciju o ukidanju ropstva, trgovine robljem i ustanova i prakse sličnih ropstvu⁷ koja obavezuje države da preduzmu sve mere kako bi se zabranile i napustile različite institucije i prakse koje vode prislinom braku, kao što je obećanje ili davanje žene radi stupanja u brak, gde ona nema pravo da odbije, plaćanje roditeljima, starateljima ili drugoj osobi ili grupi; pravo muža, njegove porodice ili klana da preda svoju ženu drugoj osobi primivši određenu korist, vrednost ili iz bilo kog drugog razloga; ili nasleđivanje žene od strane druge osobe po smrti njenog supruga (čl. 1. Dopunske konvencije).

2 Zakon o ratifikaciji Konvencije UN o pravima deteta, *Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori*, br. 15/90 i *Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori*, br. 4/96 i 2/97.

3 Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, *Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori*, br. 12/2013

4 Zakon o potvrđivanju Konvencije UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dopunskih protokola, *Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori*, br. 6/2001.

5 Pretnja silom ili upotreba sile ili drugi oblici prisile, otmica, prevara obmana, zloupotreba ovlašćenja ili teškog položaja ili davanje ili primanje novca ili koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem, u cilju eksploatacije.

6 Istu odredbu (čl. 4.v) i posebno obraćanje državama u pogledu potrebe za boljom zaštitom dece sadrži i Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima. Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, *Službeni glasnik RS*, br. 19/2009.

7 Uredba o ratifikaciji Završnog akta i Dopunske konvencije o ukidanju ropstva, trgovine robljem i ustanova i prakse sličnih ropstvu, *Službeni list FNRJ – Međunarodni ugovori i drugi sporazumi*, br. 7/58

Bez obzira na navedene pravno obavezujuće dokumente, koji jasno upućuju na to da dete ne može zaključiti brak, kao i trud međunarodnih organizacija da se praksa „dečjih brakova” iskoreni, prema najnovijim podacima UNICEF-a, na globalnom nivou oko 12.000.000 devojčica „stupi u brak“ pre svoje 18. godine. Ovaj oblik kršenja prava dece i diskriminacije prema ženama je najprisutniji u afričkim zemljama, na prvom mestu u zemljama Centralne i Zapadne Afrike (u kojima prerano „stupa u brak” četiri od 10 devojčica)⁸. Iako su dečaci manje ugroženi, rezultati UNICEF-ovog istraživanja ukazuju na prisustvo i ove pojave (udeo ovakvih „brakova“ se kreće oko 20% u uzorku osoba starosti od 20–24 godine koje su prvi put stupile u „brak“ pre 18. godine prisutan je u zemljama kao što su Belize, Surinam, Nikaragva)⁹. Razlozi za rano stupanje u „brak” devojčica u osnovi imaju rodnu neravnopravnost bilo u normativnom okviru ili/i u praksi. Konkretnije, prema rezultatima istraživanja razlozi su: siromaštvo porodice koja ima koristi od toga da devojčicu blagovremeno „uda”, jer je miraz za stariju „nevestu” veći; mlađe „neveste” su poslušnije, a prisutno je i uverenje da će „rani brak” zaštititi devojčicu od seksualnog nasilja¹⁰.

Međutim, zabrinjava i to što u zemljama u kojima je došlo do napretka u pogledu opadanja stope „dečjih brakova” (kao što je slučaj sa zemljama Severne Afrike i Bliskog Istoka) u poslednjoj deceniji stopa stagnira, dok je u pojedinim zemljama, naročito u konfliktnim područjima (Sirija, Jemen) došlo do obrnutog procesa – povećanja broja „dečjih brakova”. Po svemu sudeći, teško se može reći da će se postavljeni cilj – okončanje ovakve prakse ostvariti kao što je planirano od strane UN – do 2030. godine¹¹. Štaviše, smatra se da će (ukoliko se ne intenziviraju naponi na sprečavanju ove pojave) do predviđene godine još (više od) 150 miliona devojčica tupiti u „brak” pre 18 godine¹².

DEČJI I MALOLETNIČKI BRAK – POJMOVNA ODREĐENJA

Na prvom mestu je potrebno pojašnjenje pojma „dečji brak” koji se najčešće i pominje u literaturi i u dokumentima međunarodnih organizacija, ali koji (uz pojmove ranog i prisilnog braka) zbunjuje i profesionalce, te pojava ne biva na ade-

8 Slede zemlje Južne i Istočne Afrike (31%), Južne Azije (30%), Latinske Amerike i Kariba (22%), Bliskog Istoka i Severne Afrike (15%). UNICEF /2021/: *Child Marriage*, Child marriage – UNICEF DATA, 26.1.2022.

9 UNICEF /2021/: *Global databases based on Demographic and Health Surveys (DHS), Multiple Indicator Cluster Surveys (MICS) and other national surveys, 2007–2018*. <https://mics.unicef.org/surveys>, 26. 1. 2022.

10 Plan International: *Why Child Marriage Happens*, Child marriage | Plan International (plan-international.org), 26. 1. 2022.

11 N.Nusrat /2020/: *Child Marriages Unlikely to End by UN's 2030 Deadline*, Child Marriages Unlikely to End by UN's 2030 Deadline — Global Issues, 28. 1. 2022. Vidi: UN Global indicator framework for the Sustainable Development Goals and targets of the 2030 Agenda for Sustainable Development, A/RES/71/313, UNITED, 26. 1. 2022.

12 UNICEF /2021/: *Child Marriage*, Child marriage – UNICEF DATA

kvatan način prepoznata, što vodi i neadekvatnom reagovanju na nju. Tako se i u srpskoj Strategiji za prevenciju i zaštitu dece od nasilja za period od 2020 do 2023. godine¹³ govori o „dečjem braku“ – kao o braku kome je bar jedna osoba dete, odnosno osoba mlađa od 18 godina. Čak se navodi i da je ova definicija najprihvatljivija zbog terminološke jasnoće¹⁴ (što se nikako ne bi moglo oceniti kao tačno). Da je definicija problematična i da stručnjaci ne znaju šta im je činiti govori i podatak da se na drugom sastanku Koalicije za sprečavanje dečjih brakova¹⁵ kao problem ističu upravo terminološke nejasnoće u vezi sa dečjim, maloletničkim i ranim brakovima. Da pomenute nejasnoće generišu problem (u evidentiranju i reagovanju), naglašeno je i u jednom kasnijem istraživanju (po usvajanju Instrukcije o radu centara – organa starateljstva u zaštiti dece od dečjih brakova¹⁶ Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja) čiji rezultati ukazuju na manjkavosti u evidencijama „dečjih brakova”. Ukazano je i na to da se centri za socijalni rad najčešće osvrću na maloletničke brakove (odnosno one koji su sklopljeni po dozvoli suda, odnosno u vezi sa čijim je zaključenjem traženo mišljenje centra) i na vanbračne zajednice sa maloletnikom (koje su krivičnopravno sankcionisane). Uočeni su i pokušaji pojedinih centara da svoje nečinjenje opravdaju zaštitom interesa maloletnih lica ili odgovorom „da su sve maloletne osobe koje stupaju u seksualne odnose u riziku od sklapanja maloletničkih brakova”¹⁷, što sve zajedno upućuje na nedovoljno razumevanje pojave (i to ne samo terminološko).

Naime, dete je lice koje nije navršilo 18 godina (saglasnost u vezi sa tim postoji kod svih napred navedenih konvencija), a ono ne može stupiti u brak (bar ne bez predviđanja određenih uslova, a u skladu sa odredbama Konvencije UN o pristanku na brak, o minimalnoj starosti za sklapanje braka i o registrovanju brakova¹⁸ koje govore o potrebi da se u nacionalnom zakonodavstvu utvrdi minimalna starost za sklapanje braka i o izuzetnoj mogućnosti, odnosno uslovima za zaključenje braka i pre navršenja utvrđenog doba¹⁹).

Takođe, zaključenje braka podrazumeva i određenu formu: „Nijedan brak se ne može legalno zaključiti bez slobodnog i potpunog pristanka obeju strana, s tim da taj pristanak treba te strane lično da daju pred organom nadležnim za sklapanje

13 Strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja za period od 2020 do 2023. godine, *Službeni glasnik RS*, br. 80/2020.

14 *Ibid.*, p. 13.

15 S. Kljajić /2019/: Uloga sistema socijalne zaštite u sprečavanju dečjih brakova, slajd br. 7, ppt-uloaga-ssz-u-suzbijanju-decijih-brakova.pptx (live.com)

16 Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja: Instrukcija o radu centara – organa starateljstva u zaštiti dece od dečjih brakova, Broj 551-00–00 I00/20 19–14 od 20. 5. 2019

17 N. Marković /2021/: *Dečji, rani i prinudni brakovi u Srbiji: propisi, reakcija i prevencija*, Beograd, p. 5

18 Uredba o ratifikaciji Konvencije o pristanku na brak, o minimalnoj starosti za sklapanje braka i o registrovanju brakova, *Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori i drugi sporazumi*, br. 13/1964

19 U čl. 2. Konvencije stoji: „Države članice ove konvencije će preduzeti potrebne zakonodavne mere da bi bliže odredile minimalnu starost za sklapanje braka. Brak neće moći legalno zaključiti lica koja ne budu dostigla to doba starosti, osim ako postoji oslobodjenje od toga koje nadležan organ daje iz ozbiljnih razloga i u interesu budućih supružnika”.

braka i pred svedocima, i to nakon dovoljne javnosti, u skladu sa odredbama zakona (čl. 1. Konvencije UN o pristanku na brak, o minimalnoj starosti za sklapanje braka i o registrowanju brakova); a „nadležna vlast mora upisati sve brakove u službeni registar” (čl. 3. Konvencije).

Iz svega iznetog, jasno je da pojam „dečji brak” nije pravni pojam, niti ga i jedan pravno obavezujući međunarodni dokument pominje, ali se on ipak široko koristi od strane međunarodnih (i nacionalnih) organizacija koje se bave ljudskih pravima, naročito pravima dece, kao i u istraživanjima. Tako, UNICEF u svom poslednjem istraživanju govori o dečjem braku, o stupanju u brak pre punoletstva²⁰, ali je nesumnjivo da se pod tim pojmom ne podrazumeva brak (u pravom i pravnom smislu), bar ne na prvom mestu, već je to „zajednica nalik braku”, „kohabitacija”, odnosno „neformalna zajednica” (nalik bračnoj) koja čini dete čak i ranjivijim od one formalne, zaključene u skladu sa pravom.

A skoro deset godina ranije, u okvirima Ujedinjenih nacija je usvojena je Rezolucija o jačanju napora u sprečavanju i eliminsanju dečjeg, ranog i prinudnog braka: izazovi, dostignuća, najbolje prakse i problem u primeni²¹ koja nije definisala ove pojmove, ali je zatražila akciju Visokog komesara za ljudska prava i izveštaj o stanju u ovoj oblasti, a koji je i usledio 2014. godine²². U pomenutom izveštaju definisani su pojmovi dečjeg braka, ranog braka i prinudnog braka. Tako se dečji brak definiše kao brak u kome je bar jedna strana dete, što je i dalje zbunjajuće, imajući u vidu određenje braka (o kome je bilo reči) i (ne)mogućnost deteta da zaključi brak (osim u izuzetnim slučajevima, po ispunjenju zakonom predviđenih uslova).

Rani brak je svakako dečji brak, odnosno brak u kome je osoba mlađa od 18 godina u zemljama u kojima se punoletstvo stiče ranije ili po zaključenju braka. Međutim, to su i brakovi lica koja su navršila 18 godina, ali iz nekog razloga te osobe nisu spremne za brak, odnosno za davanje pristanka za zaključenje braka (razlog može biti fizički, emocionalni, seksualni, psihosocijalni razvoj, pa i nedostatak informacija o životnim opcijama)²³.

Prinudni brak je bilo koji brak koji se dešava bez punog i slobodnog pristanka jedne ili obe strane i/ili gde jedna ili obe strane nije/nisu sposobne da okončaju ili napuste bračnu zajednicu, uključujući i brak koji je rezultat jakog društvenog ili pritiska porodice²⁴. Dakle, opet je ključni pojam brak, kao pravni pojam koji podrazumeva određenu formu i ispunjenje određenih, pravnim normama predviđenih uslova. Ni Rezolucija o dečjem, ranom i prisilnom braku²⁵ usvojena od strane Generalne skupštine UN 2014. godine, koja se smatra ključnim dokumentom u borbi protiv dečjih brakova, ne definiše pojmove dečjeg, ranog, prisilnog braka, ali

20 UNICEF /2021/: *Child Marriage*, Child marriage – UNICEF DATA, 26. 1. 2022.

21 UN Human Rights Council /2013/: *Strengthening efforts to prevent and eliminate child, early and forced marriage: challenges, achievements, best practices and implementation gaps*, A/HRC/RES/24/23;

22 OHCHR /2014/: *Preventing and eliminating child, early and forced marriage: Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights*, A/HRC/26/22

23 OHCHR. *ibid.*, p. 3.

24 OHCHR. *ibid.*, p. 4.

25 General Assembly Resolution on Early, Child and Forced Marriage (A/C.3/69/L.23)

podstiče države da usvoje i podrže zakone koji su upravljani protiv ovakvih praksi, kao i da pruže adekvatnu pomoć i zaštitu žrtvama ovakvih postupaka, naglašavajući značaj obrazovanja i rodne jednakosti.

Precizniji u tumačenju pojma dečji brak jeste Savet Evrope koji u Rezoluciji 1468 (2005) definiše dečji brak kao „zajednicu dve osobe od kojih je bar jedna maloletna”²⁶. Nije navedeno, ali svakako da u pitanju mora biti zajednica nalik bračnoj, jer zajednica može biti i neki drugi vid povezivanja, zajedništva dva lica. Dakle, suština „dečjeg braka” nije brak u smislu forme, već praksa (kako se u dokumentima navodi „štetna praksa” (*harmful practice*)) koja proizvodi mnogostruke negativne posledice po decu, naročito devojčice, koje su najčešće i žrtve. Zato se može smatrati problematičnom Instrukcija o radu centara – organa starateljstva u zaštiti dece od dečjih brakova, koja bi trebalo da unapredi postupanje u borbi proti ove pojave, jer i ona dečji brak definiše kao brak u kojem je bar jedan od partnera dete, osoba mlađa od 18 godina, ne vodeći računa o domaćim propisima niti pojašnjavajući pojmove koje koristi. Dakle, u tom kontekstu problem su samo bračne zajednice u pravom (pravnom) smislu reči, a što, kako je već i rečeno, nije osnovni ili bar, jedini i najvažniji problem. A problem sa razumevanjem i prepoznavanjem, te i postupanjem ostaje.

Pojam maloletničkog braka, koji je stručnjacima u Srbiji nesporan²⁷ jeste brak u kome je bar jedno lice maloletno (nepotrebno za pravnike, ali očigledno, s obzirom na terminološku konfuziju, možda je poželjno dodati – koje je u zakonom predviđenoj formi, po dozvoli suda, zaključilo brak). Tako, dolazimo do određenja maloletničkog braka kao pojma koji je uži i precizniji od pojma „dečjeg braka” koji se koristi u dokumentima o kojima je bilo reči, ali koji ne odgovara pravnom pojmovniku, već onom laičkom u čijem kontekstu postoje i „divlji brak”, „neformalni brak”, „nezvanični brak” i sl.

SITUACIJA U SRBIJI: PRAVNI OKVIR I REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Republika Srbija je potvrdila sve napred navedene pravno obavezujuće međunarodne ugovore, ali praksa „dečjih brakova” i dalje postoji i predmet je kritike međunarodnih organizacija. U poslednjim Zaključnim razmatranjima (iz 2017. godine) UN Komitet za prava deteta preporučuje Srbiji da obrati više pažnje na postojanje ovakvih štetnih praksi (*harmful practices*), naročito u romskoj populaciji (posebno su ugrožene devojčice), da utvrdi raširenost problema, obezbedi sklonište, pomoć i rehabilitaciju, te da razvija kampanje za podizanje svesti o štetnim posledicama ove prakse, kao i da iz porodičnog zakonodavstva izbriše mogućnost zaključivanja braka maloletnika²⁸. I u poslednjem izveštaju o primeni Konvencije za sprečavanje i

26 Council of Europe Resolution 1486 (2005) on Forced and Child Marriages, Refworld | Resolution 1468 (2005) on Forced Marriages and Child Marriages, 28. 1. 2022.

27 S. Kljajić. *op. cit.*

28 UN Committee on the Rights of the Child (CRC), *Concluding observations on the combined second and third periodic reports of Serbia*, 7 March 2017, CRC/C/SRB/CO/2-3, p. 5 et p. 9, <https://www.refworld.org/docid/58e76fc14.html>, 31. 1. 2022.

borbu protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, GREVIO²⁹ konstatuje da Srbija ulaže napore u dobrom smeru, ali da mnogo toga treba unaprediti kada je u pitanju sprečavanje „dečjih brakova” u romskoj populaciji, ali i prinudnog braka i drugih oblika nasilja prema ženama³⁰.

U Srbiji, sudeći prema najnovijim podacima, nema naročitog napretka u pogledu odgovora na „dečje brakove”³¹. Problem je naročito perzistentan u romskoj populaciji u kojoj je 34% devojaka starosti između 15 i 19 godina bilo u braku ili u vanbračnoj zajednici u trenutku sprovođenja istraživanja (2019. godine), dok je taj udeo i veći (41%) u najsiromašnijim domaćinstvima. U uzorku žena starosti 20–24 godine – 16% je bilo udato/u vanbračnoj zajednici pre 15. godine, a njih 56% – pre 18. Rano stupanje u „brak” je češće kod devojaka sa nižim obrazovanjem – svaka peta sa osnovnim obrazovanjem se „uda” pre 15. godine.³² Da je situacija alarmantna, zaključuje i Republički zavod za socijalnu zaštitu koji u saradnji sa UNICEF-om realizuje projekat „Unapređenje sistema socijalne zaštite u cilju osnaživanja porodice”, u okviru kojeg se posebni deo odnosi na sprečavanje „dečjih brakova” i ulogu sistema socijalne zaštite u prevenciji i saniranju posledica ove pojave³³. Međutim, konstatuje se i da nema adekvatnih podataka o ovoj pojavi u dosadašnjoj praksi centara za socijalni rad (ili podataka nema uopšte). Naime, većina centara za socijalni rad (koji su odgovorili na pitanja iz ankete) se susrelo sa jednim do pet slučajeva godišnje (73%), dok 19% nije imalo ovakvih slučajeva (2% navodi više od deset njih)³⁴. Istraživanje Praxis-a koje je sprovedeno nakon usvajanja Instrukcije o radu centara – organa starateljstva u zaštiti dece od dečjih brakova, pokazuje da je na evidencijama centara za socijalni rad u Srbiji (a reč je samo o centrima koji vode evidencije o deci koja su u riziku od sklapanja dečjeg braka ili su u dečjem braku (67 centara je dostavilo ove podatke))³⁵ – evidentirano je 313 dece i to devojčica (u periodu 2019–2020). O dečjim brakovima u romskoj populaciji u Srbiji sprovedeno je istraživanje UNICEF-a, koje kao razlog za opstajanje ove prakse navodi patrijarhalnu kulturu čiji se obrasci teško dekonstruišu imajući u vidu marginalizovanost zajednice (sledstveno siromaštvo, neobrazovanost, efekat staklene tavanice) koja zapravo doprinosi njihovom reproduovanju, pa i negovanju zbog nemogućnosti usvajanja drugog kulturnog modela zbog prepreka na koje se nailazi u većinskom okruženju³⁶. Međutim, ima dokaza

29 GREVIO (Group of Experts on Action against Violence against Women and Domestic Violence) je nezavisno stručno telo koje prati primenu Konvencije.

30 GREVIO /2020/: *Baseline Evaluation Report: Serbia*, Strasbourg, p. 6.

31 Kako je bilo u prethodnom periodu: M. Aleksić /2015/: *Dečji brakovi u Srbiji: analiza stanja i preporuke*, Beograd.

32 Statistical Office of the Republic of Serbia and UNICEF /2020/: *Serbia Multiple Indicator Cluster Survey and Serbia Roma Settlements Multiple Indicator Cluster Survey, 2019, Survey Findings Report*, Belgrade, pp. 241–243.

33 Republički zavod za socijalnu zaštitu. *Suzbijanje dečjih brakova*, Suzbijanje dečjih brakova (zavodsz.gov.rs), 31. 1. 2022.

34 S. Kljajić. *op.cit.*, p. 8

35 Upitnici su poslani na adrese 162 centra za socijalni rad, 115 je odgovorilo, a od njih 77 je odgovorilo da vodi neku vrstu evidencije. N. Marković /2021/. *op. cit.*, p. 5

36 UNICEF /2017/: *Dečji brakovi u romskoj populaciji u Srbiji*, Beograd, pp. 78–79.

da se i u nekim drugim, obično udaljenim siromašnim ruralnim zajednicama u Srbiji nailazi na „neprijavljene ugovorene brakove” maloletnika starosti 14 do 16 godina³⁷. Istaknuti pojam iz pomenutog izveštaja UNICEF-a („neprijavljeni ugovoreni brakovi”) govori u prilog potrebe za preciziranjem pojmova, radi boljeg prepoznavanja i razumevanja pojave o kojoj je reč.

Kako bismo bolje razumeli ovu pojavu i razdvojili zakonite od nezakonitih postupaka, te utvrditi u čemu je pravi problem, moramo najpre konsultovati srpsko zakonodavstvo od značaja za temu, a koje će dati odgovor i na pitanje zašto i danas većina centara za socijalni rad pod pojmom „dečji brak” podrazumeva maloletnički brak i ima podatke samo o takvim brakovima. Tako ćemo konstatovati da je prema Porodičnom zakonu³⁸ maloletstvo smetnja za zaključenje braka i da maloletno lice može zaključiti brak po dozvoli suda, ako postoje opravdani razlozi, ako je lice navršilo 16 godina i dostiglo telesnu i duševnu zrelost potrebnu za vršenje prava i dužnosti u braku (čl. 23. st. 2. Porodičnog zakona). Dakle, maloletnički brak bi podrazumevao brak u pravom smislu reči – brak u kome je bar jedno lice maloletno, ali koji je zaključen uz ispunjenje navedenih uslova, odnosno po dozvoli suda. Podatke o ovim brakovima svakako možemo lako prikupiti, ali bi se trebalo zapitati i da li su svi ti slučajevi zaista opravdani, da li pobuđuju sumnju da je u njihovoj pozadini ipak neka vrsta prinude, da li sudovi temeljno preispituju ispunjenost uslova i šta biva u slučajevima kada je dozvola suda uskraćena? Na neka od ovih pitanja biće dati ili bar nagovešteni odgovori kasnije.

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku (Tabela 1)³⁹ broj maloletničkih brakova u od 2000. godine naovamo je u značajnom padu. Godine 2000. taj broj je bio 1018, a 2019. godine 118 (za 2020. je dostupan samo podatak za broj brakova u kojima je samo nevesta maloletna – 68, dok su podaci za broj brakova u kojima su oba supružnika maloletna, odnosno u kojima je samo mladoženja maloletan nepoznati, odnosno podaci su zaštićeni, prema perporukama Evrostata, jer je vrednost pojave manja od pet). Učešće maloletničkih brakova u ukupno zaključenim brakovima se takođe smanjuje i, kako statističari kažu – „teži nuli”. Godine 2000. udeo je bio 2,3% dok je 2020. godine bio 0,3%. Očekivan je i podatak da je najčešće u braku samo nevesta maloletna – 2000. godine – njih 915, dok su oba supružnika bila maloletna u 35 slučajeva, a samo mladoženja u 68 slučajeva. U poslednjoj godini za koju se mogu navesti podaci po kriterijumu maloletstva neveste/mladoženje, a to je 2019. godina, brojevi su izgledali ovako: brakova u kojima je samo nevesta maloletna bilo je 108, a u pet slučajeva je to bio samo mladoženja, dok je u samo pet slučajeva oboje bilo maloletno. Prosečna starost u 2020. godini je bila 17 godina i za nevestu i za mladoženju.

37 UNICEF/2016/: *Dečji brakovi u Srbiji: analitički izveštaj*, Beograd, p. 38.

38 Porodični zakon, *Službeni glasnik RS*, br. 18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015.

39 Podaci su dobijeni 24. 1. 2022. od Odseka za demografiju i statistiku zdravstva Republičkog zavoda za statistiku, kao odgovor na poslat zahtev zaveden od strane RZS pod brojem 41705 (Maloletnički brakovi u Srbiji).

Tabela 1. Maloletnički brakovi u Republici Srbiji 2000–2020.

Godina	2000	2003	2006	2009	2012	2015	2018	2019	2020
Brakovi ukupno	42586	41914	39756	36853	34639	36949	36321	35570	23599
Maloletnički brakovi									
Nevesta maloletna	915	629	482	378	230	179	101	108	68
Oba supružnika	35	14	12	6	7	7	*	5	*
Mladoženja maloletan	68	41	38	15	10	15	5	5	*

Na osnovu podataka za celu Srbiju i dugi vremenski period, mogli bismo zaključiti da maloletnički brakovi nisu problem ili se bar to tako čini. Njihov broj se nesumnjivo smanjuje (a u vezi sa poslednjim godinama treba uzeti u obzir i uslove pandemije). Međutim, imajući u vidu rezultate najnovijeg istraživanja na temu „dečjeg braka” u Srbiji, u čijim okvirima su istraživani predmeti datih dozvola od strane sudova, sumnju otvara zaključak da sudovi dozvole daju „očigledno olako”, pa čak i uprkos postojanju negativnog mišljenja datog od strane centra za socijani rad (koje je takođe vrlo retko)⁴⁰. Navedeno podupire i preporuku Komiteta za prava deteta da se iz Porodičnog zakona Republike Srbije briše norma koja predviđa mogućnost zaključenja braka pre 18. godine.

Ono što nesumnjivo predstavlja problem jesu vanbračne zajednice, tačnije zajednice nalik braku u kome je bar jedno lice maloletno, jer i za postojanje vanbračne zajednice, po Porodičnom zakonu (čl. 4) traži se nepostojanje bračnih smetnji, a maloletstvo to svakako jeste. Zbog toga i postoji krivično delo vanbračna zajednica sa maloletnikom (čl. 190. Krivičnog zakonika⁴¹) čiji izvršilac može biti samo punoletno lice, a pasivni subjekt dela jeste maloletnik, a to je, prema krivičnopravnim odredbama (čl. 112. st. KZ) lice koje je navršilo 14 godina, ali nije 18. Dakle, u ovu kategoriju spadaju i ona lica koja ne bi mogla zaključiti brak imajući u vidu uzrast (ispod 16 godina). S druge strane, st. 4. čl. 190. KZ govori o isključenju protivpravosti dela u slučaju da se brak zaključi (samo u slučaju starijih maloletnika), što bi podrazumevalo ispunjenje i ostalih traženih uslova za zaključenje braka. Kaznom koja sleduje vanbračnom partneru (zatvor do tri godine) kažnjava se i roditelj (usvojilac, staralac) koji maloletniku omogući da živi u takvoj zajednici ili ga na to navede (st. 2), a u slučaju da je motivacija za takvu radnju bila koristoljublje, kazna je veća – šest meseci do pet godina. Dakle, u slučaju da brak bude zaključen, zaboraviće se i na pomenute motive. Moglo bi se reći da zakonodavac favorizuje bračnu zajednicu, čak i u ovakvim slučajevima, te da mu je forma važnija od suštine. Na sličnoj liniji, bolećivosti i pravdanja kulturnim, običajnim normama u smislu opravdanja za određene odluke su i poruke koje dolaze iz pravosuđa. Statistički podaci u vezi sa krivičnim delom vanbračna zajednica sa maloletnikom pokazuju stabilan, visok udeo odbačenih krivičnih prijava (oko 50%) od 2011. godine naovamo. Čak bi se moglo govoriti o njegovom

40 N. Marković /2021/. *op. cit.*, p. 7

41 Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS*, br. br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.

povećanju (zbog šire primene uslovljenog oportuniteta)⁴², dok je uslovna osuda dominantna sankcija⁴³.

Najnoviji rezultati istraživanja sudske prakse u ovoj oblasti predočavaju veoma „zanimljive” razloge za odbacivanje krivične prijave (i uopšte govore o nejednakom postupanju javnih tužilaštava): saglasnost svih aktera, otpočinjanje zajednice po rođenju deteta, pripadnost određenoj nacionalnoj manjini, odnosno poštovanje običajnih normi, a u jednom slučaju je identifikovan „predlog podnosioca krivične prijave da se ista odbaci” (a predlagač je roditelj koji se naknadno saglasio sa zajednicom u kojoj je bila maloletna kćerka); u nekoliko slučajeva je primenjen institut dela malog značaja (s obrazloženjem da je maloletnica trudna, da u zajednici vlada harmonija i sl.), a kada se radilo o primeni insituta odlaganja krivičnog gonjenja, obično je nalagana uplata određenog novčanog iznosa na račun za uplatu javnih prihoda (u rasponu od pet do 30 000 dinara), dok je u jednom slučaju obaveza bila obavljanje 100 sati rada u javnom interesu. Uočeni su i slučajevi u kojima je prijava odbačena posle zaključenja braka, po proteku jedne do dve godine⁴⁴ (pretpostavka je da se upravo to čekalo, tj. ispunjenje uslova za zaključenje braka). Uočeno je i to da je u malom broju slučajeva bilo krivičnih prijava protiv roditelja za krivično delo vanbračna zajednica sa maloletnikom, kao i da nije bilo krivičnog gonjenja roditelja za neko drugo delo, iako istraživači tvrde da je bilo razloga za to⁴⁵.

Slične rezultate daje i istraživanje sudske prakse u vezi sa krivičnim delima učinjenim na štetu maloletnog lica⁴⁶. Tako je uočeno da je krivično delo vanbračna zajednica sa maloletnikom neravnomerno zastupljeno u sudskoj praksi, pa se pojavljuje sumnja u vezi sa tretiranjem ove pojave kao dela kulturološkog obrasca, zbog čega i ne dolaze pred sud. A tamo gde je i bilo sudskog epiloga, uočeno je da se neretko ne gone i roditelji maloletnika, iako spisi predmeta, po oceni istraživača, pokazuju da je bilo osnova za gonjenje. A isti zaključak stoji i u vezi sa gonjenjem roditelja za zanemarivanje maloletnika (čl. 193. st. 2 KZ) koje je dovelo do zasnivanja vanbračne zajednice⁴⁷. Kao neadekvatno je ocenjeno i određivanje minimalnog vremena proveravanja u uslovnim osudama (koje su dominantne i za dela iz ovog istraživanja)⁴⁸. Ima mišljenja da bi vanbračnu zajednicu sa maloletnikom trebalo

42 Prama podacima Republičkog zavoda za statistiku: 2011. godine bilo je 123 krivične prijave za ovo delo, 36 odbačenih, dok je 2020. godine bilo 118 prijava, a odbačeno je 64 (od toga: u 17 slučajeva je prijava odbačena, pošto je osumnjičeni ispunio određenu obavezu, a u isto toliko slučajeva je prijava odbačena jer nije u pitanju krivično delo, dok je u 20 slučajeva razlog bio nepostojanje osnova sumnje). Republički zavod za statistiku /2012/: *Punoletni učinioци krivičnih dela u Republici Srbiji 2011. Prijave, optuženja i osude. Bilten 558*, Beograd, p 16; Republički zavod za statistiku /2021/: *Punoletni učinioци krivičnih dela u Republici Srbiji 2020. Prijave, optuženja i osude, Bilten 677*, Beograd, p. 16.

43 *Ibid.*, p. 75.

44 N. Marković /2022/: Godišnji izveštaj o dečjim brakovima u Srbiji za 2021. godinu sa posebnim osvrtom na rad javnih tužilaštava, Beograd, pp. 8–12.

45 N. Marković /2022/. *ibid.*, p. 12.

46 M. Kolaković-Bojović /2022/: *Konačni izveštaj o praćenju sudske prakse o položaju maloletnih žrtava krivičnih dela pred sudovima u Republici Srbiji u 2020. godini*, Beograd.

47 M. Kolaković-Bojović. *ibid.*, pp. 8–9.

48 M. Kolaković-Bojović. *ibid.*, p. 19.

parcijalno dekriminalizovati,⁴⁹ međutim, teško da bi se to moglo učiniti, imajući u vidu kritike Komiteta za prava deteta (koji se zalaže čak i za vraćanje nekada postojećih inkriminacija – zaključenje ništavog braka i omogućavanje zaključenja nedozvoljenog braka). U vezi sa inkriminacijom jeste sporno to što se vanbračna zajednica smatra trajnijom zajednicom, pa bi i faktičko trajanje zajednice u pitanju moglo biti (a videli smo i da jeste tako u praksi) problematično iz aspekta postojanja dela. Takođe, ako se imaju u vidu odredbe Porodičnog zakona i uslovi za zaključenje braka maloletnika, to bi trebalo ovu inkriminaciju ograničiti samo na one koji ispunjavaju uslove za zaključenje braka, imajući u vidu godine starosti. Nešto drugo je ovde, čini se bilo značajno: krivičnopravna podela na decu (lica starosti do 14 godina) i maloletnike (starosti preko 14 godina)⁵⁰, kao i okolnost da su deca „zaštićena” inkriminacijom obluba sa detetom (čl. 180. KZ) u sličnim slučajevima, a da je granica pristanka na seksualne odnose 14 godina. Ovo implicira da je suština problema seksualno opštenje u vanbračnoj zajednici, što jeste jedna od karakteristika zajedničkog života ovog tipa, ali nije jedina, pa s tim u vezi ne mora nužno svaka zajednica maloletnika sa punoletnim licem biti problematična (naročito kada je mala razlika u godinama u pitanju)⁵¹. Ono što je suština čini se jeste potreba da se osujeti jedna zaista štetna praksa ranog zaključenja braka ili život u vanbračnoj zajednici (u kojoj bi realno moglo biti i lice mlađe od 14 godina) koja ima osnovu u tradicionalnim ili kulturinim obrascima i kojom su pogođene prvenstveno devojčice, a koja podrazumeva i prekid školovanja, ranu trudnoću i podložnost raznim oblicima diskriminacije i nasilja. Ovaj cilj se mora ostvarivati pravilnim razumevanjem problema i preventivnim reagovanjem, dok krivično pravo očigledno daje manji doprinos. Ipak, on se s obzirom na stanje stvari, ne može i ne sme isključiti, ali se postojeće inkriminacije (ne samo gore pomenuta) moraju primenjivati na pravi način, vodeći računa o najboljem interesu deteta (osobe koja je mlađa od 18 godina), a nikako opravdavati (ne)postupanje običajima, tradicijom i sl. (ako ni zbog čega drugog, zbog toga što se i Srbija obavezala na to potvrdivši Istanbulsku konvenciju. Problem je i vanbračna zajednica dva maloletnika, kao i homoseksualna zajednica, imajući u vidu odredbe zakona kako Krivičnog, tako i Porodičnog. U takvim slučajevima bi takođe trebalo preispitati odgovornost roditelja ili lica koja se staraju o maloletniku, te postojanje nekog od krivičnih dela protiv braka i porodice, pa i trgovina ljudima.

Postavlja se pitanje šta biva sa „dečjim brakovima” u kojima je jedno lice starosti ispod 14 godina, dok je drugo lice punoletno? Tada bi se mogla primeniti (i u praksi se primenjuje, kako je već nagovešteno) druga inkriminacija – obluba sa detetom (čl. 180. KZ) i to kao delo u produženom trajnju (ako je oblube bilo, razume se, a nije bilo prinude ili zlouporebe položaja, kada bi se razmatrale druge inkriminacije iz grupe krivičnih dela protiv polne slobode) za koju je predviđena kazna zatvora od pet do 12 godina. U slučaju trudnoće deteta maksimalna kazna je 15 godina zatvora (isto biva i u slučaju da dođe do teškog telesnog povređivanja deteta prilikom

49 Z. Stojanović /2006/: *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd, pp. 465–466.

50 Krivični zakonik, čl. 112. st. 8. i 9.

51 Prema Z. Stojanoviću i to je jedan od razloga za parcijalnu dekriminalizaciju dela. Z. Stojanović. *op. cit.*, p. 465.

obljube), dok je najteži oblik onaj kod koga je došlo do smrti deteta, kada je moguće izreći i kaznu doživotnog zatvora. I kod ovog dela je predviđen osnov isključenja protivpravnosti – u slučaju da između deteta i učinioca ne postoji značajnija razlika u njihovoj telesnoj i duševnoj zrelosti, što je faktičko pitanje. Međutim, šta bi bilo sa roditeljima koji su ovakvu zajednicu omogućili ili su naveli dete/maloletnika na život u njoj (možda čak i iz koristoljublja)? Mogla bi se primeniti inkriminacija iz čl. 193. KZ (zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica), ali i inkriminacija iz čl. 388. KZ (trgovina ljudima) u zavisnosti od okolnosti slučaja. Krivično delo nasilje u porodici (čl. 194. KZ) takođe bi moglo biti prisutno kao neka vrsta prethodnice „stupanja u dečji brak” maloletnog lica. Rezultati istraživanja iz 2011. godine pokazuju da se „zaključenje braka” pojavljuje kao cilj koji je na četvrtom mestu, posle sledećih tipova eksploatacije maloletnih lica (seksualne, radne i prinude na prosjačenje) i to najčešće pripadnica romske nacionalnosti⁵². Ono što obeležava ovakve slučajeve jeste trgovina mladim ženama putem ugovaranja brakova u kojima žena, često maloletna, bude prodana *suprugu* i potpuno obespravljena, bez mogućnosti da se obrati porodici ili bilo kome drugome za pomoć. Dešavalo se da u novoj kući devojka biva silovana, zlostavljana, primoravana na težak fizički rad, pa i prostituciju i vršenje krivičnih dela, a potom i ponovo prodana⁵³.

Da je sudska praksa bolećiva i prema slučajevima obljuje sa detetom kada se radi o obljudi u zajednici nalik braku, dakle „dečjem braku” govore slučajevi iz sudske prakse u kojima je utvrđena neotklonjiva pravna zabluda koja vodi isključenju krivice učinioca, dakle – nepostojanju dela. Poslednji takav slučaj koji je izazvao dosta polemike u javnosti, bio je predmet odlučivanja i najviše sudske instance. U vezi sa pomenutom, oslobađajućom presudom⁵⁴ (uz napomenu da nije u pitanju prvi slučaj pravne zablude koji je utvrđen u vezi sa sličnim događajem u srpskom pravosuđu) se izjasnio i Vrhovni kasacioni sud, odlučujući po zahtevu za zaštitu zakonitosti⁵⁵, te je našao da je učinjena povreda zakona u korist okrivljenog, što bi trebalo da bude smernica za buduća sudska odlučivanja. Argument Apelacionog suda u Beogradu da okrivljeni kao pripadnik romske nacionalne manjine nije bio dužan niti je mogao da zna da je obljudba sa licem koje nije navršilo 14 godina krivično delo („a kada se ima u vidu osobenost romske nacionalne manjine (okruženje iz koga okrivljeni potiče), koja se odnosi na rano stupanje u polne odnose i rano zasnivanje zajednice života”), Vrhovni kasacioni pobija zaključkom da je okrivljeni bio dužan i mogao da zna da je ono što radi nedozvoljeno (imajući u vidu i to da je bio dosta stariji od devojčice, da je imao srednje obrazovanje, živeo jedno vreme u Nemačkoj, koristio je kompjuter i sredstva informisanja i sl.), kao i da običaju ne smeju biti opravdanje za diskriminaciju dece koja pripadaju drugoj nacionalnosti.

52 S. Jovanović, A. Galonja / 2011 /: *Zaštita žrtava i prevencija trgovine ljudima u Srbiji*, Beograd, p. 40.

53 S. Jovanović, A. Galonja. *ibid.*, p. 62.

54 Inače, prvostepena presuda je bila osuđujuća. Presudom Višeg suda u Pančevu K 46/18 od 22. 1.2019. godine okrivljeni je oglašen krivim zbog izvršenog produženog krivičnog dela obljuje sa detetom iz čl. 180. st. 2. u vezi sa st. 1 u vezi sa čl. 61. st. 2. i 4. KZ i osuđen na kaznu zatvora u trajanju od pet godina.

55 VKS, Kzz 1345/2019 od 30. 1. 2020.

Novijeg datuma je krivično delo prinuda na zaključenje braka (187a KZ), koje je rezultat usklađivanja sa Konvencijom Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici. Međutim, ovo delo je ograničenog dometa kada su u pitanju „dečji brakovi”. Naime, u ovom slučaju se inkriminacija može primentiti samo u slučaju kada je maloletno lice prinuđeno (silom ili pretnjom) da zaključi brak (dakle, pod uslovima koje propisuje Porodični zakon). Učinilac može biti bilo koje lice (ne nužno roditelj), a predviđena je zatvorska kazna u rasponu od tri meseca do tri godine. Propisana kazna odgovara propisanoj za krivično delo prinude, osnovni oblik (čl. 135. st. 1. KZ) s tim što je ovde propisan posebni minimum od tri meseca. Međutim, nisu predviđeni teži oblici (u slučaju da se preti) kao u slučaju krivičnog dela uvrede, pa bi u takvim slučajevima celishodnije bilo primentiti ovu inkriminaciju. Takođe, zakonodavac je mogao (upravo zbog potrebe za pojačanom zaštitom dece) predvideti teži oblik dela kod koga bi kvalifikatorna okolnost bilo svojstvo pasivnog subjekta, a to bi bio – maloletnik (koji može zaključiti brak). Drugi oblik dela iz čl. 187a KZ jeste vezan za odvođenje drugog lica u inostranstvo ili navođenje drugoga da ode u inostranstvo radi prinudnog zaključenja braka (propisana kazna je zatvor do dve godine)⁵⁶.

ZAVRŠNI OSVRT

Istraživanja pokazuju da je u Srbiji prisutan problem „dečjih brakova” uprkos naporima i pritiscima međunarodnih organizacija koje od Srbije traže da odgovori na kritike (jedna od njih se odnosi na podizanje granice za stupanje u brak na 18 godina) i unapredi svoj odgovor na ovu pojavu. Njeno šire prisustvo je istraživanjima utvrđeno prevashodno u romskoj populaciji. Najčešće su u pitanju devojčice, a ne može se isključiti ni postojanje brakova ili zajednica na koje su punoletne devojke prinuđene (makar i u smislu iskorišćavanja teških prilika u kontekstu krivičnog dela trgovina ljudima).

Problem sa merenjem rasprostranjenosti ove pojave, razumevanjem i adekvatnim odgovorom na nju vezuje se delom i za teškoće u razumevanju pojma „dečji brak” koji treba definisati kao brak ili zajednicu nalik braku u kojoj je bar jedno lice dete – osoba mlađa od 18 godina. Preciziranje nije učinjeno na adekvatan način ni u nacionalnim strateškim niti u drugim aktima koji su od značaja za unapređivanje odgovora na problem, pa bi u tom smislu trebalo reagovati (kako ne bi ostalo prostora za sumnju da li su u pitanju samo brakovi maloletnika zaključeni u skladu sa zakonom ili vanbračne zajednice punoletnog lica sa maloletnim, u smislu krivičnog dela iz čl. 190. KZ).

Da je u pitanju opasna pojava govori i podatak da sudovi prilično lako daju dozvole za zaključenje braka maloletnika, te da bi iz tog aspekta bilo opravdano izbrisati zakonsku odredbu koja dozvoljava zaključenje braka licima mlađim od 18

⁵⁶ Više o krivičnom delu iz čl. 187a KZ i (ne)usklađenosti sa zahtevima Istanbulske konvencije i potrebama prakse u: S. Jovanović /2017/: Nove inkriminacije u funkciji zaštite žena od nasilja – in: *Reformski procesi i poglavlje 23 (godinu dana posle): krivičnopravni aspekti* (S. Bejatović, ed.), Beograd, pp. 236–237.

godina. Ukoliko bi se to i učinilo (što jeste i međunarodnopravna preporuka) i taj, istina neveliki broj (statistički podaci za celu Srbiju pokazuju da ta pojava gubi na značaju) bio bi potisnut u sivu zonu – vanbračnih zajednica sa maloletnikom ili nekog drugog krivičnog dela koje otvara pitanje odgovornosti roditelja, ali i drugih lica koja su uzela učešće u aktu (pa i za trgovinu ljudima).

Imajući u vidu kompleksnost problema i prevelikih i nerealnih očekivanja od krivičnopravne intervencije, na prvom mestu mora biti preduzimanje preventivnih akcija koje podrazumevaju edukaciju i istinsko zanimanje i brigu za one koji su u riziku – devojčice (naročito romske nacionalnosti ili pripadnice migrantske/izbegličke populacije), izložene siromaštvu, nasilju u porodici i različitim oblicama deprivacija što ih sve zajedno čini nedovoljno vidljivim za sistem koji je okrenut i dalje pretežno „stacionarnom” pružanju usluga i odgovaranjem na problem koji se usložni toliko da ga je nemoguće rešiti.

Očigledno je prisutno nerazumevanje problema, dobrim delom i zbog stereotipnog vezivanja ovakve prakse za „drugiu, drugačiju” kulturu, običaje, tradiciju, što nipošto ne sme da bude izgovor za nepostupanje, na šta obavezuje i Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (čl. 42)⁵⁷ koju je Srbija potvrdila. I u osnovi neadekvatne krivičnopravne intervencije u ovakvim slučajevima najčešće jesu isti razlozi, zbog koji nema ni delotvornih preventivnih akcija – u pitanju su druge, drugačije porodice, sa društvenih margina, druge, drugačije kulture i običaji. A ovakav stav, kao što je više puta naglašeno, nikako ne sme da bude opravdanje za nereagovanje.

LITERATURA

- Aleksić M. /2015/: *Dečji brakovi u Srbiji: analiza stanja i preporuke*, Beograd.
- Jovanović S. /2017/: Nove inkriminacije u funkciji zaštite žena od nasilja – in: *Reformski procesi i poglavlje 23 (godinu dana posle): krivičnopravni aspekti* (S. Bejatović, ed.) Beograd, pp. 228–240.
- Jovanović S. /2013/: Zahtevi Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici – in: *Kriminal, državna reakcija i harmonizacija sa evropskim standardima* (A. Jugović, L. Kron, eds.) Beograd, pp. 261–274.
- Jovanović S., Galonja A. / 2011 /: *Zaštita žrtava i prevencija trgovine ljudima u Srbiji*, Beograd.
- Kljajić S. /2019/: Uloga sistema socijalne zaštite u sprečavanju dečjih brakova, ppt-uloga-sz-u-suzbijanju-decijih-brakova.pptx (live.com), 22. 1. 2022.
- Kolaković-Bojović M. /2022/ *Konačni izveštaj o praćenju sudske prakse o položaju maloletnih žrtava krivičnih dela pred sudovima u Republici Srbiji u 2020. godini*, Beograd.
- Marković N. /2021/: *Dečji, rani i prinudni brakovi u Srbiji: propisi, reakcija i prevencija*, Beograd
- Marković N. /2022/: *Godišnji izveštaj o dečjim brakovima u Srbiji za 2021. godinu sa posebnim osvrtom na rad javnih tužilaštava*, Beograd.
- Nusrat N. /2020/ *Child Marriages Unlikely to End by UN's 2030 Deadline*, Child Marriages Unlikely to End by UN's 2030 Deadline — Global Issues, 1. 2. 2022.

57 Više u: S. Jovanović /2013/: Zahtevi Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici – in: *Kriminal, državna reakcija i harmonizacija sa evropskim standardima* (A. Jugović, L. Kron, eds.), Beograd, pp. 261–274.

Stojanović Z. /2006/: *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd.

UNICEF /2021/: *Child Marriage, Child marriage – UNICEF DATA*, 26.1.2022.

UNICEF /2021/: *Global databases based on Demographic and Health Surveys (DHS), Multiple Indicator Cluster Surveys (MICS) and other national surveys, 2007–2018*, <https://mics.unicef.org/surveys>, 26. 1. 2022.

UNICEF/2017/: *Dečiji brakovi u romskoj populaciji u Srbiji*, Beograd.

UNICEF/2016/: *Dečiji brakovi u Srbiji: analitički izveštaj*, Beograd.

Plan International: *Why Child Marriage Happens*, Child marriage | Plan International (plan-international.org), 26. 1. 2022.

OHCHR /2014/: *Preventing and eliminating child, early and forced marriage: Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights A/HRC/26/22*

UN Committee on the Rights of the Child (CRC) /2017/: *Concluding observations on the combined second and third periodic reports of Serbia*, 7 March 2017, CRC/C/SRB/CO/2–3, <https://www.refworld.org/docid/58e76fc14.html>, 31. 1. 2022.

GREVIO /2020/: *Baseline Evaluation Report: Serbia*, Strasbourg.

Republički zavod za socijalnu zaštitu. *Suzbijanje dečijih brakova*, Suzbijanje dečijih brakova (zavodsz.gov.rs), 31. 1. 2022.

Statistical Office of the Republic of Serbia, UNICEF /2020/: *Serbia Multiple Indicator Cluster Survey and Serbia Roma Settlements Multiple Indicator Cluster Survey, 2019, Survey Findings Report*, Belgrade.

BILTENI:

Republički zavod za statistiku /2012/: *Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji 2011. Prijave, optuženja i osude*, Bilten 558, Beograd.

Republički zavod za statistiku /2021/: *Punoletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji 2020*. Bilten 677, Beograd.

*Slađana Jovanović**

Union University Law School, Belgrade

CHILD MARRIAGES OVERSHADOWED BY CRIMES

SUMMARY

The paper deals with the problem of child marriage, which although insufficiently accurate and unknown as a legal term (and therefore placed under allegations) dominates international legal documents as well as national documents and research surveys. It should be pointed out that the inaccuracy of the term „child marriage“ negatively affects the recognition, registration, and response to a dangerous phenomenon that should be prevented and suppressed. The author presents and analyzes provisions of the most important international legal documents relevant to the topic, the results of the latest research surveys, pointing out to the (non-)compliance of the Serbian legal framework with international legal requirements and recommendations. The situation in Serbia has also been discussed from an aspect of the practice, with an emphasis on the criminal legal context in which the phenomenon of child marriage can be considered (given the perceived link to crimes such as coercion, neglecting and abusing a minor, domestic violence, cohabiting with a minor, sexual intercourse with a child, human trafficking).

Key words: Child Marriage, Coercion, Minors, Cohabiting, Neglecting, Abusing, Sexual Intercourse with a Child, Human Trafficking

* Full Professor, sladjana.jovanovic@pravnofakultet.rs.

ISTRAŽIVANJA SUDSKE PRAKSE

UDK: 340.142:[343.13:347.921.6(497.11)]

doi: 10.5937/crimen2201064V

ORIGINALNI NAUČNI RAD

PRIMLJEN / PRIHVAĆEN: 07.03.2022 / 04.04.2022

*Nikola Vuković**

Osnovno javno tužilaštvo u Novom Sadu

TROŠKOVI KRIVIČNOG POSTUPKA – KRITIČKA ANALIZA UZORKA OD 342 SUDSKE ODLUKE¹ I deo

Apstrakt: Rad se zasniva na istraživanju sudske prakse i može da posluži kao svojevrsni priručnik sudijama i tužiocima pri odlučivanju o troškovima krivičnog postupka. U njemu bi trebalo naći odgovor za gotovo svaku situaciju u toj materiji. Zasniva se na analizi 300 odluka Vrhovnog kasacionog suda (period od 2010. do 2022.), 40 odluka Osnovnog suda u Novom Sadu (2021. i 2022.); dve odluke Ustavnog suda; 21 skup izvora – odgovori na sporna pitanja Vrhovnog kasacionog suda (2014.), stavovi krivičnog odeljenja VKS (2016. do 2019.), stavovi građanskog odeljenja VKS (2016.), bilteni VKS i VSS (2007., 2008., 2018., 2019. i 2021.), zbirni izveštaji Apelacionog javnog tužilaštva u Novom Sadu (2014. i 2015.), pravna shvatanja Prekršajnog apelacionog suda (2018. i 2019.); devet sentenci i zaključaka VKS (2013. do 2020.) i relevantne udžbeničke i komentatorske literature.

Ključne reči: krivični postupak, troškovi, Vrhovni kasacioni sud, analiza 300 odluka, odlučivanje o troškovima

1. DO KAD SE MORA PODNETI ZAHTEV ZA NAKNADU TROŠKOVA

1.1. Do kraja glavnog pretresa

- Zahtev za naknadu troškova branilac i punomoćnik oštećenog mogu podneti samo do kraja glavnog pretresa. (Kzz. 700/21 od 24.6.2021.) Vidi i: „Zahtev za naknadu troškova mora biti podnet od strane ovlašćenih lica samo do okončanja glavnog pretresa...“².

* Zamenik javnog tužioca, nikola5tm@yahoo.com.

1 Redakcija je prvi put odlučila da jedan rukopis bude podeljen u dva dela, jer se ne radi o članku nego o veoma obimnom i u našoj literaturi retkom istraživanju sudske prakse.

2 G. P. Ilić *et al.* /2015⁸): *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Beograd, p. 659.

- „Kako u konkretnom slučaju podnosilac ustavne žalbe i njegov branilac nisu podneli zahtev za naknadu troškova krivičnog postupka na glavnom pretresu do njegovog završetka, to, po oceni Ustavnog suda, takav zahtev nije ni mogao naknadno biti istaknut.“ (Už. 4739/11 od 10.4.2014.)
- Punomoćnik oštećenog koji zahtev za naknadu troškova podnese nakon završetka glavnog pretresa nema pravo na naknadu tih troškova. (Kzz. 77/20 od 4.2.2020.; Kzz. 64/19 od 5.2.2019.); Sud odbacuje zahtev za naknadu troškova punomoćnika oštećenog kad ga je podneo na dan kada je doneta prvostepena presuda koja je istog dana postala pravnosnažna a ne do kraja glavnog pretresa. (Kzz. 30/20 od 4.2.2020.)
- Ako punomoćnik oštećenog ili oštećeni nisu do kraja glavnog pretresa podneli zahtev za naknadu troškova, okrivljeni se ne mogu naknadnim rešenjem suda obavezati da snose te troškove. (Kzz. 408/21 od 15.4.2021.); (Punomoćnik oštećenog ne podnese do kraja glavnog pretresa niti se žali na presudu u delu o troškovima – Kzz. 718/21 od 31.8.2021.)
- „Okrivljeni, protiv koga je krivični postupak obustavljen ili je doneta presuda kojom se oslobađa od odgovornosti ili se odbija optužba u odnosu na njega, ima pravo da troškove krivičnog postupka ostvaruje u parničnom postupku, samo u slučaju da zahtev za naknadu ovih troškova koji mora biti istaknut i određen do zaključenja glavnog pretresa ne bude usvojen, ili sud o njemu ne donese odluku u zakonskom roku od tri meseca (OSN Gž. 4271/08 od 31.10.2008.).“
- „Ako je stranka propustila da zahtev postavi na glavnom pretresu, više ga ne može postaviti (drugačije stoji stvar sa rešenjem o obustavi postupka gde stranka pre donošenja rešenja nema mogućnosti da postavi takav zahtev). Takvo rešenje nije opravdano za okrivljenog u slučaju oslobađajuće presude, odbijanja optužbe ili obustave postupka. Za takav ishod, od koga zavisi njegovo pravo na naknadu troškova, okrivljeni saznaje tek po donošenju odluke o glavnoj stvari, i drugog rešenja izgleda da nema, osim da zahtev postavi naknadno. No moguća je i situacija u kojoj je stranka postavila zahtev za naknadu na glavnom pretresu, a sud je propustio da o tome odluči.“³
- „Odluku o troškovima postupka koji su unapred isplaćeni iz budžeta sud donosi po službenoj dužnosti, a odluku o naknadi troškova koje su predujmile stranke po njihovom zahtevu.“⁴

1.2. Ne mora do kraja glavnog pretresa

- „Okružni sud u Celju (Kž. 183/67 od 11.9.1967.) zaključio je da okrivljeni nije izgubio pravo da traži naknadu nužnih izdataka i nagradu branioca ako to nije prijavio do kraja glavnog pretresa, jer zakon ne poznaje rok za prijavu ove tražbine. U tom smislu su i odluke SS Kzs. 14/80 od 9.8.1980. i VSH Kzz. 3/83 od 9.3.1983. Zakonik zaista ne poznaje rok za prijavu, ali propisuje da se o troškovima odlučuje presudom, i na osnovu toga je jasno da se posle završenog glavnog pretresa troškovi ne mogu prijavljivati.

3 T. Vasiljević, M. Grubač /2010¹¹): *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Beograd, p. 421.

4 M. Grubač /2009⁶): *Krivično procesno pravo*, Beograd, p. 427.

Okrivljeni ne može tražiti troškove prvostepenog postupka tek u žalbi na prvostepenu presudu.⁵

- „...niti bilo kojom drugom odredbom krivičnog procesnog zakona, a ni drugim propisom kojim se uređuje naknada troškova u krivičnom postupku...nije propisana...obaveza branioca da zahtev za naknadu troškova odbrane postavi do završetka glavnog pretresa, već je odredbom člana 262. stav 2. ZKP (rečenica druga) propisano da se podaci o visini troškova i zahtev za njihovu naknadu mogu podneti najkasnije u roku od jedne godine od dana pravnosnažnosti presude ili rešenja koje odgovara presudi.“ (Kzz. 623/15 od 29.7.2015.; Kzz. 712/15 od 16.9.2015.; ovako i Kzz. 53/11 od 31.8.2011. – „već je odredbom člana 194. stav 2. (rečenica druga) ZKP propisano da se podaci o visini troškova i zahtev za njihovu naknadu mogu podneti najdocnije u roku od jedne godine od dana pravnosnažnosti odluke o glavnoj stvari.“ Ukazujem da je odredba čl. 194. st. 2. ZKP/2001⁶ (faktički)⁷ identična odredbi čl. 262. st. 2. ZKP/2011⁸

1.3. Do kraja postupka po pravnom leku

- U postupku po pravnom leku zahtev za naknadu troškova mora biti postavljen u podnetom pravnom leku. (Kzz. 1390/19 od 22.1.2020.)
- Branilac mora podneti zahtev za naknadu troškova za sastav žalbe u samoj žalbi, ako ga nakon toga podnese, odbaciće se kao nedozvoljen.⁹ (Kzz. 111/19 od 5.2.2019.)
- O dužnosti plaćanja troškova koji nastanu kod suda pravnog leka odlučuje taj sud, u konkretnom slučaju VKS, a da bi mogao odlučiti mora imati zahtev za naknadu troškova koji mora biti postavljen u pravnom leku. (Kzz. 1306/19 od 4.12.2019.)
- Branilac ne mora podneti zahtev za naknadu putnih troškova i odsustvo iz kancelarije za dolazak na sednicu i prisustvo sednici apelacionog suda u žalbi na prvostepenu presudu kad je na toj sednici usvojena žalba i ukinuta prvostepena presuda. (Kzz. 376/21 od 7.4.2021., „...a kako u konkretnom slučaju pred Apelacionim sudom u Kragujevcu na sednici veća održanoj dana 23.01.2020. godine predmetni krivični postupak nije pravnosnažno okončan, već je došlo do ukidanja prve prvostepene presude i vraćanja predmeta Višem sudu u Kraljevu na ponovni postupak i odlučivanje, dakle kako sudu pravnog leka dana 23.01.2020. godine nije bio poznat konačni ishod krivičnog postupka i kako on donoseći odluku povodom žalbe nije mogao doneti i odluku o dužnosti plaćanja troškova koji nastanu kod tog

5 T. Vasiljević, M. Grubač. *op. cit.*, p. 421.

6 „Sl. list SRJ”, br. 70/01, 68/02 i Sl. glasnik RS, br. 58/04, 85/05, 115/05, 49/07, 20/09 i 72/19.

7 ZKP/2001 ovlašćuje istražnog sudiju, sudiju pojedinca i predsednika veća a ZKP/2011 izostavlja istražnog sudiju; ostalo isto.

8 „Sl. glasnik RS”, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – odluka US i 62/2021 – odluka US.

9 Ovde bi trebalo odbaciti zbog neblagovremenosti.

suda, obzirom da se odluka o troškovima donosi s obzirom na to da li je reč o osuđujućoj, oslobađajućoj ili odbijajućoj presudi ili rešenju o obustavi postupka, to je, po nalaženju Vrhovnog kasacionog suda, nepravilan zaključak Apelacionog suda u Kragujevcu iznet u pobijanim rešenjima da je branilac okrivljenog morao da u izjavljenoj žalbi na prvu prvostepenu presudu ili najkasnije na javnoj sednici drugostepenog suda održanoj dana 23.01.2020. godine opredeli visinu troškova na ime prisustvovanja toj održanoj sednici veća i na ime prevoza branioca okrivljenog za dolazak na tu sednicu i za odsustvovanje iz kancelarije tog dana“)

1.4. Jedna godina nakon pravnosnažnosti odluke

1.4.1. Propuštanje donošenja osnovne odluke o troškovima i rok od jedne godine

- „Kada ne postoji osnovna odluka o troškovima postupka u smislu člana 262. stav 1. ZKP, zahtev branioca okrivljenog za naknadu troškova postupka ne može biti odbačen kao neblagovremen na osnovu člana 262. stav 2. ZKP, jer se rok od jedne godine računa od dana pravnosnažnosti osnovne odluke kojom je odlučeno ko snosi troškove postupka.“ (Sentenca iz presude Kzz 525/2015 od 18.6.2015. usvojena na sednici KO VKS 28.12.2015., verifikovana na sednici KO 29.2.2016.) Sud je rešenjem obustavio postupak protiv okrivljenih zbog kriv. dela iz čl. 122. st. 1. u vezi čl. 33. KZ¹⁰ zbog nastupanja apsolutne zastarelosti krivičnog gonjenja a u tom rešenju nije odlučio o troškovima. Nakon toga su podneti zahtevi za naknadu troškova koji su odbačeni kao neblagovremeni jer je prošao rok od jedne godine i žalbe na to su odbijene. VKS ukazuje da „zahtevi branilaca okrivljenih za naknadu troškova predmetnog postupka nisu mogli biti odbačeni kao neblagovremeni na osnovu člana 262. stav 2. ZKP, jer bi se rok od jedne godine mogao računati samo od dana pravnosnažnosti osnovnog rešenja kojim je bilo odlučeno ko snosi troškove postupka, a u slučaju da je to rešenje doneto“.
- Nepravilno je sud odbio zahtev za naknadu troškova branioca, u situaciji kad je u oslobađajućoj presudi odredio „da će privatni tužilac snositi određene troškove krivičnog postupka, ne odlučujući pri tom o svim eventualnim troškovima, iz čega proizlazi da je sud doneo odluku ko će snositi troškove krivičnog postupka“. Ipak ako se pogleda kako je sud odlučio o troškovima saznaje se da je obavezao privatnog tužioca da „naknadi realne troškove krivičnog postupka“ a onda navodeći o kojim se troškovima radi – nabraja samo troškove veštačenja i paušala ali ne i troškove branioca. VKS zaključuje da i u takvoj situaciji okrivljeni ima rok iz čl. 262. st. 2. ZKP¹¹ da podnese zahtev za naknadu troškova „sa podacima koliko ti troškovi iznose“. (Kzz. 1148/18 od 30.10.2018.)

10 „Sl. glasnik RS“, br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 i 35/19.

11 Jedna godina od pravn. presude.

1.4.2. *Ne može se podneti nakon jedne godine od pravnosnažnosti sudske odluke*

- Rok od jedne godine za podnošenje zahteva za naknadu troškova postupka teče od dana u koji pada događaj određen zakonom kao početak računanja roka, a to je dan nastupanja pravnosnažnosti presude ili rešenja koje odgovara presudi. (Sentenca utvrđena na sednici KO VKS 23.12.2013.) Iz obrazloženja: „Istina je da je branilac okrivljenog opredeljeni zahtev za naknadu troškova podneo u roku od jedne godine od kada je okrivljenom dostavljena drugostepena pravnosnažna presuda. Po stavu Vrhovnog kacionog suda rok za podnošenje zahteva za naknadu troškova krivičnog postupka, u smislu člana 262. st. 2. ZKP, za okrivljenog je počeo da teče dana kada je doneta drugostepena presuda i istekao je nakon jedne godine... Rok propisan u članu 262. st. 2. ZKP u trajanju od jedne godine za podnošenje zahteva za naknadu troškova postupka, teče od dana u koji pada događaj određen zakonom kao početak računanja roka, a to je dan nastupanja pravnosnažnosti presude ili rešenja koje odgovara presudi, a ne od dana dostavljanja strankama, kako se to neosnovano ističe u zahtevu branioca okrivljenog. Stoga je dan uručenja drugostepene presude okrivljenom irelevantan za računanje pomenutog roka.“ Vidi i Kzz. 463/16 od 12.5.2016. (pasus 6 obrazloženja).
- Naslednici pokojnog okrivljenog prema kome je obustavljen krivični postupak imaju pravo da u zakonskom roku potražuju naknadu troškova postupka u odnosu na sva plaćanja koja je okrivljeni izvršio jer bi ta sredstva ušla u ostavinsku masu i bila predmet nasleđivanja a sve to u smislu čl. 265. st. 1. u vezi čl. 262. st. 2. tač. 1. do 6. ZKP i čl. 3. Pravilnika o naknadi troškova u sudskim postupcima (Kzz. 839/2017 od 14.9.2017.; Kzz. RZ 2/2018 od 7.2.2017.)¹²

1.4.3. *Ne može se podneti nakon jedne godine od „pravnosnažnosti“ rešenja o odbacivanju krivične prijave*

- Zahtev za naknadu troškova se može podneti najkasnije jednu godinu od dana pravnosnažnosti rešenja o odbacivanju krivične prijave i taj rok počinje teći ne od dana dostavljanja rešenja o odbacivanju prijave (te je nebitno da li je i dostavljeno braniocu/okrivljenom) jer se radi o objektivnom roku. (Kzz. 137/20 od 20.2.2020.; Kzz. 836/19 od 26.9.2019.; Kzz. 735/20 od 2.9.2019.; Kzz. 122/19 od 5.2.2019.; Kzz. 836/2019 od 26.9.2019.; Kzz. 342/2021 od 7.4.2021.)
- „Početak roka od jedne godine propisan odredbom člana 262. stav 2. ZKP, vezan je za objektivnu činjenicu – datum pravnosnažnosti odluke o krivičnopravnoj stvari, bez obzira da li odluka sadrži i odluku o troškovima postupka.“ (Sentenca iz presude Kzz 122/2019 od 5.2.2019., utvrđene na sednici KO VKS 2.12.2019.) Radilo se o rešenju o odbacivanju krivične prijave.

- Po nalaženju VKS pravno dejstvo koje rešenje o odbačaju krivične prijave ima u odnosu na troškove koji su nastali u postupku povodom krivične prijave može se poistovetiti sa pravnim dejstvom koje obustava krivičnog postupka proizvodi u odnosu na troškove krivičnog postupka. (Kzz. 928/2019 od 24.9.2019.)

1.4.4. Neustavnost roka od jedne godine za traženje troškova

- Odredba čl. 262. st. 2. ZKP u delu koji glasi: „Podaci o visini troškova i zahteva za njihovu naknadu mogu se podneti najkasnije u roku od jedne godine od dana pravnosnažnosti presude ili rešenja iz stava 1 ovog člana“ nije u skladu sa Ustavom i potvrđenim međunarodnim ugovorom i prestaje da važi danom objavljivanja Odluke Ustavnog suda u Sl. glasniku RS. (I Uz. 134/19 od 17.3.2021.)
- Ako su pobijane odluke donete pre nego što je odredba oglašena neustavnom, tada se ne može tvrditi da su „osporene pravnosnažne odluke u vreme njihovog donošenja zasnovane na odredbama zakona za koje je odlukom Ustavnog suda utvrđeno da su neustavne“. (Kzz. 500/21 od 12.5.2021.) Takve odluke se ispravljaju putem čl. 61. Zakona o Ustavnom sudu^{13,14} (Kzz. OK 19/21 od 7.9.2021.; OK Kzz. 10/21 od 27.4.2021.)
- Branilac je podneo zahtev za naknadu troškova posle više od jedne godine od pravnosnažnosti odluke. Sud je odbacio zahtev kao nedozvoljen i odbijena je žalba branioca na odbacivanje. Sud je „bio dužan da zahtev branioca...za naknadu troškova smatra predlogom za izmenu pojedinačnog akta ... i da odluči primenom čl. 61. Zakona o Ustavnom sudu.“ (Kzz. 502/21 od 18.5.2021.¹⁵)

1.5. Traženje troškova kad nastanu nezavisno od rokova

- Nije povređen zakon kad sud jednim rešenjem odluči o troškovima krivičnog postupka, ta odluka postane pravnosnažna, privatni tužilac plati sudsku taksu na tužbu i presudu, pa kad plati podnese zahtev za naknadu tih troškova i sud usvoji taj zahtev. Radi se o tome da sud može doneti odluku o troškovima kad ti troškovi nastanu i stoga, privatni tužilac je najranije mogla podneti zahtev za naknadu troškova – sudske takse za tužbu i presudu od dana kad ih je platila i o tome priložila uplatnicu. (Kzz. 143/20 od 19.2.2020.)
- VKS afirmativno ukazuje da je „zamenik javnog tužioca u završnoj reči ...izjavio da zadržava pravo da naknadno postavi zahtev za troškove na ime

13 „Sl. glasnik RS”, br. 109/2007, 99/2011, 18/2013 – Odluka US, 40/2015 i 103/2015.

14 Čl. 61. st. 1. Zakona o Ustavnom sudu: „Svako kome je povredeno pravo konačnim ili pravnosnažnim pojedinačnim aktom, donetim na osnovu zakona ili drugog opšteg akta, za koji je odlukom Ustavnog suda utvrđeno da nije u saglasnosti s Ustavom...ima pravo da traži od nadležnog organa izmenu tog pojedinačnog akta, u skladu sa pravilima postupka u kome je pojedinačni akt donet.”

15 Inače u ovoj presudi VKS se ne pravi razlika između zahteva za naknadu troškova i do kada se može podneti i podneska u kom se precizira visina troškova.

odbrane okrivljenog od strane branioca po službenoj dužnosti, ukoliko isti budu postavljeni, u kom slučaju će se i definitivno odlučiti rešenjem u smislu čl. 262. st. 2. ZKP, o visini troškova koje treba da plati okrivljeni“. (Kzz. 298/19 od 4.4.2019.)

- Branioca po službenoj dužnosti postavila je policija, nije podnela rešenje o postavljenju, prisustvovao je dokaznim radnjama, optuženo je za delo za koje nije obavezna odbrana, sud nije zvao branioca po službenoj dužnosti zbog neobavezne odbrane i na kraju gl. pretresa tužilac nije zahtevao naknadu troškova za branioca po službenoj dužnosti jer u tom trenutku nije bilo rešenja o postavljenju branioca po službenoj dužnosti u spisu, nije odlučeno o zahtevu za naknadu troškova tog branioca te stoga tužilac nije mogao zahtevati naknadu troškova koje nije imao s obzirom da je bilo upitno ima li branilac pravo na troškove i ako ima u kom iznosu. Ukazuje se na Kzz. 1175/2019 od 12.11.2019. gde je saopšteno da punomoćnik nema pravo na troškove iako je bio na svim dokaznim radnjama (konstatovano i na zapisnicima) ako nije priložena punomoć u spis. *A contrario* važi i za branioca. Nakon gl. pretresa, pribavljeno je rešenje o postavljenju i tužilac je delimično usvojio zahtev za troškove branioca. O toj odluci i njenoj pravnosnažnosti odmah je obavestio sud zahtevajući naknadu tih troškova. Sud je prvo usvojio zahtev, a zatim nakon usvajanja žalbe okr. (OS NS Kv. 1418/21 od 30.11.2021.), odbio zahtev tužioca (K. 1716/19 od 20.12.2021.) jer nije podnet do kraja gl. pretresa. Postavlja se pitanje da li bi tužilac trebalo da isplaćuje troškove braniocu po službenoj dužnosti iako ih ovaj nije tražio, a sve u cilju podnošenja zahteva sudu pre kraja gl. pretresa?!

1.6. Odbacivanje optužnog akta i traženje troškova

- Kad sud odbaci optužni predlog, krivični postupak se može nastaviti na predlog nadležnog tužioca i pošto se ne radi o presudi ili rešenju koje odgovara presudi, pravilno je odlučeno da u toj fazi postupka ne postoji zakonski osnov da se okrivljenoj na teret budžetskih sredstava dosude troškovi postupka na ime nužnih izdataka i nagrade njenog branioca. (Kzz. 438/21 od 21.4.2021.)
- Kad sud odbaci optužnicu oštećenog kao tužioca; a branilac smatra da okrivljeni ima pravo na naknadu troškova od oštećenog jer je isti inicirao krivični postupak a ne da troškovi padnu na teret budžetskih sredstava suda tada se zahtev branioca za naknadu troškova odbija jer nije tražena naknada na teret budžetskih sredstava suda (na koju okrivljeni ima pravo) već na teret oštećenog na šta nema pravo a sud se ne može kretati izvan zahteva branioca. (Kzz. 140/2021 od 3.3.2021.)
- Kad je optužni akt odbačen, nije doneta meritorna odluka i zahtev za naknadu troškova se odbacuje. (Kzz. 626/19 od 20.6.2019.)
- „Sud koji optužbu odbaci zbog nenadležnosti neće odlučivati o troškovima. Odluku tad treba da donese nadležni sud.“¹⁶

2. NAKNADNO REŠENJE O TROŠKOVIMA

Naknadno rešenje o troškovima može se ticati samo visine troškova a ne ko će ih snositi.

- Kad sud u presudi odredi da će oba okrivljena snositi troškove krivičnog postupka pa naknadno donese rešenje da samo jednog okrivljenog obaveže da plati troškove, tada je povredio zakon na štetu tog okrivljenog. (Kzz. 927/21 od 22.9.2021.)
- Odbija se zahtev okrivljenog za naknadu troškova kad je odluka o troškovima postala pravnosnažna, odbrana se nije žalila, pa naknadno zahteva dopunske troškove (dolazak autom iz Beča na suđenje, iznosi izgubljene zarade po „Potvrdi o zaposlenju i visini primanja“, pogrešno manje obračunati pristupi branioca na glavne pretrase) (Kzz. 1370/21 od 22.12.2021.)
- Ako presudom nije odlučeno da okrivljeni snose troškove (oštećene) ne mogu se naknadnim rešenjem na to obavezati već se naknadno rešenje može ticati samo visine troškova a ne odluke ko će snositi troškove. (Kzz. 408/2021 od 15.4.2021.)
- U prvostepenoj presudi nije odlučeno ko će snositi troškove krivičnog postupka te okrivljeni nije mogao biti naknadno obavezan na plaćanje troškova krivičnog postupka. (Kzz. OK 21/19 od 3.9.2019.)
- „Sud ne može da odluči u izvorniku presude da će odluka o troškovima biti doneta u pismenom otpravku presude. Ukoliko nedostaju podaci o visini troškova, sud može da donese posebno rešenje o visini troškova, ali ne i da odluči da će odluku o troškovima doneti naknadno u pismenom otpravku (OSB Kž. 1160/01 od 31.7.2001.).“¹⁷
- Sud je povredio zakon kad u odluci o glavnoj stvari ne odluči o troškovima (ko će ih snositi) već navede da će o tome odlučiti posebnim rešenjem. (Kzz. 794/16 od 26.10.2016.)

2.1. Sud odredi u odluci o glavnoj stvari da troškovi padaju na teret budžetskih sredstava pa naknadnim rešenjem obavezuje ostale subjekte da snose troškove

- Kad sud u presudi odluči da troškovi padaju na teret budžetskih sredstava suda ne može nakon toga odlučiti da JT i policija snose troškove. (Kzz. 732/2020 od 2.3.2021.)
- Kad sud presudom odredi da troškovi postupka padaju na teret budžeta (po čl. 79. ZM) nije mogao posebnim rešenjem odlučiti na čiji teret padaju troškovi već samo o vrsti i visini tih troškova (Kzz. 108/2019 od 7.2.2019.)¹⁸
- Kad sud usvoji sporazum o priznanju krivičnog dela u kom su se stranke saglasile da troškovi postupka padnu na teret budžetskih sredstava suda, ne

¹⁷ G. P. Ilić *et al. op.cit.*, p. 659.

¹⁸ Bilten VKS 2/19, 23.

može naknadno obavezati okrivljenog da naknadi troškove punomoćnika oštećenih. (Kzz. 1027/2020 od 20.10.2020., vidi i Kzz. 279/20 od 21.5.2020.)

- Kad su se stranke sporazumele da troškovi postupka padaju na teret budžetskih sredstava i sud prihvati sporazum i odredi da će o visini troškova postupka odlučiti posebnim rešenjem, ne može tim naknadnim rešenjem obavezati okrivljenog da snosi bilo kakve troškove pa ni paušal. (Kzz. 4/15 od 24.3.2015.)

3. KO ODLUČUJE O TROŠKOVIMA KRIVIČNOG POSTUPKA?

3.1. Tužilaštvo

- Ako nakon prethodnog postupka bude podnet optužni akt, onda o tim troškovima zajedno sa troškovima koji nastanu u postupku pred sudom u zavisnosti od ishoda postupka odlučuje sud. U slučaju da nakon prethodnog postupka ne dođe do podnošenja optužbe, onda te troškove snosi JT. Branioci postavljeni po službenoj dužnosti uvek imaju pravo na naknadu troškova, koji padaju na teret organa postupka koji ga je odredio u bilo kojoj fazi postupka. (Stavovi VKS u vezi kojih nije postignuta saglasnost predstavnika AS, Niš 29.9.2017.)
- JT odlučuje o troškovima postupka samo ako se njegovom odlukom okončava postupak. (Zbirni izveštaj AJT u Novom Sadu od 16.10. do 22.10.2014.)
- Kad su određene istražne radnje (po ZKP/2001) preduzete pred istražnim sudijom, zatim po novom ZKP postupanje preuzeo JT, nastavio predistražni postupak i doneo rešenje o odbacivanju krivične prijave, JT snosi troškove postupka i ne može odbiti branioca za troškove koje je imao pred sudom pre nego što je preuzeo postupanje. (Kzz. 593/20 od 8.7.2020.)
- Ne može JT odbiti zahtev za naknadu troškova kad odbaci prijavu uz obrazloženje da nije počeo krivični postupak jer su troškovi krivičnog postupka izdaci učinjeni povodom postupka od njegovog pokretanja do završetka, a „postupak“ obuhvata i predistražni i krivični postupak. (Kzz. 678/16 od 29.6.2016.; Kzz. 653/16 od 29.6.2016.; Kzz. 642/16 od 9.6.2016.; Kzz. 90/16 od 9.2.2016.; Kzz. 407/16 od 13.4.2016.; Kzz. 387/16 od 21.4.2016.)
- Ne može JT odbiti zahtev za naknadu troškova kad odbaci prijavu uz razlog da za delo nije bila obavezna odbrana. (Kzz. 642/16 od 9.6.2016.)
- O troškovima za pristup branioca na ročište pred sudijom za prethodni postupak ne odlučuje JT već „organ pred kojim su preduzete radnje branioca“. (OS NS Kv. 270/21 od 26.10.2021.)
- „Osnovano branilac u žalbi ističe da troškovi sastava žalbe na rešenje o zadržavanju...padaju na teret budžetskih sredstava OJT u Novom Sadu, imajući u vidu da je u predmetnoj fazi postupka organ postupka bilo tužilaštvo, zbog čega nije od značaja činjenica da je o predmetnoj žalbi odlučivao sud“. (OS NS Kv. 2036/21 od 26.1.2022.)

3.1.1. Tužilaštvo i isplata unapred

- „Troškove postupka na ime angažovanja branioca po službenoj dužnosti snosi i isplaćuje na zahtev branioca iz budžetskih sredstava, organ (policija, JT ili sud) koji ga je postavio odnosno pred kim su preduzete radnje branioca.“ (Zaključak KO VKS Su I – 7 11/20 od 28.2.2020.)
- „Organ postupka nužne izdatke isplaćuje unapred dok nagradu braniocu za obavljene radnje u postupku mora isplatiti nakon njihovog preduzimanja, a najkasnije okončanjem faze postupka pred tim organom ili razrešenjem branioca te iste unos i u popis koji se prilaže spisu.“ (Zaključak KO VKS Su I – 7 11/20 od 28.2.2020.) Iz obrazloženja: „U tom smislu svakog branioca koji bi se eventualno obratio sudu za troškove nastale u fazi istrage, treba uputiti na organ istrage radi isplate troškova.“ Vidi i Kzz. 354/2020 od 27.5.2020.
- Kad se protiv okrivljenog vodi jedinstven postupak u prethodnom stadijumu pa se u odnosu na jedan predmet odbaci krivična prijava, a u odnosu na druge se pređe u glavni stadijum postupka, tada okrivljeni nema pravo u tom momentu (dok još nisu okončani ti drugi postupci) zahtevati naknadu troškova za ročište za saslušanje o razlozima za određivanje pritvora pred sudijom za prethodni postupak jer se ročište i predlog za pritvor odnosio ne samo na delo za koje je odbačena prijava već i na druga dva predmeta i tada se vodio jedan postupak. (Kzz. 461/21 od 19.5.2021.)
- Nagrada branioca se ne isplaćuje unapred zbog čega JT kao organ postupka nije u obavezi da nagradu braniocu isplati. (Kzz. 729/2014 od 22.10.2014.). Vidi i Kzz. 1382/2018 od 6.12.2018.¹⁹
- „Rešenje u odnosu na koje je podnet zahtev, odnosi se na troškove krivičnog postupka osumnjičenog u fazi istrage, pa kako je istraga faza postupka koju vodi javni tužilac, javno tužilaštvo je u obavezi da isplati troškove unapred, a činjenica da su se određene procesne radnje u skladu sa zakonom preduzete od strane suda u toj fazi postupka, po nalaženju Vrhovnog kasacionog suda nije od značaja za određivanje organa postupka.“ Ovo isplaćivanje unapred odnosi se na isplaćivanje nakon obavljanja procesne radnje (branioca) i to za radnje iz istrage. (Kzz. 284/15 od 26.5.2015.)

3.1.2. Troškovi kod odbacivanja prijave – oportunitet (pravi i nepravi)

- Pogodovanje osumnjičenom primenom procesnog instituta odlaganja krivičnog gonjenja ne može se proširiti u pogledu prava na naknadu troškova postupka pa se u slučaju odbačaja krivične prijave u smislu čl. 283. st. 3. ZKP jer je osumnjičeni ispunio preuzete obaveze, ne primenjuje odredba čl. 265. st. 1. ZKP, odnosno troškovi ne padaju na teret budžetskih sredstava suda. (Sentenca iz Kzz. 466/2019 od 8.5.2019. utvrđena na sednici KO VKS 22.6.2020.)

- Okrivljeni je dužan naknaditi troškove postupka nastale povodom preduzimanja određenih procesnih radnji i u slučaju kad je došlo do odlaganja krivičnog gonjenja. (Kzz. 306/2014 od 17.4.2014.)
- Kad se odbaci prijava po čl. 284. st. 3. ZKP („ocena da izricanje krivične sankcije ne bi bilo pravično“) braniocu sleduju troškovi postupka. (Kzz. 632/16 od 31.5.2016.)

3.1.3. Odvajanje troškova između tužilaštava pred kojim su nastali

- Ako je postupak vođen pred osnovnim tužilaštvom pa ustupljen na naležnost višem tužilaštvu i branilac nastavio postupati pred višim svako tužilaštvo snosi troškove nastale za radnje preduzete pred njim. (Zbirni izveštaj AJT NS za 26.3.2015. do 1.4.2015.)

3.1.4. Odluka o žalbi na rešenje JT o troškovima

- O žalbi na rešenje o troškovima u prethodnom postupku koje donosi JT odlučuje veće iz čl. 21. st. 4. a ne sudija za prethodni postupak. (Odgovori KO VKS na sporna pitanja sa sednice od 14.11.2014.) Vidi i rešenje OJT u Somboru Kt. 904/13 od 8.6.2020. a o žalbi na to rešenje odlučilo je veće iz čl. 21. st. 4. OS u Somboru Kv. 365/20 od 18.8.2020. – prema Kzz. 342/2021 od 7.4.2021.)
- JT u prethodnom stadijumu rešenjem odlučuje o troškovima postupka na koje je dozvoljena žalba o kojoj odlučuje sudija za prethodni postupak. (Zbirni izveštaj AJT NS od 30.10. do 5.11.2014.) Tako i Zbirni izveštaj AJT NS od 6.2. do 12.2.2014. (ako veštak traži veću nagradu od one koja mu sleduje, JT rešenjem delimično usvaja zahtev a veštak ima pravo žalbe sudiji za prethodni postupak).

3.2. Sud odlučuje o troškovima nastalim i pred tužilaštvom

- Sud je dužan da odluči o svim troškovima postupka i to kako za radnje preduzete pred sudom tako i za radnje preduzete pred JT. (Kzz. 1414/19 od 23.1.2020.; Kzz. 1203/19 od 21.11.2019.; 1204/19 od 21.11.2019. (kad sud obustavi postupak); Kzz. 808/19 od 4.9.2019. (kad je osuđujuća presuda vidi i Kzz. 1504/18 od 29.1.2019.); o jedinstvenom odlučivanju o svim troškovima postupka vidi i Kzz. 1357/21 od 16.12.2021.; Kzz. 713/18 od 2.10.2018.; Kzz. 934/18 od 24.9.2018.; Kzz. 819/18 od 18.9.2018.; Kzz. 947/18 od 10.9.2018.; Kzz. 585/18 od 20.6.2018.; Kzz. 76/18 od 7.2.2018.; Kzz. 1370/17 od 25.1.2018.; Kzz. 750/20 od 8.9.2020.; Kzz. 462/14 od 21.5.2014.)
- Sud odlučuje jednim rešenjem o troškovima branioca po službenoj dužnosti, kako o onim pred JT tako i onim pred sudom, a ne upućuje branioca po službenoj dužnosti da se za troškove nastale pred JT obrati tom organu. (Kzz. 800/19 od 12.9.2019.; Kzz. 126/19 od 6.2.2019.; Kzz. 1448/18 od 21.12.2018.; Kzz. 1030/15 od 8.12.2015.)

- Kad je sud nakon što je presudom po sporazumu o priznanju krivičnog dela okrivljenog obavezao da plati određen iznos troškova postupka, pa potom rešenjem braniocu po službenoj dužnosti priznao kao troškove samo one pred sudom a ne i pred JT, povredio je odredbu čl. 261. st. 2. tač. 7. i st. 4. te čl. 438. st. 2. tač. 2. ZKP jer su nastali povodom postupka. (Kzz. 585/2018 od 20.6.2018., Kzz. 819/2018. od 18.9.2018.). Vidi i Kzz. 894/2018 od 11.9.2018., Kzz. 1043/2018 od 16.10.2018.²⁰

3.2.1. Sud snosi troškove nastale pred JT

- I troškovi nastali pred JT u slučaju oslobađajuće presude padaju na teret suda. (Kzz. 807/19 od 10.9.2019.)
- Troškove iz istrage ako JT ne podigne optužnicu snosi sud – tako i KO VKS na sednici 4.4.2014. (Zbirni izveštaj AJT NS od 27.8. do 23.9.2015.)

3.2.2. Odluka o troškovima pred sudom pravnog leka

- Kad branilac zahteva troškove sastava žalbe na rešenje o troškovima, veće iz čl. 21. st. 4. ZKP usvoji žalbu a ne odluči o zahtevu branioca za naknadu troškova za sastav te žalbe, tada nije povređen zakon, jer sud pravnog leka ima mogućnost o tom zahtevu odlučiti naknadno posebnim rešenjem. (Kzz. 1496/20 od 14.7.2021.) Vidi i Kzz. 676/19 od 4.7.2019.; Kzz. 114/22 od 23.2.2022. (navео da će o troškovima za sastav žalbe naknadno odlučiti predsednik veća žalbenog suda posebnim rešenjem)
- Sud mora doneti odluku o zahtevu za naknadu troškova u vidu rešenja o usvajanju/odbijanju ili odbacivanju, a ne može doneti rešenje o upućivanju branioca na sud prvog stepena radi podnošenja zahteva za naknadu troškova. (Kzz. 845/18 od 5.9.2018.)
- Drugostepeni sud ne ispituje odluku o troškovima po službenoj dužnosti. (Kzz. 331/19 od 27.6.2019.)
- Odluka apelacionog suda o troškovima za postupak pravnog leka je prvostepena odluka u odnosu na odluku o tim troškovima i na nju je dozvoljena žalba. (Kzz. 904/15 od 21.10.2015.)
- Ako je žalbu na rešenje o delimičnom usvajanju zahteva za naknadu troškova odbrane izjavio samo branilac, žalbeni sud ne može po žalbi preinačiti rešenje na način da odbije zahtev u celosti. (Kzz. 43/22 od 1.2.2022. – „isključena mogućnost pogoršanja procesno pravnog položaja okrivljenog u drugostepenom postupku u situaciji kada je žalba izjavljena samo u njegovu korist“)
- „Drugostepeni sud prilikom odlučivanja po žalbi može ukinuti prvostepenu presudu samo u delu odluke o troškovima krivičnog postupka i u tom delu uputiti prvostepenom sudu na ponovno odlučivanje (OSB Kž. 223/02 od 10.4.2002.).“²¹

20 Bilten VKS 2/19,22.

21 G. P. Ilić *et al. op. cit.*, p. 658.

- „Ako viši sud ukine prvostepenu presudu samo u delu koji se odnosi na troškove krivičnog postupka, rešenje o tome donosi predsednik veća prvostepenog suda, a veće iz čl. 24. st. 6. ZKP/2001 istog suda odlučuje o žalbi (SS Kzs. 8/02 od 7.3.2002. i OSP Kv. 6/01 od 23.1.2001.).“²²
- „Ako je u prvostepenom postupku izrečen maksimum paušalnog iznosa, u žalbenom postupku taj se iznos ne može povećavati ni onda kad žalba okrivljenog ne uspe (VS Slovenije Kž. 962/62 od 19.2.1962.).“²³

3.3. Kad policija ne snosi troškove branioca za radnje u policiji

- Kad je izabrani branilac prisustvao saslušanju u policiji ne može se odrediti da policija snosi troškove za tu radnju. (Kzz. 786/19 od 4.10.2019.; Kzz. 645/19 od 26.6.2019.; Kzz. 478/19 od 15.5.2019.; Kzz. 239/19 od 13.3.2019.; Kzz. 360/16 od 7.4.2016.; Kzz. 1031/15 od 8.12.2015. Ovo važi i za branioca po službenoj dužnosti kog je postavio JT. (Kzz. 1163/18 od 28.11.2018.; Kzz. 292/17 od 11.4.2017.)
- Troškove izabranog branioca u policiji snosi JT i kod rešenja o odbacivanju krivične prijave iako radnja nije preduzeta pred njim. (Kzz. 928/2019 od 24.9.2019.)
- Troškove izabranog branioca za radnje u policiji a kada je posle vođen krivični postupak ne isplaćuje policija. (Kzz. OK 5/16 od 30.3.2016.)

KO IMA PRAVO NA NAKNADU I KOJIH TROŠKOVA

Nesporno je okrivljeni titular prava na naknadu troškova za radnje koje je preduzeo njegov (izabrani) branilac jer između njih postoji ugovorni odnos a okrivljeni kasnije može tražiti naknadu tih troškova (ako su ispunjeni uslovi za to). Troškove branioca po službenoj dužnosti opet snosi okrivljeni (osim kod opasnosti po održavanje u smislu čl. 266. st. 1. ZKP i ostalih slučajeva kad padaju na teret budžetskih sredstava suda²⁴). Podela podnaslova na „okrivljenog“ i „branioca“ učinjena je radi preglednosti.

4.1. Okrivljenom se dosuđuju troškovi

- Jedini titular prava na naknadu troškova je sam okrivljeni i njemu mogu biti dosuđeni troškovi a ne braniocu. Braniocu mogu biti isplaćeni troškovi na osnovu specijalnog punomoćja kojim ga okrivljeni ovlašćuje za naplatu i isplatu tih troškova na njegov račun. (Kzz. 259/19 od 20.3.2019.; Kzz. 1512/18 od 31.1.2019.; Kzz. 1280/18 od 20.11.2018.; Kzz. 602/14 od 19.6.2014. – sastavni deo punomoćja za odbranu)
- Okrivljeni opozvao punomoćje braniocu da naplati troškove i podneo zahtev da se isplate na njegov račun, a branilac podneo zahtev za zaštitu za-

22 G. P. Ilić *et al. ibid.*, pp. 658 – 659.

23 T. Vasiljević, M. Grubač. *op. cit.*, p. 433.

24 Čl. 265. ZKP.

konitosti koji je odbačen jer su mu prestala prava i dužnosti (opozivom punomoćja). (Kzz. 393/15 od 29.4.2015.)

- U procesnoj situaciji iz čl. 265. st. 1. ZKP, kad se troškovi krivičnog postupka pa i nužni izdaci okrivljenog i nužni izdaci i nagrada braniocu isplaćuju iz budžeta suda, okrivljeni je jedini titular prava na naknadu troškova i oni se dosuđuju okrivljenom na njegov zahtev. (Sentenca iz Kzz. 965/2018 od 3.10.2018. utvrđena na sednici KO VKS 2.12.2019.)

4.1.1. Pravo na troškove za jednog branioca bez obzira što ih je angažovao više

- „U situaciji kad okrivljeni za svoju odbranu izabere više branilaca, troškove odbrane – nagradu i nužne izdatke svakog narednog branioca snosi okrivljeni, bez obzira na ishod postupka.“ (Kzz. 209/21 od 2.3.2021.; Kzz. 733/2019 od 18.9.2019.; Kzz. 310/16 od 14.4.2016.; Kzz. OK 35/15 od 26.1.2016.; Kzz. 929/14 od 26.3.2015.; Kzz. 219/15 od 12.3.2015.; Kzz. 356/14 od 22.4.2014.;) Okrivljeni ima pravo na troškove za jednog branioca a nesporno je da može angažovati pet branilaca. Smatra se da je odbrana obezbeđena kad u postupku učestvuje jedan od branilaca.

4.1.2. Pravo na troškove za stručnog savetnika, naknadu zarade, troškove lečenja, kod odustanka privatnog tužioca, taksu, troškove za ceo postupak kad je vođen pred više sudova, nesnošenje troškova prevođenja i izmena odluke o odricanju od troškova

- Okrivljeni ima pravo na nagradu za angažovanje stručnog savetnika i nepravilno je odbiti taj zahtev sa obrazloženjem da se „ne radi o nužnim i neophodnim izdacima s obzirom na to da nije predviđena obaveza postupanja takvog savetnika na strani odbrane u toku postupka i da se radi o samoinicijativnom angažovanju stručnog lica od strane odbrane u cilju pružanja stručne pomoći, čije troškove za rad istog je dužno da plati lice koje je i angažovalo stručnog savetnika“. (Kzz. 131/21 od 9.3.2021.)
- Istraga je vođena zbog krivičnih dela iz čl. 297. st. 2. KZ (teška dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja) i čl. 355. st. 2. KZ (falsifikovanje isprave) i obustavljena u odnosu na delo protiv bezbednosti javnog saobraćaja a tužilac je odbio zahtev odbrane za naknadu troškova za stručnog savetnika saobraćajne struke i time povredio zakon. Odbrana ima pravo na naknadu tih troškova. Stručni savetnik ima pravo na nagradu u iznosu od 50% nagrade veštaka prema čl. 19. st. 1. Pravilnika o naknadi troškova u sudskim postupcima.²⁵ (Kzz. 131/2021 od 9.3.2021.)
- Okrivljeni (u konkretnom slučaju zemljoradnik) ima pravo na naknadu na ime izgubljene zarade imajući u vidu čl. 10. Pravilnika o naknadi troškova u sudskim postupcima (Kzz. 931/19 od 3.10.2019.)

²⁵ „Sl. glasnik RS“, br. 9/16, 62/16 i 13/20.

- Činjenica da je neko lice osiguranik Fonda za zdravstveno osiguranje ne znači automatski i da sve troškove njegovog lečenja plaća Fond. (Kzz. OK 31/18 od 27.2.2019.)
- Ako je postupak vođen u više sudova zbog promene nadležnosti, nepravilno je okrivljenom dosuditi samo one troškove koje je imao pred sudom koji je na kraju doneo odluku a odbiti za troškove koje je imao u istom postupku pred drugim sudovima. (Kzz. 1370/2017 od 25.1.2018.)
- Kad privatni tužilac odustane od privatne tužbe i sud obustavi postupak prema okrivljenom, ne može odlučiti da okrivljenom ne pripadaju troškovi postupka jer iste po čl. 265. st. 3. ZKP snosi privatni tužilac (Kzz. 488/2018 od 25.4.2018.)²⁶
- Okrivljeni u prekršajnom postupku nema pravo na naknadu troškova za plaćenu sudsku taksu. (Mišljenje Prekršajnog apelacionog suda od 1.7.2019.)
- Okrivljeni, strani državljanin, ne može se obavezati na troškove prevođenja s obzirom na to da je „prevođenje besplatna pomoć u toku postupka“. (Kzz. 437/19 od 24.4.2019.)
- Kad okrivljena izjavi na glavnom pretresu da ne traži troškove postupka ako bude oslobođena, neosnovan je naknadni zahtev branioca za troškove. (Kzz. 18/16 od 9.2.2016.)

4.2. Branilac

4.2.1. Nagrada za sastav zahteva za naknadu troškova

4.2.1.1. Ima pravo

- Branilac ima pravo na nagradu za sastav zahteva za naknadu troškova postupka po Tarifnom br. 4 st. 2. Tarife²⁷ (ostali podnesci). (Kzz. 114/22 od 23.2.2022.; Kzz. 1223/21 od 24.11.2021.; Kzz. 472/21 od 2.11.2021.; Kzz. 382/21 od 2.11.2021.; Kzz. 339/21 od 2.11.2021.; Kzz. 244/21 od 21.10.2021.; Kzz. 439/21 od 20.4.2021.; Kzz. 13/21 od 26.1.2021.; Kzz. 1353/20 od 9.12.2020.; Kzz. 1359/20 od 2.12.2020.; Kzz. 1174/20 od 3.11.2020.; Kzz. 1208/20 od 28.10.2020.; Kzz. 416/20 od 3.6.2020.; Kzz. 336/20 od 27.5.2020.; Kzz. 360/20 od 26.5.2020.; Kzz. 155/20 od 20.2.2020.; Kzz. 98/2020 od 12.2.2020.; Kzz. 92/2020 od 6.2.2020.; Kzz. 8/2020 od 29.1.2020.; Kzz. 39/20 od 28.1.2020.; Kzz. 1278/19 od 12.12.2019.; Kzz. 961/19 od 2.10.2019.; Kzz. 847/19 od 26.9.2019.; Kzz. 618/19 od 20.6.2019.; Kzz. 784/18 od 12.7.2018.; Kzz. 764/17 od 28.9.2017.; Kzz. 567/17 od 29.6.2017.) Izričito i za branioca po službenoj dužnosti u praksi OS NS.²⁸ (OS NS Kv. 2156/20 od 23.11.2021.; OS NS Kv. 1660/21 od 2.11.2021.; OS NS Kv. 565/21 od 30.9.2021.; OS NS Kv. 1852/21 od 8.12.2021.; OS NS Kv.

26 Bilten VKS 2/18, 29.

27 „Sl. glasnik RS“, br. 121/21, 99/20 i 37/21.

28 Ovo ne znači da se i postupanje VKS ne odnosi i na branioca po službenoj dužnosti.

1174/21 od 30.11.2021.; OS NS Kv. 1069/21 od 9.12.2021.; OS NS Kv. 59/21 od 22.6.2021.; OS NS Kv. 2157/20 od 25.3.2021.; OS NS Kv. 2155/20 od 25.3.2021.)

- Branilac ima pravo na troškove za sastav zahteva za naknadu troškova pred apelacionim sudom. (Kzz. 420/16 od 20.4.2016.)
- „Ne može se prihvatiti zaključak dat u pobijanim rešenjima da podnošenje troškovnika od strane branioca ne predstavlja radnju koju advokat preduzima u korist odbrane okrivljenog, već predstavlja ispostavljanje računa za izvršene advokatske usluge, što u širem smislu predstavlja obavezu advokata, pa se po nalaženju VKS troškovnik može smatrati sastavljanjem ostalih podnesaka u krivičnom postupku.“ (Kzz. 382/2021 od 2.11.2021.)
- Braniocu okrivljenog, u situacijama kad nakon donošenja oslobađajuće ili odbijajuće presude kao i u slučaju obustave krivičnog postupka u pravosnažnim odlukama nije u potpunosti odlučeno o troškovima krivičnog postupka, pripada nagrada za sastavljanje podneska, bez obzira kako je on nazvan (zahtev, troškovnik i dr.) kojim traži postupanje suda radi ostvarivanja prava na naknadu troškova krivičnog postupka koji pripadaju okrivljenom. (Stavovi KO VKS oko kojih nije postignuta saglasnost predstavnička AS za 2018. godinu)

4.2.1.2. Nema pravo

- Kad branilac na ročištu usmeno podnese zahtev za naknadu troškova tada nema pravo na naknadu za posle toga podneto pismeno naslovljeno kao troškovnik u kom precizira usmeni zahtev jer ne predstavlja „nužnu radnju“. (Kzz. 794/20 od 1.9.2020.)
- Branilac nema pravo na troškove za sastav zahteva za naknadu troškova. Prema stavu zahteva sud je zauzeo pogrešno stanovište da to nije nužan izdatak koji treba dosuditi okrivljenom i time je povredio zakon. Iznete navode zahteva VKS ocenjuje neosnovanim. (Kzz. 854/17 od 12.9.2017.)
- Ako branilac nije stavio potpis i pečat na zahtev za naknadu troškova, okrivljenom ne sleduju troškovi za sastav tog zahteva jer „nije dokazano da je podnesak napisan uz stručnu pomoć branioca, imajući u vidu da je čl. 29. st. 5. Zakona o advokaturi propisano da je advokat dužan da na svaku ispravu, dopis ili podnesak koji je sastavio stavi svoj potpis i pečat“. (Pravna shvatanja Prekršajnog apelacionog suda na sednicama od 1.1.2019. do 31.5.2019.)

4.2.2. Nagrada za sastav žalbe na rešenje o troškovima

- Branilac ima pravo na nagradu za sastav žalbe na rešenje o troškovima po Tarifnom br. 4 st. 2. Tarife (ostali podnesci). (Kzz. 1137/21 od 19.10.2021.; Kzz. 21/22 od 26.1.2022.; Kzz. 339/21 od 2.11.2021.; Kzz. 704/21 od 6.7.2021.; Kzz. 131/21 od 9.3.2021.; Kzz. 1208/20 od 28.10.2020.; Kzz. 1089/20 od 1.10.2020.; Kzz. 416/20 od 3.6.2020.; Kzz. 98/2020 od 12.2.2020.; Kzz. 85/2020 od 4.2.2020.; Kzz. 961/2019 od 2.10.2019.; Kzz. 586/19 od

20.6.2019.; Kzz. 618/19 od 20.6.2019.; Kzz. 522/19 od 28.5.2019.; Kzz. 318/19 od 10.4.2019.; Kzz. 275/19 od 21.3.2019.; Kzz. 1482/18 od 29.1.2019.; Kzz. 709/18 od 5.7.2018.; Kzz. 499/18 od 9.5.2018.; Kzz. 1401/17 od 25.1.2018.; Kzz. 814/17 od 6.9.2017.; Kzz. 373/17 od 11.5.2017.; Kzz. 1498/16 od 18.1.2017.; Kzz. 220/16 od 26.4.2016.; Kzz. 1118/15 od 22.12.2015.) Tako i OS NS Kv. 2156/20 od 23.11.2021.; OS NS Kv. 1660/21 od 2.11.2021.; OS NS Kv. 1417/21 od 22.9.2021.; OS NS Kv. 873/21 od 19.11.2021.; OS NS Kv. 1302/21 od 9.11.2021.; OS NS Kv. 1979/21 od 2.11.2021.; OS NS Kv. 270/21 od 26.10.2021.; OS NS Kv. 1113/21 od 2.12.2021.; OS NS Kv. 1852/21 od 8.12.2021.; OS NS Kv. 174/21 od 15.9.2021.; OS NS Kv. 902/21 od 8.12.2021.; OS NS Kv. 1069/21 od 9.12.2021.; OS NS Kv. 2216/21 od 26.1.2022.; OS NS Kv. 2075/21 od 12.4.2021.; OS NS Kv. 2033/20 od 19.4.2021., OS NS Kv. 1844/20 od 12.4.2021.; OS NS Kv. 59/21 od 22.6.2021.; OS NS Kv. 2157/20 od 22.6.2021.; OS NS Kv. 2155/20 od 25.3.2021.; OS NS Kv. 118/21 od 22.6.2021.; OS NS Kv. 2035/21 od 21.2.2022.; OS NS Kv. 2036/21 od 26.1.2022.; OS NS Kv. 1035/21 od 9.12.2021.; OS NS Kv. 2216/21 od 26.1.2022.

- Branilac ima pravo na nagradu za sastav žalbe na rešenje OJT o troškovima, zatim na žalbu na rešenje o troškovima doneto nakon što je VKS usvojio ZZ RJT (i ukinuo rešenja OJT NS i OS NS) te vratio na ponovno odlučivanje OJT, kao i na nagradu za „sastav predloga za ulaganje zahteva za zaštitu zakonitosti koji je osumnjičeni preko branioca podneo RJT.“ (OS NS Kv. 1688/2020 od 12.5.2021.)

4.2.3. Nagrada za razmatranje spisa i zahtev za razmatranje spisa

4.2.3.1. Ima pravo

- Branilac ima pravo na troškove za razmatranje spisa učinjeno nakon donošenja rešenja o odbacivanju krivične prijave. VKS ukazuje da je JT odbacio prijavu o čemu nije obavestio ni branioca ni okrivljenog te je to uslovalo podnošenje molbe za uvid u spis „pa je stoga pregledanje i razmatranje spisa predmeta od strane branioca okrivljenog, a nakon odbačaja krivične prijave, izvršeno u interesu okrivljenog i u cilju ostvarivanja prava okrivljenog da bude informisan o toku krivičnog postupka koji se vodi protiv njega“. (Kzz. 992/19 od 1.10.2019. i Sentenca iz te presude utvrđena na sednici KO VKS 22.6.2020.; Kzz. 1224/17 od 7.12.2017.)
- Branilac ima pravo na nagradu („ostali podnesci“) za sastav molbe za uvid u spis. (Kzz. 376/17 od 9.5.2017.) Vidi Kzz. 248/2018 od 21.2.2018.²⁹
- Branilac ima pravo na nagradu za razmatranje spisa. (Kzz. 709/18 od 5.7.2018.; Kzz. 1543/16 od 26.1.2017.; Kzz. 913/15 od 20.10.2015.)
- Sud je povredio zakon kad odbije zahtev za naknadu troškova branioca na ime uvida u spis uz obrazloženje da mu je već priznato jedno razmatranje spisa, i da pravo na nagradu za razmatranje posle ukidanja prvostepene

presude ima samo u slučaju ako su nakon ukidanja podneti novi dokazi i dokumentacija, koji ranije nisu postojali u spisu, a koji nisu dostavljeni strankama u postupku. (Kzz. 1498/16 od 18.1.2017.)

4.2.3.2. Nema pravo

- Branilac nema pravo na nagradu za razmatranje spisa preduzeto nakon pravnosnažnosti presude. (Kzz. 750/21 od 31.8.2021.)
- Branilac nema pravo na nagradu za „razgledanje spisa predmeta u PU u Novom Sadu“. (OS NS Kv. 873/21 od 19.11.2021.)
- Ako u pisarnici i/ili spisu nema dokaza da je branilac razmatrao spis, nema pravo na troškove za tu radnju. (Rešenje Okružnog suda u Beogradu Kž. 3234/05 od 16.12.2005. i rešenje Prvog opštinskog suda u Beogradu K. 655/05 od 16.9.2005.)³⁰

4.2.4. Obrazloženi podnesak

- Izjašnjenje na nalaz i mišljenje veštaka ekonomsko – finansijske struke je obrazloženi podnesak. (Kzz. 645/20 od 10.9.2020.) Vidi i Kzz. 39/20 od 28.1.2020.
- Nove činjenice koje govore u prilog odbrani (Kzz. 226/19 od 21.3.2019.); novi dokazi i predlog njihovog izvođenja, predlog izdvajanja dokaza (Kzz. 1498/16 od 18.1.2017.) Vidi (Kzz. 1242/2017 od 6.12.2017.; Kzz. 766/2017 od 5.9.2017.³¹); O predlogu za izdavanje dokaza koji sud usvoji (Kzz. 163/2018 od 28.2.2018.³²). Ukazivanje da se ne radi (i zašto) o krivičnom delu nego o prekršaju. (Kzz. 628/18 od 6.6.2018.)
- Ne može odbiti troškove za sastav predloga za izdavanje dokaza uz obrazloženje da je to mogao predložiti na glavnom pretresu. (Kzz. 219/15 od 12.3.2015.)
- Branilac ima pravo na nagradu za obrazloženi podnesak u kom ističe prigovor relativne zastarelosti krivičnog gonjenja. Branilac je istakla prigovor prvo usmeno na zapisnik u JT za vreme saslušanja ali JT nije odučivao po tom prigovoru, a nakon toga je i podnela pismeno u kom to ukazuje. (Kzz. 1224/17 od 7.12.2017.)
- Odgovor na privatnu tužbu je obrazloženi podnesak. (Kzz. 914/17 od 28.9.2017.)
- Izjašnjenje braanioca o preciziranoj optužnici je obrazloženi podnesak. (Kzz. 457/16 od 26.4.2016.)
- „Podnesci okrivljenog kojima se traži odlaganje glavnog pretresa ne smatraju se obrazloženim podnescima, pa za takve podneske okrivljenom ne pripada naknada troškova krivičnog postupka (ASB Kž. 3162/12 od 11.9.2012.).“³³

30 I. Simić, A. Trešnjev /2006/: *Zbirka sudskih odluka iz krivičnopravne materije – sedma knjiga*, p. 280.

31 Bilten VKS 2/18, 26.

32 Bilten 2/18, 28.

33 G. P. Ilić *et al. op. cit.*, p. 666.

4.2.5. Ostali podnesci – podnošenje imena svedoka, ispravke podnesaka, molbe za privremeno napuštanje zemlje, molbe za ručak pritvoreniku, podnošenje medicinske dokumentacije, predlog za obustavu postupka, primedbe na rad poreske policije; traženje podataka od Centralnog zatvora o broju obavljenih razgovora sa pritvorenikom

- Branilac nema pravo na nagradu za podnesak kojim po nalogu JT podnosi imena svedoka. Radi se o „tehničkoj radnji“ koja „nema svojstvo podneska u smislu odredaba ZKP“. (Kzz. 704/21 od 6.7.2021.)
- Branilac nema pravo na nagradu za podnesak kojim obaveštava sud da je u podnesku koji je podneo pre 3 dana pogrešno tarifirao svoje radnje u postupku. (Kzz. 552/21 od 25.5.2021.)
- Branilac ima pravo na troškove za „ostale podneske“ 2 molbe (od 21.4.2016. i 3.6.2016.) da se okrivljenom odobri privremeno napuštanje Republike Srbije te je pogrešno sud odbio zahtev za naknadu tih troškova sa obrazloženjem da se radi o „neobrazloženim podnescima koji ne sadrže činjenične navode od značaja za vođenje i tok postupka“. (Kzz. OK 26/18 od 10.9.2018.)
- „Imajući u vidu da je tarifnim brojem 4 stav 2 ...propisano da advokatu pripada 50% nagrade iz tarifnog broja 1 za sastavljanje svih ostalih podnesaka u krivičnom postupku, to VKS nalazi da su okrivljeni imali pravo na naknadu troškova za sastavljanje podnesaka, bez obzira da li su isti obrazloženi ili ne, kao i u odnosu na podneske – dopise koji se odnose na molbe i urgencije za ručak a koji podnesci se odnose na postupanje sa pritvorenicima u smislu člana 218. stav 3. ZKP, a koji podnesci imaju procesnu vrednost i čine troškove krivičnog postupka.“ (Kzz. OK 22/16 od 31.8.2016.)
- Podnesci branioca kojim obaveštava sud o razlozima nepristupanja okrivljenog na glavni pretres i u vezi sa tim podnosi medicinsku dokumentaciju bili su u funkciji odbrane (za suprotno moglo se narediti dovođenje okrivljenog ili neka druga mera obezbeđenja prisustva) te je odbijanjem zahteva odbrane za nagradu za sastav ovih podnesaka pogrešno primenjen tarifni broj 4. st. 2. Tarife o nagradama i naknadama troškova advokata (Kzz. 960/2017 od 9.11.2017.)³⁴
- Podnesak kojim branilac predlaže obustavu krivičnog postupka predstavlja jedan od ostalih podnesaka iz tar. br. 4. st. 2. AT bez obzira što je istog dana podneo i poseban podnesak kojim predlaže ukidanje pritvora (Kzz. 173/2018 od 7.2.2018.)³⁵
- Ne pripadaju braniocu troškovi za sastav podnesaka u kojima iznosi primedbe na rad inspektora poreske policije koji je (rad) prethodio podnošenju krivične prijave pri čemu je krivična prijava odbačena. (OS NS Kv. 1710/21 od 8.2.2022.)

³⁴ Bilten VKS 2/18, 25.

³⁵ Bilten VKS 2/18, 26 – 27.

- Ima pravo na troškove za podnesak Centralnom zatvoru u kom traži podatak o broju obavljenih razgovora branioca po službenoj dužnosti pritvorniku. (Kzz. 1118/15 od 22.12.2015.; u spisu bio podatak CZ samo o broju razgovora dok se predmet vodio pod drugim K brojem).

4.2.6. Putni troškovi i odsustvo iz kancelarije

- Branilac ima pravo na naknadu troškova za prevoz sopstvenim automobilom kad obavlja poslove izvan sedišta kancelarije u visini od 30% od cene najkvalitetnijeg benzina po pređenom kilometru. (56/22 od 9.2.2022; Kzz. 994/21 od 20.10.2021.; Kzz. 376/21 od 7.4.2021.; Kzz. 1120/20 od 20.10.2020.; Kzz. 1123/20 od 7.10.2020.; Kzz. 965/20 od 7.10.2020.; Kzz. 645/20 od 10.9.2020.; Kzz. 695/19 od 4.7.2019.; Kzz. 318/19 od 10.4.2019.; Kzz. 478/16 od 10.5.2016.; Kzz. 333/16 od 14.4.2016.; Kzz. 827/15 od 22.9.2015.; Kzz. 611/15 od 9.9.2015.; Kzz. 519/15 od 30.6.2015.; Kzz. 241/15 od 18.3.2015.; Kzz. 219/15 od 12.3.2015.). Vidi i Kzz. 733/2017 od 5.9.2017.; Kzz. 65/2018 od 31.1.2018. Kzz. 434/2018 od 12.4.2018.³⁶
- Nijednom odredbom Tarife nije propisana obaveza podnošenja dokaza o ceni goriva i računi na ime podnosioca zahteva već je čl. 32. Pravilnika o naknadi troškova u sudskim postupcima predviđeno da je jedan od dokaza kojim se pravdaju učinjeni izdaci i troškovnik, te sud nije mogao zbog toga odbiti zahtev za naknadu ovih troškova (Kzz. 988/2018 od 14.11.2018. i Kzz. 536/2019 od 29.5.2019.;). Vidi i Kzz. 1508/2018 od 23.1.2019.; Kzz. 1195/2018 od 20.12.2018.; Kzz. 1516/2018 od 24.1.2019.³⁷
- Branilac nije dužan podnositi dokaze o vrsti prevoza koji je koristio za rad izvan sedišta kancelarije. (Kzz. 1000/19 od 8.10.2019., tako i Kzz. 536/19 od 29.5.2019. (nije dužan podnositi dokaze da je dolazio sopstvenim vozilom niti račune za gorivo); Kzz. 988/18 od 14.11.2018.; Kzz. 1468/16 od 19.1.2017.; Kzz. 333/16 od 14.4.2016.; Kzz. 1098/15 od 23.12.2015.; Kzz. 936/15 od 17.11.2015.; Kzz. 602/15 od 24.9.2015.; Kzz. 140/15 od 12.2.2015. („fiskalni račun za kupovinu benzina ili kupovinu autobuske ili taksi karte“)
- Na putne troškove branioca ne primenjuje se Pravilnik o naknadi troškova u sudskim postupcima već Tarifa o nagradama i naknadama za rad advokata. (Kzz. 802/20 od 8.9.2020.; Kzz. 1005/19 od 16.10.2019.; Kzz. 318/19 od 10.4.2019.; Kzz. 259/19 od 20.3.2019.) Vidi i Kzz. 1120/2018 od 16.10.2018., Kzz. 259/2019 od 20.3.2019.³⁸
- Branilac nema pravo na troškove plaćanja putarine zbog upotrebe autoputa. (Kzz. 909/18 od 5.9.2018.)
- Sud je pogrešno zaključio da troškovi na ime prevoza ne predstavljaju neophodne i nužne izdatke branioca i iz tih razloga je odbio zahtev za nakna-

36 Bilten VKS 2/18, 23.

37 Bilten VKS 2/19, 23.

38 Bilten VKS 2/19, 23.

- du tih troškova. VKS ukazuje da su troškovi prevoza nužni izdaci branioca. (Kzz. 936/14 od 5.11.2014.)
- Sud pogrešno utvrđuje da su troškovi prevoza branioca „obuhvaćeni visinom naknade za rad“. (Kzz. 185/10 od 10.11.2010.) Slično i Kzz. 706/15 od 21.9.2015.
 - Neprihvatljivo je odbiti zahtev za putne troškove branioca uz obrazloženje da „nije bilo neophodno da angažuje branioca iz drugog grada, već je imao mogućnost da angažuje branioca iz sedišta suda, te da se radi o troškovima kojima je sam doprineo i sam morao da ih snosi“. (Kzz. 146/10 od 23.6.2010.; vidi i Kzz. 1098/15 od 23.12.2015.; Kzz. 925/15 od 26.11.2015.; Kzz. 611/15 od 9.9.2015.; Kzz. 241/15 od 18.3.2015.; Kzz. 219/15 od 12.3.2015.; Kzz. 478/16 od 10.5.2016.)
 - Branilac ima pravo na naknadu za odsustvovanje iz kancelarije kad radnju obavlja izvan mesta sedišta kancelarije u visini od 50 poena za svaki zapolčeti sat a najviše 10 sati dnevno. (Kzz. 994/21 od 20.10.2021.; Kzz. 1120/20 od 20.10.2020.; Kzz. 1123/20 od 7.10.2020.; Kzz. 965/20 od 7.10.2020.; Kzz. 645/20 od 10.9.2020.; Kzz. 931/19 od 3.10.2019.; Kzz. 709/18 od 5.7.2018.; Kzz. 913/15 od 20.10.2015.; Kzz. 611/15 od 9.9.2015.; Kzz. 519/15 od 30.6.2015.; Kzz. 478/16 od 10.5.2016.) Kzz. 140/15 od 12.2.2015. (ne može se navesti „a troškovi za odsustvo branioca iz kancelarije u vreme kada je prisustvovao održanim pretresima ili pristupao sudu, po oceni drugostepenog suda, su nespojivi sa već dosuđenim troškovima za prisustvo branioca pred sudom“).
 - Branilac nema pravo na naknadu za odustvovanje iz kancelarije ako se radnja preduzima u mestu sedišta kancelarije. (OS NS Kv. 174/21 od 15.9.2021.; OS NS Kv. 1069/21 od 9.12.2021.; OS NS Kv. 2033/20 od 19.4.2021.)

4.2.7. Više dokaznih radnji u jednom danu

4.2.7.1. Nema pravo na odvojene nagrade

- Ispitivanje više svedoka u jednom danu smatra se jednom radnjom u smislu prava na naknadu troškova odbrane. (Kzz. 365/2021 od 8.4.2021.; Kzz. 413/2021 od 20.4.2021.; Kzz. 85/2020 od 4.2.2020.; Kzz. 270/16 od 24.3.2016.; vidi i Sentencu utvrđenu na sednici KO VKS 16.6.2014. („Ispitivanje više svedoka preduzeto u toku jednog radnog dana u kontinuitetu predstavlja jednu procesnu radnju, nezavisno od broja ispitanih lica i zapisnika u kojima su zabeleženi njihovi iskazi.“); OS NS Kv. 191/21 od 29.6.2021. („pri čemu je sačinjavanje zasebnih ili zbirnih – jedinstvenih zapisnika pitanje tehničke a ne suštinske prirode“). Tako i OS NS Kv. 1069/21 od 9.12.2021.; OS NS Kv. 2216/21 od 26.1.2022.; OS NS Kv. 2036/21 od 26.1.2022.; OS NS Kv. 2216/21 od 26.1.2022.
- Branilac nema pravo na troškove za dve odvojene radnje povodom saslušanja okrivljenog o delu kod istražnog sudije koje je trajalo od 15,06 do 16,25

časova i saslušanja okrivljenog o razlozima za pritvor kod istog istražnog sudije koje je započelo u 16,34 časova. Ukazuje se da se radi o „procesnim radnjama koje se mogu preduzeti isključivo u kontinuitetu i predstavljaju zakoniti i prirodan sled procesnih radnji“. Smatra se „jednom procesnom radnjom preduzetom u kontinuitetu“. (Kzz. OK 22/20 od 30.9.2020.)

4.2.7.2. Ima pravo na odvojene nagrade

- Branilac ima pravo na odvojene troškove za pristup saslušanju okrivljenog u JT a zatim saslušanju okrivljenog o razlozima za određivanje pritvora; ne radi se o jedinstvenoj procesnoj radnji. (Kzz. 574/19 od 5.9.2019.)
- Kad je saslušan okrivljeni a zatim ispitan svedok, braniocu pripada nagrada za svaku od ovih radnji pojedinačno. (OS NS Kv. 1979/21 od 2.11.2021.; OS NS Kv. 902/21 od 8.12.2021.; OS NS Kv. 2036/21 od 26.1.2022.; OS NS Kv. 2216/21 od 26.1.2022.)

4.2.8. Preuzimanje rešenja o zadržavanju

- Branilac nema pravo na nagradu za prijem rešenja o zadržavanju. (OS NS Kv. 2156/20 od 23.11.2021.; OS NS Kv. 873/21 od 19.11.2021.; OS NS Kv. 1113/21 od 2.12.2021.; OS NS Kv. 1174/21 od 30.11.2021.; OS NS Kv. 1069/21 od 9.12.2021.; OS NS Kv. 59/21 od 22.6.2021.; OS NS Kv. 2155/20 od 25.3.2021.)
- OS NS posredno ukazuje da je OJT NS pogrešno dosudilo braniocu troškove na ime prijema rešenja o zadržavanju ali da ne može izlaziti iz okvira žalbe. (OS NS Kv. 2216/21 od 26.1.2022.)

4.2.9. Nagrada za razgovor sa okrivljenim lišenim slobode

- Branilac nema pravo na nagradu za poverljiv razgovor sa okrivljenim koji nije lišen slobode. (Kzz. 614/21 od 8.6.2021.; Kzz. 617/21 od 2.9.2021.)
- Branilac ima pravo na nagradu za obavljen poverljiv razgovor sa osumnjičenim pre saslušanja osumnjičenog u policiji, samo u situaciji ako se radi o saslušanju uhapšenog u smislu člana 69. st. 1. tač 2. ZKP. (Stavovi KO VKS oko kojih nije postignuta saglasnost predstavnika AS za 2019. godinu)
- Branilac ima pravo na nagradu za obavljen poverljiv razgovor sa okrivljenim pred saslušanje u OJT. (OS NS Kv. 118/21 od 22.6.2021.; OS NS Kv. 1079/21 od 9.11.2021.) U ovim odlukama se ne navodi da li je okrivljeni lišen slobode a ovo je odlučno s obzirom da pravo na nagradu postoji ako je u pitanju razgovor sa licem lišenim slobode. Branilac ima pravo na poverljiv razgovor sa okrivljenim lišenim slobode pre saslušanja u JT. (OS NS Kv. 60/21 od 27.4.2021., OS NS Kv. 1035/21 od 9.12.2021.)
- Braniocu ne pripada nagrada za obavljanje poverljivog razgovora sa okrivljenim u policiji prilikom preuzimanja rešenja o zadržavanju. OS NS Kv. 2036/21 od 26.1.2022. („pravo na poverljiv razgovor sa uhapšenim branilac ima pre njegovog saslušanja (koji razgovor je u konkretnom slučaju i

obavljen i za koji je braniocu priznata nagrada), a ne prilikom preuzimanja rešenja o zadržavanju“. Vidi i OS NS Kv. 1302/21 od 9.11.2021.; OS NS Kv. 2157/20 od 25.3.2021.

- Branilac ima pravo na nagradu za poverljiv razgovora sa okrivljenim u pritvoru i kad je razgovor obavio advokatski pripravnik pri čemu je branilac uz žalbu priložio kopiju stalne dozvole za posetu pritvoreniku i advokatsku legitimaciju (delo iz čl. 194. st. 1. KZ). (OS NS Kv. 1302/21 od 9.11.2021.)
- Branilac nema pravo na nagradu za poverljiv razgovor „pred sudijom za prethodni postupak s obzirom da poverljiv razgovor nije konstatovan na zapisniku o saslušanju okrivljenog“. (OS NS Kv. 2033/20 od 19.4.2021.)
- Odbacuje se zahtev za zaštitu zakonitosti branioca po službenoj dužnosti protiv odluke da mu se ne isplate troškovi za poverljiv razgovor sa okrivljenim koji je bio pritvoru jer branilac može podneti ovaj vanredni pravni lek samo u korist okrivljenog. (Kzz. 175/19 od 6.3.2019.)

4.2.10. Prisustvo objavi presude

- Branilac ima pravo na troškove po tarifnom br. 2. AT³⁹ za prisustvo objavi presude. (Kzz. 1498/16 od 18.1.2017.) (I sentenca iz Kzz. 272/2017 od 11.4.2017. utvrđena na sednici KO VKS 21.9.2017. a verifikovana na sednici KO VKS 12.2.2018.). Javno čitanje izreke presude predstavlja deo glavnog pretresa odnosno deo krivičnog postupka o kome sud sačinjava poseban zapisnik kojom prilikom se okrivljeni između ostalog obaveštava i o svojim pravima – pravu na žalbu i pravu na odgovor na žalbu (čl. 426. st. 1.) te se i troškovi koje je okrivljeni imao angažovanjem branioca radi prisustvovanja javnom čitanju izreke presude moraju smatrati troškovima krivičnog postupka u smislu čl. 263. – 265. ZKP (Kzz. 272/2017 od 11.4.2017.) Neki delovi mišljenja izraženog u ovoj presudi nisu tačni – name, netačno je da je „javno čitanje izreke presude deo glavnog pretresa“⁴⁰.

4.2.11. Ostala prisustva branioca

- Branilac ima pravo na troškove za pristup ročištu za medijaciju⁴¹ po tar. br. 2. st. 2. AT (čl. 505. st. 1. ZKP) (Kzz. 56/22 od 9.2.2022.)
- Branilac ima pravo i na troškove nastale pred JT a ne samo pred sudom kad je okrivljeni oslobođen od optužbe jer su u pitanju troškovi nastali povodom vođenja krivičnog postupka. (Kzz. 1414/19 od 23.1.2020.; Kzz. 1203/19 od 21.11.2019.; Kzz. 1204/19 od 21.11.2019.)

39 „Odbrana okrivljenog u pretkrivičnom – predistražnom i istražnom postupku“.

40 U čl. 415. ZKP („Završetak glavnog pretresa“) u st. 1. piše: „Ako veće posle završnih reči ne odluči da nastavi dokazni postupak, predsednik veća objaviće da je glavni pretres završen“, a u st. 2. piše: „Posle objavljivanja da je glavni pretres završen, veće se povući na većanje i glasanje radi donošenja odluke.“; a u st. 3. piše: „Ako u toku većanja i glasanja veće odluči da se glavni pretres ponovo otvori...“

41 Ročište radi upoznavanja sa mogućnošću upućivanja na postupak medijacije (postupanje po privatnoj tužbi).

- Branilac ima pravo na naknadu troškova za prisustvo sednici apelacionog suda za odlučivanje o žalbi na presudu te ne može sud odbiti te troškove uz obrazloženje da prisustvo toj sednici nije obavezno i da se zato ne radi o nužnim troškovima. (Kzz. 49/11 od 29.6.2011.)
- Ako je sud postavio branioca po službenoj dužnosti koji je bio prisutan na 21 održanom i 1 neodržanom glavnom pretresu a na tim pretresima je bio prisutan i izabrani branilac, i sud isplati branioca po službenoj dužnosti, a ne dosudi troškove okrivljenom za izabranog branioca, nije povređen zakon. (Kzz. OK 29/18 od 24.12.2018.)
- Branilac nema pravo na nagradu za prisustvo prilikom davanja izjave građanina na belešku u policiji. (OS NS Kv. 740/20 od 22.9.2020.)

4.2.12. Posete pritvoru

- Branilac ima pravo na troškove za posete okrivljenom u pritvoru iako mu je pritvor određen u drugom postupku „i to nezavisno da li je u konkretnom krivičnom predmetu okrivljeni lišen slobode ili se nalazi u pritvoru, obzirom da je to jedini način da branilac komunicira sa okrivljenim i da mu pruži adekvatnu odbranu“. (Kzz. 1215/21 od 10.11.2021.)
- U pogledu troškova branioca za posete okrivljenom u pritvoru – sud će u svakom konkretnom slučaju, imajući u vidu složenost predmeta, broj krivičnih dela, brojnost dokaza i dr., ceniti nužnost i neophodnost svake posete te tako da li i u kom obimu troškovi vezani za te posete spadaju u nužne troškove. (Odgovori KO VKS na sporna pravna pitanja nižestepenih sudova sa sednice 24.11.2014.)
- Koje posete pritvoru su bile opravdane i za koje će se isplatiti troškove je činjenično pitanje te se VKS njim ne bavi. (Kzz. 929/14 od 26.3.2015.)

4.2.13. Nagrada za pojedine žalbe i odgovore na žalbu i par crtica o zahtevu za zaštitu zakonitosti

4.2.13.1. Žalba na rešenje o zadržavanju

- Braniocu pripada nagrada za sastav žalbe na rešenje o zadržavanju i to na teret JT. (OS NS Kv. 2157/20 od 25.3.2021.; OS NS Kv. 2155/20 od 25.3.2021.; OS NS Kv. 1035/21 od 9.12.2021.)

4.2.13.2. Odgovor na žalbu

- Branilac ima pravo na troškove za sastav odgovora na žalbu. (Kzz. 1327/19 od 10.12.2019.; Kzz. 913/15 od 20.10.2015.)
- Pogrešno sud odbija zahtev branioca za naknadu troškova na ime odgovora na žalbu uz obrazloženje da „ne predstavljaju nužne izdatke branioca jer nema zakonske obaveze podnošenja odgovora na žalbu“. (Kzz. 53/11 od 31.8.2011.)
- Branilac ima pravo na nagradu za sastav odgovora na žalbu punomoćnika privatnih tužilaca. (Kzz. 1105/21 od 12.10.2021.)

- Sastav odgovora na žalbu koju je podneo punomoćnik oštećenog je podnesak u funkciji odbrane i okrivljeni ima pravo na naknadu tog troška na ime nagrade za svog branioca bez obzira što je braniocu kao stručnom licu bilo poznato da je žalba oštećenog nedozvoljena (Kzz. 1259/2017 od 12.2.2018.)⁴²

4.2.13.3. Uopšte o troškovima za sastav žalbe

- Braniocu pripada nagrada na ime sastava žalbe jer to nije isključeno nijednom odredbom ZKP ili AT osim ako sud utvrdi da se radi o zloupotrebi u postupanju branioca u vezi podnete žalbe u skladu s čim će se sud i odrediti i dati razloge obrazlažući svoju odluku. (Stavovi VKS sa sednice 26.10.2020. u vezi spornih pitanja sa zajedničke sednice predstavnika KO apelacionih sudova 29.6.2020.)
- Branilac ima pravo na troškove za sastav žalbe na rešenje o sprovođenju istrage i kad je ta žalba odbijena. (Kzz. 146/10 od 23.6.2010.)
- Branilac ima pravo na troškove za sastav žalbe na osuđujuću presudu, koja žalba je usvojena, predmet vraćen na ponovni postupak, i zatim doneta oslobađajuća presuda koja je postala pravnosnažna. (Kzz. 31/11 od 20.4.2011.)

4.2.13.4. Par crtica o troškovima i zahtevu za zaštitu zakonitosti

- Kad branilac po službenoj dužnosti podnese zahtev za zaštitu zakonitosti jer mu nije dosuđen iznos troškova koji je tražio, tada nije podneo zahtev u korist okrivljenog već u svoje ime i za svoj račun i takav zahtev se odbacuje kao nedozvoljen. (Kzz. 754/21 od 2.9.2021.; Kzz. 779/16 od 6.7.2016.)
- Braniocu po službenoj dužnosti je pravnosnažnošću presude prestalo svojstvo branioca i ne može nakon toga podneti zahtev za ZZ (odbacuje se). (Kzz. 402/16 od 19.4.2016.; Kzz. 482/16 od 26.4.2016.; Kzz. 1088/15 od 17.12.2015.; Kzz. 767/15 od 10.9.2015.; Kzz. 671/16 od 7.6.2015.; Kzz. 375/15 od 21.4.2015.)
- Branilac po službenoj dužnosti razrešen, okrivljeni angažuje izabranog branioca na gl. pretresu, i onda ovaj po službenoj podnese ZZ protiv rešenja o troškovima; odbacuje se. (Kzz. 702/16 od 8.6.2016., vidi i Kzz. 922/16 od 28.9.2016.)
- Ako odbrana nije podnela redovni pravni lek, odbacuje se zahtev za ZZ. (Kzz. 376/15 od 21.4.2015.)
- Dozvoljen je zahtev za zaštitu zakonitosti protiv naredbe kojom je JT odlučio o zahtevu branioca za naknadu troškova.⁴³ (Kzz. 456/21 od 29.4.2021.; Kzz. 1120/20 od 20.10.2020.; Kzz. 1123/20 od 7.10.2020.; Kzz. 965/20 od 7.10.2020.; Kzz. 645/20 od 10.9.2020.)

⁴² Bilten VKS 2/18, 28.

⁴³ Ovo je istaknuto zbog raširene zablude da nije dozvoljen zahtev za zaštitu zakonitosti protiv naredbe.

- Kada branilac navede da je sud dosudio troškove u „preniskom iznosu“ pogrešno tumačeći odredbe AT tada pobija činjenično stanje i ZZ se odbacuje. (Kzz. 761/15 od 8.9.2015.)

4.2.14. *Tražnja branioca za prekršajni postupak kad se ustupi tužilaštvu, postupke za mere bezbednosti i oduzimanje imovinske koristi*

- Branilac nema pravo na nagradu za troškove nastale u prekršajnom postupku kad je povodom istog događaja prekršajni sud ustupio na nadležnost predmet JT. (Kzz. 897/21 od 14.9.2021.)
- Branilac ima pravo na troškove za postupak obustave mere bezbednosti obaveznog lečenja narkomana te sud ne može odbiti zahtev za naknadu tih troškova iz razloga što se ne radi o krivičnom postupku. (Kzz. 1305/20 od 2.12.2020.)
- Branilac ima pravo na troškove postupka u slučaju kad je JT podneo predlog za izricanje mere bezbednosti oduzimanja predmeta, sud predlog odbacio i to rešenje postalo pravnosnažno. Predlog je podnet nakon što je tužilac odbacio krivičnu prijavu; prvo je usvojen, pa je po žalbi ukinut, a u ponovnom odlučivanju sud je odbacio predlog za meru bezbednosti iz čl. 87. KZ. Branilac je tražio troškove žalbe na prvo rešenje kojim je usvojen predlog tužioca. (Kzz. 962/17 od 3.10.2017.)
- Po nalaženju VKS pravno dejstvo koje rešenje o ukidanju privremenog oduzimanja imovine ima u odnosu na troškove nastale u postupku oduzimanja imovine proistekle iz krivičnog dela može se poistovetiti sa pravnim dejstvom koje obustava krivičnog postupka proizvodi u odnosu na troškove krivičnog postupka. Kako je postupak oduzimanja imovine proistekle iz krivičnog dela okončan ukidanjem privremenog oduzimanja imovine određenog rešenjem OS u Kragujevcu Poi. 2/18 od 18.9.2018. to okrivljeni shodnom primenom člana 265. st. 1. ZKP ima pravo da mu se nadoknade troškovi predmetnog postupka na teret budžetskih sredstava. (Kzz. 943/2019 od 3.10.2019.)

4.2.15. *Ostala tražnja branioca – za overe kod javnog beležnika, formiranje predmeta, pravne savete, PDV, posebnu ishranu u pritvorskoj kantini*

- Branilac nema pravo na naknadu troškova za overu punomoćja kod javnog beležnika a koju je preduzeo po traženju JT pre odlučivanja o zahtevu za naknadu troškova jer se ti troškovi ne tiču troškova krivičnog postupka već izvršenja rešenja o troškovima krivičnog postupka. (Kzz. 1052/19 od 24.10.2019.)
- Branilac nema pravo na „materijalne troškove – formiranje predmeta i drugo“. (Kzz. 883/17 od 28.9.2017.)
- Braniocu ne pripada nagrada za „davanje pravnog saveta“. (OS NS Kv. 2075/21 od 12.4.2021.)
- Branilac (po punomoćju) koji je obveznik PDV ima pravo na „troškove na ime PDV od 20%“ za svaku preduzetu radnju. (OS NS Kv. 740/20 od

22.9.2020.; OS NS Kv. 2035/21 od 21.2.2022.) Ovako i pravni stav usvojen na sednici Građanskog odeljenja Vrhovnog kasacionog suda 5.7.2016.; pravno shvatanje Prekršajnog apelacionog suda, Beograd 29.1.2018.

- Neosnovano je traženje odbrane na naknadu troškova „spremanja i dostave hrane i na ime naknade troškova kupovine namirnica i hrane u pritvorskoj kantini“ (posebna ishrana) kad „iz utvrđenog činjeničnog stanja sledi da...nije bila potrebna posebna ishrana...a osim toga...je kao i ostalim pritvorenicima, ishrana bila omogućena u pritvorskoj jedinici u kojoj se nalazio“. (Rev. 1298/19 od 13.12.2019.)

4.2.16. Branilac bez punomoćja i branilac po službenoj dužnosti koji je trebalo biti razrešen a nije

- Branilac ima pravo na troškove ne samo dok je branio kao branilac po službenoj dužnosti već i za troškove kad je branio kao izabrani branilac i nepravilno je odbaciti zahtev kao nedozvoljen kad branilac nakon što je doneto rešenje o troškovima koje je imao kao branilac po službenoj dužnosti, podnese i zahtev za naknadu troškova koje je imao kao izabrani branilac u kasnijem toku postupka. (Kzz. 614/2020 od 15.7.2020.)
- Ako nije priložena punomoć u predmetu nebitno je što je advokat faktički bio prisutan. Kad je punomoćnik oštećenog faktički postupao u predmetu ali to nije konstatovano na zapisnicima niti u predmetu postoji punomoć, okrivljeni se ne može obavezati da snosi troškove punomoćnika. (Kzz. 1175/2019 od 12.11.2019.)
- Odbrana po službenoj dužnosti nije prestala trenutkom kad JT izmeni optužni akt na krivično delo za koje nije propisana obavezna odbrana nego donošenjem rešenja kojim se branilac razrešava dužnosti, pa braniocu pripada naknada troškova sve do tog trenutka. (Kzz. 108/2018, 14.2.2018.⁴⁴)
- „Kad je okrivljenom postavljen branilac po službenoj dužnosti iz razloga što je protiv njega određen pritvor i on je pritvoren, momentom pravno-snažnosti rešenja kojim se protiv njega ukida pritvor konstitutivno i na osnovu zakona advokat gubi svojstvo branioca po službenoj dužnosti, iako o tome nije doneto posebno rešenje, i od tog momenta mu za preduzete radnje odbrane okrivljenog u daljem toku krivičnog postupka ne pripada nagrada na teret sredstava suda (OSK Kv. 70/11 od 24.2.2011.).“⁴⁵

4.3. Naslednici okrivljenog

- Kćerka pokojnog okrivljenog ima pravo na naknadu troškova postupka. (Kzz. OK 7/21 od 24.6.2021.⁴⁶)
- Naslednici okrivljenog, u konkretnom slučaju zakonski zastupnik okrivljenog njegova sestra, ima pravo da potražuje naknadu troškova krivičnog

44 Bilten VKS 2/18, 27.

45 G. P. Ilić *et al. op. cit.*, p. 669.

46 Bilten VKS 2/2021, 41.

postupka u odnosu na sva plaćanja koja je okrivljeni izvršio tokom postupka jer bi ta sredstva, da nije bilo krivičnog postupka, ušla u ostavinsku masu i bila predmet nasleđivanja. (Kzz. 719/20 od 28.10.2020.; Rev. 4594/19 od 24.9.2020.; Kzz. 1165/16 od 19.10.2016.)

- Punomoćnik zakonskog naslednika pokojnog okrivljenog nema pravo podneti zahtev za zaštitu zakonitosti. (Kzz. 719/20 od 28.10.2020.)
- Sud konstatuje da su zakonski naslednici pokojnog okrivljenog, „prema stavu Vrhovnog kasacionog suda i usaglašenim stavovima apelacionih sudova iz septembra meseca 2016. godine ovlašćeni da zahtevaju troškove krivičnog postupka (o čemu se VKS i izjasnio u presudi Kzz. 1165/16 od 19.10.2016.)“ ali nisu „u smislu odredaba člana 483. stav 1. ZKP ovlašćena lica za podnošenje zahteva za zaštitu zakonitosti, o čemu se VKS izjasnio u rešenjima Kzz. 683/16 od 7.6.2016. i Kzz. 206/17 od 29.3.2017.“ (Kzz. RZ 3/17 od 11.10.2017., vidi i Pregled usaglašenih stavova svih AS i VKS 30.9.2016.)
- „Troškovi terete zaostavštinu ako osuđeno lice umre posle pravnosnžanosti presude, a ako osuđeno lice umre pre no što je presuda stekla pravnu snagu, ne mogu pasti na teret zaostavštine osuđenog.“⁴⁷

4.4. Punomoćnik oštećenog

- Ako se obustavi istraga, izabranom punomoćniku mlt. oštećene ne sleduju troškovi postupka jer u čl. 154. st. 2. ZOMUKD⁴⁸ piše da troškovi punomoćnika mlt. oštećenog padaju na teret budžetskih sredstava suda samo ako je postavljen po službenoj dužnosti. (Kzz. 403/2021. od 14.4.2021.)
- Oštećeni ima pravo na troškove punomoćnika po tarifi za teže delo, kad je postupak vođen zbog težeg dela, i kad je okrivljeni (na kraju) osuđen za (neuporedivo) lakše delo – u konkretnom slučaju zbog lake telesne povrede iz čl. 122. st. 2. KZ. (Kzz. 599/20 od 7.7.2020.)
- Punomoćnik oštećenog nema pravo na troškove ako u spisu ne postoji punomoć bez obzira što je konstatovano njegovo prisustvo na svim zapisnicima. (Kzz. 1175/19 od 12.11.2019.)
- Nije povređen zakon time što je sud obavezao okrivljenog da plati troškove punomoćniku oštećenog na ime zastupanja oštećenog jer je oštećena punomoćjem ovlasila punomoćnika da u njeno ime i za njen račun preko svog tekućeg računa prima novčane isplate. (Kzz. 1125/19 od 6.11.2019.)
- Ako se u punomoćju za zastupanje oštećenog navodi i da je punomoćnik ovlašćen naplatiti troškove, nije potrebno posebno punomoćje za naplatu troškova. (Kzz. 1534/16 od 19.1.2017.)
- Sud je povredio zakon kad je obavezao okrivljenog da troškove za zastupanje punomoćnika oštećenog isplati na račun punomoćnika a trebalo je da obaveže da isplati na račun oštećenog. (Kzz. 673/19 od 27.6.2019.)

47 T. Vasiljević, M. Grubač. *op. cit.*, p. 427.

48 „Sl. glasnik RS”, br. 85/05.

- Punomoćnik oštećenog nema pravo na troškove za sastav odgovora na žalbu branioca na rešenje suda i kad sud dostavi punomoćniku žalbu na rešenje radi odgovora jer ne postoji odgovor na žalbu na rešenje već samo na žalbu na presudu. (Kzz. 908/19 od 23.10.2019.)
- Ako je krivična prijava odbačena, punomoćniku oštećenog pripadaju troškovi za zastupanje oštećenog (postupak je okončan rešenjem o odbacivanju krivične prijave). Ovako u Kzz. 784/20 od 29.9.2020.⁴⁹
- Punomoćnik oštećenog ima pravo na troškove krivičnog postupka na teret okrivljenog i kad je doneto rešenje o odbacivanju krivične prijave primenom načela oportuniteta. (Kzz. 1166/17 od 28.11.2017.)
- Punomoćnik oštećenog ima pravo na troškove bez obzira da li je postavljen po službenoj dužnosti ili ga je oštećeni izabrao. (Kzz. 763/19 od 10.9.2019.)
- Punomoćniku oštećenog postavljenom po službenoj dužnosti pripada puna nagrada za zastupanje a ne umanjena za 50% kao u slučaju branioca po službenoj dužnosti. (Kzz. 658/20 od 2.9.2019.; Kzz. 852/2017 od 19.9.2017.; Kzz. 29/13 od 17.4.2013.; Kzz. 199/10 od 28.12.2010.)
- Punomoćnik oštećenog nema pravo podneti zahtev za zaštitu zakonitosti protiv odluke suda o zahtevu za naknadu troškova koji je podneo. (Kzz. 445/18 od 18.4.2018.)
- Punomoćnik oštećenog ima pravo na troškove za prisustvo glavnom pretresu bez obzira da li glavnom pretresu prisustvuje JT. Sud je pogrešno za glavne pretrese na kojima nije prisustvovao JT, dosudio troškove oštećenom kao oštećenom kao tužiocu na koji način je oštećenom dao svojstvo oštećenog kao tužioca koje u tom slučaju nije imao (sledstveno i njegovom punomoćniku kao punomoćniku oštećenog kao tužioca). (Kzz. 23/11 od 6.4.2011.)
- „Oštećeni se ne može žaliti na troškove postupka u delu koji se odnosi na odmereni paušalni iznos „jer se taj iznos dosuđuje i naplaćuje u korist zajednice, a ne u korist oštećenog (Okružni sud u Zagrebu Kž. 438/73)“.⁵⁰
- Kad sud ne odluči o zahtevu za naknadu troškova punomoćnika jednog dela oštećenih a odluči o zahtevu punomoćnika drugih oštećenih, okrivljenog oglasi krivim, povredio je zakon u korist okrivljenog te VKS samo utvrđuje povredu. (Kzz. 180/10 od 27.10.2010.)

4.5. Privatni tužilac

- Privatni tužilac ima pravo na troškove za sastav odgovora na tužbu. (Kzz. 1058/20 od 1.10.2020.)

(Nastaviće se)

49 Navode da je OJT u Somboru kao organ postupka bio obavezan da angažovanom punomoćniku naknadi troškove krivičnog postupka „koji je okončan na nivou javnog tužilaštva bez da je prelazio na nivo sudskog postupka, jer nagrada i nužni izdaci punomoćnika oštećenog predstavljaju troškove krivičnog postupka u smislu čl. 261. st. 2. tač. 7. ZKP koji se u smislu člana 261. st. 4. isplaćuju iz sredstava organa postupka”

50 T. Vasiljević, M. Grubač. *op. cit.*, p. 433.

IZ ISTORIJE KRIVIČNIH NAUKA

ТЕОРИЈА КАЗНЕНОГ ПОСТУПКА*

Садржај

УВОД

- Појам казненог поступка, § 1.
- Цел казненог поступка, § 2.
- Разлика казненог од грађан. поступка, § 3.
- Однос грађан. питања к кривичном питању, § 4.
- Уплив пресуде у грађан. питању изречене, на решење крив. питања и обратно, § 5.
- Спомоћна средства за изучење казненог поступка, § 6.

ДЕО I

О судовима.

- У опште, § 7.
- О суду учињеног дела, (*forum delicti comissi*), § 8.
- О суду места, у ком се кривац обитава, (*forum domicilii*), § 9.
- О суду места, у ком се кривац ухвати, (*forum deprehencionis*), § 10.
- О особеним, нередовним судовима, § 11.
- Надлежност судова по свези криваца, или кривица међу собом, § 12.
- Надлежност судова, § 13.
- Сукоб више судова, § 14.
- Однос судова страних држава, а особито издавање криваца иностраној држави, § 15.
- Однос казњених судова једне државе, међу собом, § 16.
- О одбачењу судија, (*Recusatio*), § 17.
- Однос полиц. власти према судовима, § 18.
- О пороти. I. Значај и радња пороте, § 19.
- II. Добре и хрђаве стране пороте, § 20.

ДЕО II.

О начелима, на којима се извиђај крив. дела основати може; о писмености; устмености; држав. тужиоцу и браниоцу оптуженог.

* Дим. Г. Радовић, *Теорија казненог поступка. С погледом на Законик о поступку судском у крив. делима, за Књажевско Србију, од 10. априла 1865*, Државна штампарија, Београд, 1870.

I. ОДДЕЉАК

О начелима.

У опште, § 21.

1., О истражујућем начелу, § 22.

2., О начелу оптужења, § 23.

О добрим и хрђавим странама поступака на првоне начелу основаних, § 24.

О добрим и хрђавим странама поступака, којима за основ служи начело оптужења, § 25.

О поступцима, у којима су оба начела употребљена, § 26.

II. ОДДЕЉАК

О писмености, устмености, (непосредности, Unmittelbarkeit), и јавности при суђењу.

1., О писмености и устмености; њиним добрим и хрђавим странама, § 27.

Наводи против устменог извиђаја, § 28.

2., Јавност при извиђају, и њене добре и хрђаве стране, § 29.

III. ОДДЕЉАК

О државном тужиоцу и браниоцу оптуженог.

I. О државном тужиоцу, § 30.

II. О браниоцу оптуженог, § 31.

О важности одбране, § 32.

О дужности браниоца, § 33.

IV. ОДДЕЉАК

О начелу, усвојеном у нашем крив. поступку.

I. О начелу које је вредило пре садањег крив. поступка, § 34.

II. О начелу, које вреди у садањем поступку, § 35.

ДЕО III.

О извиђају казних дела.

У опште, § 36.

Подела извиђаја, у предивиђај и главни извиђај, § 37.

О допуштању глав. извиђаја, § 38.

Предивиђај и главни извиђај по нашем крив. поступку, § 39.

I. ОДДЕЉАК

Основи, по којима се један извиђај предузети може.

У опште, § 40.

А., О проношају гласа, § 41.

Б., О увађењу кривца на самом делу, § 42.

В., Судски увиђај, § 43.

Г., Достава, § 44.

Д., О тужби оштећене стране, § 45.

Е., О само-обтужењу, § 46.

II. ОДДЕЉАК

О изналаску самог дела кривице, (Erhebung des Thatbestandes).

У опште, § 47.

О изналаску објективне и субјективне стране кривице, понаособ, § 48.

1., О изналаску дела при убијству, § 49.

2., О истрази при убијству деце, § 50.

3., О истрази при тровању, § 51.

4., О истрази при телесној повреди и силовању, § 52.

5., О истрази при крађи, паљевини, и прављењу лажних исправа и новаца, § 53.

III. ОДДЕЉАК

О начину, на који се лица и ствари за извиђај нуждне добављају.

а., Претрес куће и узапћење артија, § 54.

б., О узапћењу и отварању писама, § 55.

IV. ОДДЕЉАК

О испиту сведока и вештака.

I. О испиту сведока.

1., Сведоци и дужност сведочења, § 56.

2., О начину, на који се сведоци испитују, § 57.

3., О суочењу сведока, § 58.

II. О испиту вештака, § 59.

III. Наређење нашег закона, за саслушање сведока и вештака, § 60.

V. ОДДЕЉАК

О добављању и испиту обтуженог.

I. О добављању обтуженог.

1., Прост позив и доводење, § 61.

2., О јемству, § 62.

3., О притвору, § 63.

а., О притвору због подозрења бегства, § 64.

б., О притвору због договора, § 65.

4., О потери, и другим мерама, којима се обтужени посредно добавља, § 66.

Наређење нашег закона, о притвору и потери, § 67.

II. О испиту обтуженог.

Каково је саслушање обтуженог, § 68.

О испиту обтуженог, који језик судије не говори, или је глув или нем, или се чини да при себи није, § 69.

О испиту више обтужених, § 70.

ДЕО IV. О доказима.

I. ОДДЕЉАК О доказима у опште.

- Важност доказа у кривичним парницама, § 71.
- Утицај разних начела, на науку о доказима, § 72.
- Однос доказа грађ. парнице к доказу у кривичној парници, § 73.
- О доказним сретствима, § 74.
- О подели доказа, у подпуни и неподпуни, природни, художни и саставни доказ, § 75.
- О оптужујућем и извињујућем доказу, § 76.
- Однос оптужујећег к извињујућем доказу, § 77.

II. ОДДЕЉАК О доказу прибављено м судским увиђајем.

- Појам и оцена истога, § 78.

III. ОДДЕЉАК О признању оптуженог.

- О значају тог признања, § 79.
- Шта се за важеће признање тражи, § 80.
- О начину, на који признање учињено треба да буде, § 81.
- О простом и квалификованом признању, § 82.
- Порицање признања, § 83.

IV. ОДДЕЉАК О доказу чр ез сведоке.

- О нуждним захтевима за сведочбу, § 84.
- О степену веровања сведока, нарочито о неспособним сведоцима, § 85.
- О сумњивим, поздравим, сведоцима, § 86.
- О оцени сведочбе, § 87.
- Дејство сведочбе, § 88.
- О казивању више поздравих сведока, § 89.
- О противуречију сведока, § 90.

V. ОДДЕЉАК О доказу чрез вештаке, § 91.

VI. ОДДЕЉАК О доказу по исправама, § 92.

- О захтевима, за важећу исправу, § 93.
- О дознању истинитости једне исправе, § 94.
- Дејство доказа по исправи, § 95.

VII. ОДДЕЉАК О доказу по околностима.

Нуждност овог доказа, § 96.

Услови, под којима се једна околност, као доказ употребити може, § 97.

О подели околности, § 98.

Однос околности, које су против оптуженог, к противним наводима његовим, § 99.

На шта се при оцени околности пазити мора, § 100.

VIII. ОДДЕЉАК О саставном доказу и заклетви.

I. О саставном доказу, § 101.

II. О заклетви, § 102.

ДЕО V. *О пресуђењу крив. парнице; о правним срејсјивима и извршењу пресуде.*

I. ОДДЕЉАК О пресуђењу кривичне парнице.

Изрицање пресуде, § 103.

Форма и садржај пресуде, § 104.

Радови ослобођавајуће пресуде, § 105.

Исказивање пресуде, § 106.

II. ОДДЕЉАК О правним сретствима противу судских закључака.

Појам правних сретстава, и правдање истих, § 107.

Ко прегледање пресуда чинити може, § 108.

О подели правних сретстава, § 109.

А., О апелирању, § 110.

Б., О уништијућој жалби, § 111.

В., О жалби у интересу закона, § 112.

Г., О новом суђењу, § 113.

Преглед правних сретстава, по нашем закону, § 114.

О помиловању, § 115.

III. ОДДЕЉАК О извршењу пресуда односно казне, накнаде штете и трошкова.

А., О извршењу пресуда односно казне.

а., О извршењу ослобођавајуће и осуђујуће пресуде, § 116.

б., Извршење пресуде на смрт гласеће, § 117.

Б., О накнади штете, и о трошковима учињеним око извиђаја.

а., О накнади штете, § 118.

б., О плаћању трошкова учињених око извиђаја, § 119.

Дужност оптуженог да трошкове накнади, § 120.

Обвезност трећег на накнаду ових трошкова, § 121.

ДЕО VI.

О особеним њосџуџцима.

1., О поступању противу одсуствујућих, § 122.

2., Скраћено, сумарно поступање, § 123.

3., О преком суђењу, § 124

УВОД.*

Појам казненог поступка¹

§ 1

Опстанак и развиће грађанског друштва захтева, да сваки грађанин у држави са својим имањем, части и животом осигуран буде; и на случај, ако се коме од кога ма какво зло учини, да исто одма и поправљено буде. Због ове потребе друштва, а у једно и што правда тражи да свако зло наказано буде, постоје у свакој добро уређеној држави и особени закони, којима се прописују казне за оне, који ред кваре. Али тим није све постигнуто. Поред закона који прописују казне за нападаче на друштвени ред, нужно је још да се пропише и згодан начин, на који ће се ти нападачи најлакше изнаћи и заслуженој казни подврћи, јер ако тога немамо, онда су нам у залуд и најбољи казнени закони, кад их никако применити неможемо. Само извесност, да се нико испод заслужене казне извући неће, највеће је јемство за сигурност грађана и најбоље сретство, да и овога, који се је већ решио, да какво зло учини, од овог његовог предузећа задржи.

При изналазењу овакових нападача на друштвени ред, често је могуће да се и на каквог невиног нападне с тога, што су прилике такве биле, да су на њега сумњу бациле, зато је нужно да се овај начин за изналазење правих нападача удеси тако, да се само *џрава исџина* изнађе, како би на тај начин с једне стране сваки нападач, при свом његовом труду, да се испод казне извуче, изнађен и кажњен бијо, али како би у исто време с друге опет стране невиност сачувана била. Само тада, кад грађани знају, да *никакав невин најагнуџи*, а *никакав кривац исџуџиџен биџи неће*, биће поверење у државу и њене законе.

Да се ово двоје постигне, закони прописују правила, по којима се сав рад истражујућих лица управљати мора, означајући услове, под којима се тужба противу кога подићи, извиђај предузети, једно дело за доказано прогласити и кривац на закону казну осудити може. Скуп ових законих прописа – јесте кривични или казнени поступак судски².

*) стр. 1–13.

1) Mittermajer Strafprozess § 1. – Bauer Strafprozess § 1.

2) Кад се поступак узима у објективном и субјективном смислу онда би се горе означени појам однео на поступак у објективном смислу. Поступак пак у субјективном смислу називао би се скуп самих дела, која власти, по законим прописима чине; а ако се овди узму и

Овако определен казнени поступак судски обухвата сву радњу власти, која се врши при изналазењу казног дела све непрестано до пресуђења истог следствено и ону радњу, која се чини и пре, док још тужба противу известног лица дата, и док главни извиђај предузет није, већ док се само скупљају разни докази за изналазак правог кривца. Овди је цео рад власти, као једно цело узет, а није предизвиђај од главног извиђаја дељен.

Цел казног поступка.

§ 2.

Из онога, што смо у првом параграфу казали, може се видети и какова је цел казног поступка, о којој мислимо у овом §-у да говоримо.

Цел овог поступка несме бити, – као што неки хоће, – само то, да се кривац изнађе и казни, јер ако би то било, онда би судија при извиђају свој непартајичан положај оставити и партају представљати морао. Он би тада морао само да гледа, те да оно извиђа, што би противу оптуженог ишло, како би овога за кривца огласити могао, а према свему ономе, што би оптуженом у ползу било, морао би се учинити глув. То пак судија, ако ће свом задатку да одговори, чинити несме. – Али на другој страни опет цел овога поступка неможе бити ни та, да се тиме само невиност оптуженог на видик изнесе. Казнени извиђај чини се по правилу, да се кривац изнађе, и казна законом прописана примени, и кад то није могуће онда несме ни извиђај чињен да буде само за љубав да неко за невиног проглашен буде.

Као права цел казног поступка може се узети *изналазак љраве, материјалне, истине*, дакле, како испитивање свега онога, што би правог кривца открило, тако и онога, што би невиног од казне сачувало, те да се на тај начин у првом случају избегну неповољне следи, које би произишле остављањем једнога кривца некажњеног, а у другом случају опет, да се и невин од могућих страдања сачува. – „Le juge le plus sensible et le plus humain“ вели Бентам „ne doit être ni l’ami ni l’ennemi du prévenu: il n’est que l’ami de la vérité et des lois. Il ne cherche ni un innocent ni un coupable. Il veut trouver ce qui est“.³⁾

Разлика казног од грађанског поступка.⁴⁾

§ 3.

Оба ова поступка казнени и грађански, имају једну цел, а та је, изналазак истине. – Због ове једне цели, они имају и многа заједничка правила, која при обојима важе, али због тога опет што сваки од ових поступака особени интерес заступа, они имају такође и многа правила, која су особине свакога од њих, и која се, при другом употребити немогу.

Заједничка правила оба ова поступка јесу:

1., Сва она правила, која важе за поступак као такови, без обзира на поделу његову на казнени и грађански поступак; – 2., сва она правила, која су за изналазак истине, као њихове заједничке цели, разумом и практиком, као најбоља, за дознање правог стања ствари, означена, као н. пр. доказ чрез сведоке и. т. д.

сами органи, тада је поступак у субјективном смислу, скуп законих прописа односећих се на ове органе, и на дела која они врше. – (Rulf § 1.)

- 3) То на српски значи: најосетљивији и најчовечнији судија несме бити ни пријатељ ни непријатељ оптуженог; он је само пријатељ истине и закона. Он не тражи ни невиног ни кривога. Он хоће да нађе оно, што јест. – Kitka p. 64 –
- 4) Mitterm. Strafprocess § 7. – ист. Beweislehre § 5. – Bauer Strafprocess § 68.

Због заступања пак разних интереса, оба ова поступка имају и разлике своје и то у овом:

Свака грађанска парница почиње се одређеном тужбом, због извесног тражења и противу извесног лица; на против кривична парница, особито при истражујућој системи, обично не почиње са тужбом противу извесног лица, па често и не означава ни дело због кога се извиђај одпочиње, но се ово тек доцније при извиђају појављује н. пр. При повреди тела, да ли хотично или нехотично, да ли с` намером убиства или без те намере учињено и т. д. Даље, при грађанској парници судија има само партаје са њиховим разлозима и доказима да саслуша, и по томе на основу тих доказа од партаја принесених, пресуду изриче: он сам за прикупљање доказа не стара се. При кривичној парници на против, а особито онди, где је истражујућа система, судија сам, све појављене околности, казивања сведока и све у опште, што је за изналазак праве истине од важности, тачно испитује, и из њих сам доказе изводи, које за тим као основ за даљу своју радњу употребљује. –

Још више казнени поступак и грађански поступак разликују се један од другог у доказима и задатку њиховом. Грађанска парница има за предмет, права, којима приватни слободно располагају и којих се они одрећи могу, на против код казнене парнице је предмет јавни интерес, поред кога одрицање појединих бити не може. Према овоме, при грађанској парници докази дотле се само воде, док распра партаја о каквој изведеној тачки постоји, и чим ова распра престане, престаје и нужда доказа, све једно да ли је овако у самој ствари, као што партаје признају или није. На против при казненој парници судија је нешто више за задатак постављено, – истраживање праве, материјалне истине: с` тога судија онди мора све доказе о једној околности да испита, без обзира да ли се то од партаје оспорава или не, како би по том тек на основу овог свог испита право стање сазнао и потом изрекао казну, која ће оптуженог може бити у његову најсветија права дирнути. – На последку и због тога што се овди одрицање партаје у обзир не узима, мора и круг доказа у казним стварима стешњен да буде тако, да докази, који су само на одрицању партаја основани, као нпр. заклетва отпасти морају, као год што се и само голо признање, никаквим другим околностима неподупрто, неуважава, и као што партаје не могу својим пристајањем неки по закону тражени захтев заменити нити неважећи доказ као важећ примити, н.пр. једног сведока од полагања заклетве разрешити или подозриво по закону сведока за доброг примити.

Однос грађанских питања к кривичном питању.⁵⁾

§ 4.

Догађа се често да, грађанска питања са кривицом нечијом заједно пред судију дођу на решење, и то или тако, да свако за себе стои, или да једно од њих напред иде а друго по том за њим долази. –

Кад је свако питање за себе, онда свако од њих припада судијама, који су за решење таквих питања од државе постављени, и ако су то једни исти судије, онда решење кривичног питања напред долази као *causa major*. Али ако се ова питања споје тако, да је решење кривичног питања условљено од решења грађанског питања, које најпре извидити треба и од чијег ће решења по том и продужење кривичног извиђаја зависити као н.пр. кад ко због крађе оптужен буде, а он потврђује да је предмет крађе његова сопственост или кад ко због дногубног брака под суд дође а он потврђује да

5) Mitterm, Strafprocess § 7 i 8. Bauer Strafprocess § 67. – Rulf. I. 39.

је први брак ништав, или кад ко оптужен буде због родоскрвнења а он потврђује да женска њему никакв род није. – онда овди треба пре свега грађанско питање, – у дати м случајевима, питање о сопствености, о важности првог брака, о односу повређене женске спрам туженог – решити, па тек онда к извиђају кривичног питања прећи, јер је очевидно, да ово од решења првога зависи, тако да ако решење првога у ползу оптуженога изађе, онда друго питање само по себи пада.

При оваквом појаву намеће се само од себе питање, да ли и ова напред идућа грађанска питања, кривични судија сме сан да реши, или ће морати кривичну парницу да заустави и партаје грађанском суду да упути те да се тамо најпре оно прво питање реши, па по том да к њему дођу да он кривични извиђај предузме?

Да би се на ово питање одговорити могло треба само помислити какови је задатак судије при извиђају једне кривице и какове су природе ова споредна грађанска питања. – Кривичног је судије задатак при кривичној парници, да праву, материјалну истину изнађе, као што смо напред казали, и за постижење тога он може сва ова средства употребити, која му је закон дозволио; па почем је овди питање грађанско, које се напред појављује и које прво решити треба, од особите важности за дознање праве истине, то се због тога и кривичном судији право признати мора, да он и ова предидућа грађанска питања решава, ако му само у земљи важећи закон то не забрањује. Но поред тога ово се може и на природе овог грађанског питања извести. Грађанско питање у овом случају није ништа друго но изузеће, чињено од стране туженог, и почем је судија сваке главне тужбе, судија и сваког изузећа, то съедује да кривични судија као судија главне тужбе и ово споредно питање решити може. – оваково разрешење гореозначеног питања врло је згодно јошт и с тога, што ће тада кривични судија при решењу овога грађанског питања свагда на памети имати, да му је то за решење кривичног питања нужно, па ће према томе и извиђај грађанског питања управити; на против ако би други судија то решавати имао, онда би се догодити могло, да тај судија врло укратко ово питање извиди и реши, и тако могуће изоставити да оно извиди, што је кривичном судији за решавање кривичног дела највећма нужно; поред тога на овај се начин и у времену добија, што ће тако два питања у један пут решена бити, а не мора се за тим дуже времена чекати, док грађанско питање најпре од једних па по том кривично питање опет од других судија решено буде. –

Ако је пак кривичном судији немогуће да ова предидућа грађанска питања реши, или због њихове замршености, као што је и н.пр. случај код банкротства извиђаја ортачких рачуна и.т. и. или што је законом земаљски такове случаје другим којим судовима на решење предао н.пр. о браку црквеним властима, онда у таквим случајима мора кривични судија најпре ова грађанска питања за то надлежном судији на решење предати, па тек по решењу тог пред-идућег питања свој посао продужити.

Како ће се наши судови у оваковим случајима управљати, прописано је у §§ 8. и 13 зак. о пост. суд. Због тога што су сви грађански судови код нас, изузимајући само београдско-трговачки суд, у једно и кривични судови, то ће ови судови а свако грађанско питање, које је са кривичним скопчано сами решити, изузимајући само случај у § 13. п.суд. означени, т.ј. ако се ово грађанско питање на брак односи, јер ће у том случају код нас ово питање духовни суд, – конзисторија – морати да реши, почем су само ови судови код нас надлежни за распре због бракова. У оваквом ће случају кривични судија свој извиђај задржати, док се најпре ово питање од духовног суда не реши, па ће тада свој посао да продужи.

Уплив пресуде у грађанском питању изречене на решење кривичног питања; и пресуде у кривичном питању изречене на решење грађанског питања.

§ 5.

Све, што је грађанском пресудом за истинито признато, мора и кривични судија као нешто постојеће (*eine Thatsache*) да сматра, у колико о томе *никакова сумња* ни од једне стране подигнута не буде; и он може то, као основу и његовој кривичној пресуди поставити, почем и грађанска пресуда, као јавна исправа, мора као доказ сматрана бити о ономе, што је у њој, само ако нико то не напада.

Али ако од које стране сумња подигнута буде противу онога, што је грађанском пресудом као постојеће признато, онда кривичног судију иста не веже, он тада може све, што је тамо као постојеће признато на ново да испитује, и то с тога, што се у грађанској парници судија и са формалном истином задовољава, а у кривичној парници, судија тражи материјалну истину по другим правилима но што су при грађанској парници; и тако чим се покаже да ствар друкчије стоји, но што је грађанском пресудом признато, одма крив. судија мора да гледа те да право стање ствари сазна без обзира на грађанску пресуду.

Од овог правила постоји изузеће онди, гди закон за решење известних питања н.пр. која се на брак односе, известне судове поставља, и гди ни један судија несме да испитује више оно, што је од тих судова решено. Пресуда таквих судова обвезна је и за кривичног судију али само што се предметне стране питања тиче, субјективна страна питања остављена је ипак оцени самог кривичног судије, тако да он може у овоме противно пресуди духовног суда, суд свој изрећи. Пример објасниће ово боље шта хоћемо да кажемо. Петар је оптужен, да је са Љубицом други брак закључио, при свем том што је са Јованком јошт у законом браку, дакле што је кривицу двоје-женства учинио. – Овди питање кривично закон од пред-идућег грађанског питања, да ли је Петар у важећем браку са Јованком био, кад је се са Љубицом венчао. Ово питање имају, по закону да кажемо, само духовни судови да реше, и, они реше тако, да је брак Петров са Јованком важећ био и јошт у важности постојао, кад је се овај са Љубицом на ново венчао. – Овди кривични судија мора без икаквог резонирања узети, да је по себи, Петар двогуби брак закључио, али односно субјективног питања, да ли је Петар то хтејући учинио и да ли је он за то дело заиста крив то има само кривични судија да каже; у томе не веже га пресуда духовног суда. – На против, ако пресудом духовног суда буде казато, да први брак није важио, и по томе да кривице ни по себи нема, а кривични се судија доцније увери, да је ова пресуда духовног суда на погрешци основана и да је први брак у важности, онда он не може решавати о томе, да ли је тужени крив, но га мора одпустити, усвајајући пресуду духовног суда, што се кривице по себи тиче, на основу своје пресуде, почем је њему законом забрањено у ова питања мешати се.⁶⁾

Што се тиче питања, у колико се ово што је кривичном пресудом за постојеће признато, при решењу грађанског питања за истинито узети може, ту се у опште узима, да све оно, што је при испитивању кривице, као постојеће признато, грађански судија за истинито узети мора, почем се зна да се при кривичном извиђају материјална истина тражи и већа предострожност при доказима употребљава тако, да и оно, што се на овај начин извиди, право и на веру грађанског судије има.

Наређење нашег закона за ова два тако важна питања налазе се у § 12. закона о поступку кривичном. Наш је законодавац држао се овди изложених правила и на-

6) Hye Glünek, Grundsätze der oester. Strafverfahrens.

редио, да грађанска пресуда неможе стати на пут кривичном извиђају, те да се оно кривичним путем реши, што је једном грађанским путем решено; напротив оно што је једном кривичном пресудом за постојеће проглашено важи и за грађанског судију и то партаја у грађанској парници не треба да докажује. Само овди држимо да наш грађански судија треба добро да гледа, шта је кривичном пресудом за вредеће узето а шта је опет само резонирање суда, па да ово друго неузима као необориву истину и тако партају да у доказу не скучава, већ да се ограничи само на оно, што је заиста у пресуди као постојеће и узето.

Сјомоћна срејсјива за изучење казној јосјујка.

§ 6.

Све науке, мање више, стоје у свези једна с другом, и према томе могло би се рећи, да судији, који казне изриче, нетреба ни једна наука страна да буде. Али од свих ових наука има их, које непосредно у додир са казним поступком долазе и које судија мора да зна, ако хоће своме тешком и великом задатку да одговори. Ове науке јесу:

1., Историја развитка кривичног поступка почињући од најстаријих времена па до сада. 2., Казнена политика. 3., Судска медицина, од особите важности за изналазак самога дела кривице, за постављање питања вештацима и за оцену мишљења вештачких. 4., Судска психологија, која судију учи да у сматрању човека врло важне ствари за парницу дозна, а нарочито важна за оцену, у колико се коме које дело урачунати може. 5., Изучење разних кривичних случајева даје судији прилику да види, какова се питања појавити и на који начин најбоље решити могу, а у једно му показује и погрешке, које се при извиђају дела подкрасти могу и како пажљив судија мора бити при оцени доказа; и напоследку почем свима мањим државама за образац служе законодавства страних већих држава, то је нужно кривичном судији, и 6., Изучење страних закона нарочито енглеских, француских и немачких, а с овим је скопчано опет знање страних језика, којих изучење што више предузимати треба. –

У уводу досад додирнусмо укратко нека питања напред-идућа; сада би требало, да пређемо одма на излагање правила, којих се при извиђају једне парнице држати треба, као вође за дознање праве истине, у колико је то човеку могуће; али пре него што ова правила имамо, нужно је да се упознамо са лицима – органима – која ће по овим правилима да раде и са разним системима по којима се извиђај једне кривице уредити може, па зато ћемо најпре у идућа два дела говорити: о судовима кривичним, о системима, које постоје за извиђај кривичних дела, и тек у III. делу говорићемо о правилима за извиђај кривице; у делу IV. прећићемо на доказе; у делу V. на свршетак крив. парнице; и најпосле у делу VI. на неке особене поступке.

MILE ŠIKMAN

Terorizam – Pravni okvir i sudska praksa Fakultet bezbjednosnih nauka Univerziteta u Banjoj Luci, Banja Luka, 2021, str. 257.

Dva veoma aktuelna svjetska fenomena – terorizam i organizovani kriminal, kao i sa njima često povezan fenomen korupcije, danas su u bh. javnosti često pominjani, ali još uvijek nedovoljno naučno spoznati. To se itekako odražava i na rezultate u borbi protiv njih kao izuzetno društveno ugrožavajućih pojava.

Kao jedan od dominantnih vidova ugrožavanja bezbednosti, terorizam predstavlja vid političkog nasilja koga karakteriše izazivanje straha kod stanovništva, slabljenje državne vlasti i izazivanje nepovjerenja u tu vlast, a sve sa ciljem promovisanja sopstvenih ideoloških stavova. Drugim riječima, terorizam predstavlja organizovano vršenje nasilja koje je usmjereno prema nedužnim civilima, radi ostvarivanja ciljeva i proklamovanja ideologije terorista. S druge strane, ne postoji široko prihvaćena definicija terorizma. Uz to, bez obzira na to što se svi slažu da je terorizam opasna društvena pojava, prisutna u različitim formama, kroz istoriju ljudskog društva, ni do danas nisu izgrađeni ili usklađeni jedinstveni stavovi o ovom pitanju. U tom kontekstu, prof. dr Dragan Simeunović ispravno konstatuje da „analiza definicija terorizma koje je dala svjetska nauka pokazuje koliko mogu biti oprečna shvatanja iste pojave ukoliko

je tako složena i promjenljiva kao što je terorizam.“¹ Može se uočiti da se definisanje terorizma svodi na nabranje elemenata koji ga karakterišu, sa posebnim akcentom na izazivanje straha i ideološko-političku motivisanost djelovanja, pa se tako terorizam može definisati kao ideološko motivisan akt nasilja, odnosno vid političkog nasilja kojim se kod stanovništva stvara osjećaj straha, nesigurnosti i nemoći.

Nedavno je u izdanju Fakulteta bezbjednosnih nauka Univerziteta u Banjoj Luci izašla iz štampe monografija „Terorizam – pravni okvir i sudska praksa“ autora dr Mile Šikmana, vanrednog profesora Pravnog fakulteta u Univerzitetu u Banjoj Luci. Recenzenti su akademik prof. dr Miodrag Simović, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci, potpredsjednik Ustavnog suda Bosne i Hercegovine i redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i prof. dr Branislav Simović, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu.

Monografija je nastala kao rezultat autorovog višegodišnjeg naučnog bavljenja problemom terorizma i predstavlja nastavak rada na tom polju. Struktura

1 D. Simeunović, Terorizam – opšti deo, Pravni fakultet u Beogradu, 2009, str. 36.

monografije koncipirana je kroz dva dijela, koji su dalje podijeljeni u poglavljima. Sistematika monografije postavljena je jasno i logično, kroz navedene dijelove, pri čemu cjeline odgovaraju sadržaju dijelova kojima pripadaju. Autor je prilikom pisanja monografije koristio vlastita iskustva na suzbijanju ovakvih delikata i znanja stečena dugogodišnjim proučavanjem posmatrane problematike, kao i najnovija saznanja iz ove oblasti. Na kraju je dat, vrijedan pažnje, pažljivo odabran popis korišćene literature koji sadrži relevantna djela iz ove oblasti, kao na srpskom, tako i na stranim jezicima, koji može biti od velike koristi za naredna istraživanja (navedene su bibliografske odrednice, sudska praksa, međunarodnopravni i domaći pravni akti).

Prvi dio monografije naslovljen je kao „Pravni okvir protiv terorizma“. U ovom dijelu autor obrađuje pitanja međunarodnopravnog i domaćeg zakonskog okvira protiv terorizma. U tom smislu, dat je pristup Ujedinjenih nacija, Evropske unije i Savjeta Evrope. Ono što je posebno značajno jeste da su svi važniji međunarodnopravni dokumenti koji tretiraju problematiku terorizma sistematizovani na jednom mjestu.

Kada je riječ o domaćem krivičnopravnom okviru, autor je prikazao odredbe krivičnog zakonodavstva u Bosni i Hercegovini koje se odnose na terorizam. Tako je analizirao odredbe krivičnih zakona, prije svega one kojima se inkriminišu krivična djela terorizma, zatim odredbe u krivičnom procesnom zakonodavstvu, kao i one sadržane u posebnom zakonodavstvu koje se tiču sprečavanja pranja novca i finansiranja terorizma. Ukazao je i na razlike u inkriminacijama u pojedinim krivičnim zakonima, kao i na razloge za postojanje tih razlika.

U ovom dijelu rada naročito je važno istaći dva poglavlja: Privremeno ograničavanje ljudskih prava i sloboda u suprotstavljanju terorizmu i Usklađenost normi domaćeg krivičnog zakonodavstva koje tretiraju terorizam sa međunarodnim pravnim standardima u ovim oblastima. S tim u vezi, autor ukazuje na neophodnost uspostavljanja ravnoteže između poštovanja garantovanih ljudskih prava i sloboda, s jedne strane, i njihovog privremenog ograničavanja, s druge strane, u postupku otkrivanja i dokazivanja krivičnih djela terorizma.

Drugo izdvojene poglavlje je značajno jer autor iz uporednopravne analize normi međunarodnopravnih akta i domaćeg zakonodavstva ocjenjuje da je usklađenost normi domaćeg krivičnog zakonodavstva koje tretiraju terorizam sa međunarodnim pravnim standardima u ovim oblastima samo djelimičnog karaktera. U tom smislu navodi: „To se, prije svega, odnosi na nepotpuno i neprecizno uvođenje svih inkriminisanih ponašanja koja su u direktnoj povezanosti sa terorizmom, a što je od ključne važnosti za sprečavanje i suzbijanje njegovog ispoljavanja. Takođe, uočljivo je da krivično djelo koje inkriminiše putovanje u druge zemlje, radi pridruživanja terorističkim grupama, nije sistematizovano u odgovarajuću grupu krivičnih djela, što može imati negativne repercusije po adekvatnost krivičnopravne reakcije u krivičnim predmetima terorizma“. Zbog toga je, smatra autor, potrebno pristupiti izmjenama u domaćem pravnom okviru.

U drugom dijelu monografije, naslovom „Sudska praksa u krivičnim predmetima terorizma“ autor razmatra sudsku praksu u predmetima krivičnih djela terorizma, što može da bude višestruko korisno. U tu svrhu autor je

prikupio podatke o svim presudama u krivičnim predmetima terorizma koji su vođeni u Bosni i Hercegovni. Nakon toga je pristupio njihovoj statističkoj obradi, a potom i interpretaciji rezultata istraživanja. Empirijsku analizu sudske prakse prikazao je kroz sledećih šest dijelova: 1) struktura krivičnih djela i učinilaca terorizma, 2) tok krivičnog postupka u krivičnim predmetima, po vrsti krivičnih djela terorizma, 3) demografske karakteristike izvršilaca krivičnih djela terorizma, 4) izvršenje krivičnog djela, 5) krivični postupak u predmetima terorizma – istraga i 6) krivični postupak u predmetima terorizma – glavni krivični postupak. U ovim dijelovima djela autor je predstavio rezultate istraživanja, putem tabela i grafikona, kao i njihovo komentarisanje. Na kraju su data zaključna razmatranja i preporuke za dalja istraživanja iz ove oblasti.

Poteškoće i ograničenja su se, kako navodi autor, prije svega, ticali sistematizacije, ionako obimne, materije u jednu cjelinu. Namjera da prikaže implementaciju normi materijalnog krivičnog zakonodavstva u sudskoj praksi pokazala se naročito zahtjevnom i izazovnom. Zbog toga su pojedini dijelovi teksta, koje je autor smatrao značajnim u kontekstu teme, a usljed obima monografije, prikazani manjim fontom i upućivanjem zainteresovanih na dalja istraživanja.

Kada se uzmu u obzir prethodno navedeni podaci o ovoj monografiji, njen sadržaj i obim – možemo konstatovati da se radi o kvalitetno i stručno urađenom djelu. Sadržaj monografije predstavlja jednu cjelinu u kojoj je prikazan međunarodnopravni i domaći krivičnopravni okvir, te njegova implementacija u sudskoj praksi. Imajući u vidu činjenicu da autor obrađuje itekako složenu i veoma aktuelnu problematiku suzbijanja terorizma, kao i da je sproveo empirijsko istraživanje, te da je njena namjena u do-

datnom proučavanju problema istraživanja, smatramo da su njen obim i sadržaj adekvatni i primjereni svrsi. To je i najveći značaj ovog naučnog djela, jer na jednom mjestu razmatra složene probleme krivičnopravne teorije i prakse. Pri tome, autor je našao pravu meru pri obuhvatanju materije koju analizira, budući da nije upao u zamku pretjerano detaljističkog izlaganja.

Takođe, način i stil pisanja, te korišćenje jednostavnog i razumljivog jezika omogućava korišćenje ove monografije, ne samo u naučnom i nastavnom radu, već i kao stručne literaure. Autor neguje lijep stil pisanja i izražava se jednostavnim i razumljivim jezikom, tako da je čitanje ove studije pravo zadovoljstvo.

Možemo konstatovati da će ovo djelo nesumnjivo koristiti studentima svih nivoa studija Fakulteta bezbjednosnih nauka Univerziteta u Banjoj Luci, kao i drugim zainteresovanim stranama, posebno praktičarima u ovoj grani društvene djelatnosti. Monografija će biti nezaobilazno štivo i svima onima koji se, premda nisu dio naučne i stručne javnosti, rukovode znatiželjom i nastojanjem da spoznaju makar osnovna znanja o terorizmu.

Ova monografska studija je i izuzetno inspirativna, budući da je o svakom elementu raznovrsne materije prikazan čitav spektar različitih i relevantnih gledišta. Otuda, verujemo da ona ima potencijal da doprinese naučnoj polemici, koja će neminovno voditi i boljem razumijevanju problematike terorizma u Bosni i Hercegovini. Imajući u vidu da se Mile Šikman rukovodio jedino mjerilom relevantnosti, ovom studijom je sondirao i odličan orijentir za dalja istraživanja o ovoj temi.

IN MEMORIAM

JEAN PRADEL (1933 – 2021)

Žan Pradel (*Jean Pradel*), francuski profesor prava, krivičar, komparativista svetskog glasa, enciklopedista i humanista, prijatelj Srbije, napustio nas je zauvek 7. jula 2021. godine.

Žan Pradel je studirao na Pravnom fakultet Univerziteta u Poatijeju (*Poitiers*) od 1951. do 1957. godine. Nakon završenih osnovnih studija nastavio je da se usavršava stekavši tri magistrature i to iz građanskog prava, istorije prava i javnog prava. Na istom fakultetu je odbranio doktorat 1960. godine iz građanskog prava pod naslovom „Pravni položaj bolesnika“ (*La condition juridique du malade*), koji potom objavljuje kod čuvenog izdavača LGDJ (*Librairie générale de droit et de jurisprudence*). Svoje naučno usavršavanje Pradel je zaokružio još jednim doktoratom ali ne iz prava ili neke srodne discipline već iz preistorijske arheologije, odbranjenim na Univerzitetu u Tuluzu (*Toulouse*) 1975. godine. U ovome je sledio svog oca koji je takođe imao doktorat iz preistorijske arheologije povrh toga što je bio lekar.

Žan Pradel će ostati upamćen kao jedan od najvećih francuskih profesora i evropskih komparativista nauke krivičnog prava. Međutim, on je imao dve karijere. Iako je druga, akademska karijera, trajala bezmalo pola veka, prva – pravosudna, koje se uvek s ponosom i radošću sećao, pružila mu je praktična znanja i veštine koji će se odraziti kako na predmet tako i metod njegovog akademskog rada.

U Nacionalnu školu magistrature je primljen 1957. godine. Kratko je na položaju zamenskog sudije u Brestu (*Brest*), odakle odlazi u pobunjeni Alžir na dvogodišnju vojnu službu, za koju je bio odlikovan. Po njenom završetku stupa na dužnost zamenika državnog tužioca u Brestu i vojnog tužioca u Nemuru (*Nemours*) u Alžiru. Pravosudnu karijeru nastavlja u civilnim organima kao istražni sudija u Bresuiru (*Bressuire*) i Poatijeju od 1962. do 1969. godine.

Njegovo svestrano poznavanje krivičnog zakonodavstva i sudske prakse zasnivalo se, kako primećuju oni koji su s njim profesionalno drugovali, na izuzetnoj sposobnosti pamćenja, ali i na stalnim kontaktima s Ministarstvom pravde i Kasacionim sudom Francuske. Iako je u potpunosti pripadao legalističkoj školi, nije prestajao da se interesuje za jurisprudenciju svakako i zbog toga što je bio deo pravosudnog sistema svoje zemlje više od deset godina i što je bio svestan razlike između relativnog i realnog prava.

Univerzitetsku karijeru započinje na Pravnom fakultet u Poatijeju 1969. godine. Potom odlazi za docenta na Pravni fakultet u Tunisu 1970. godine. Na Pravni fakultet u Poatijeju se vraća 1972. godine na kojem je 1974. izabran za profesora a 2003.

godine za profesora emeritusa. Tom profesurom Pradel se pridružio slavnim imenima francuske pravne nauke poput Renea Savatijea (*René Savatier*), Žana Karbonijea (*Jean Carbonnier*), Žerara Kornjua (*Gérard Cornu*), civilistâ, i Žorža Vedela (*Georges Vedel*), konstitucionaliste, koja su predavala na ovom nevelikom fakultetu u Novoj Akvitaniji, na zapadu Francuske.

Žan Pradel je bio neumorni pregalac u nauci krivičnog prava kako materijalnog tako i procesnog. Pomenimo samo njegova najznačajnija dela. Godine 2019. „Opšte krivično pravo“ doživljava 22. izdanje, a „Krivično procesno pravo“ 20. izdanje. U koautorstvu izlaze „Posebno krivično pravo“, „Zbirka velikih presuda opšteg krivičnog prava“, „Zbirka velikih presuda posebnog krivičnog prava“ i „Evropsko krivično pravo“. Čovek izuzetne kulture, Žan Pradel je objavio i „Istoriju krivičnih doktrina“ u popularnoj ediciji *Que-sais-je?* i „Uporedno krivično pravo“ kod čuvenog Dalozza (*Dalloz*).

Posvećenost krivičnom pravu ogledala se i u tome što nije bilo nijedne velike reforme, a njih je inače u Francuskoj bilo mnogo, da se Žan Pradel o njoj nije pitao bilo kao savetodavac, bez obzira na datu političku većinu, bilo kao njen prvi komentator. Bio je konsultant i Ujedinjenih nacija i Evropske unije. Ugled koji je uživao doveo ga je na mesto predsednika Francuskog udruženja za krivično pravo, Opšteg društva za zatvore i naučnog direktora Kaznene i krivičnopravne revije (*Revue pénitentiaire et de droit pénal*). Bio je nosilac više nacionalnih odličja, uključujući i orden viteza Legije časti i Akademske palme, a bio je i *doctor honoris causa* švajcarskih univerziteta u Nojšatelu (*Neuchâtel*) i Friburu (*Fribourg*).

I pored svih počasti, Žan Pradel je pre svega bio čovek škole – Pravnog fakulteta Univerziteta u Poatijeju i Katoličkog instituta za visoke studije u La Rošu na Jonu (*La Roche-sur-Yon*), takođe u Novoj Akvitaniji, na kojem je uporedo predavao poslednje dve decenije svoga života. U okviru svog matičnog fakulteta u Poatijeju rukovodio je Institutom za pravosudne studije, Institutom za krivične nauke i Magistarskim studijama iz krivičnog prava. Veliki pedagog, Žan Pradel je svojom usmenom i pisanom rečju obeležio mnogobrojne generacija pravnika ne samo u Francuskoj, već i u Evropi i svetu.

Zraci aure Žana Pradela snažno su se osetili i u Srbiji. Zaljubljenik u uporedne krivičnopravne tradicije, Žan Pradel je često putovao, predavao po Evropi i svetu i sticao nova znanja. Tako je u oktobru 2014. godine posetio i Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu. Tom prilikom je održao dva predavanja – Evropsko krivično pravo i nacionalna krivična prava i Uvod u uporedno krivično pravo, i poklonio Fakultetu poslednja izdanja svoje četiri knjige. Srbija mu se takođe primereno odužila. Ne samo što je bio lepo primljen na našem fakultetu, u Rektoratu našeg univerziteta i u Ustavnom sudu Srbije, već mu je bila uručena i nagrada Srpskog udruženja za teoriju i praksu krivičnog prava.

Profesor Žan Pradel je bio iskreno dirnut celokupnim gostoprimstvom u Srbiji, prepričavao ga je prijateljima i isticao da će ga se sećati *pour le reste de sa vie* („do kraja svog života“). Ni Srbija neće zaboraviti plemenitog Žana Pradela, koji je koliko akademski velik bio i ljudski skroman, blag i darežljiv.

MICHAEL BOCK (1950–2021)

Krajem prošle godine preminuo je u 71. godini života Michael Bock, profesor Pravnog fakulteta u Majncu u penziji. Bio je član Izdavačkog saveta časopisa *Crimen* od njegovog osnivanja. Saradnju sa našim časopisom ostvarivao je i objavljivanjem radova u njemu. Tako, naročito je bio zapažen njegov rad o pozitivnoj generalnoj prevenciji koji je u časopisu objavljen u prevodu na srpski (L. Breneselović) 2010. godine. Prilikom posete Pravnom fakultetu u Beogradu, održao je i predavanje koje je privuklo pažnju naše naučne i stručne javnosti.

Profesor Bok je u svom naučnom radu bio aktivan i dao svoj doprinos, pre svega, na polju kriminologije. Osim toga, bavio se i sociološkim temama. U njegovoj biografiji pada u oči, iako je kasnije postao i doktor pravnih nauka, da mu je osnovno visokoškolsko obrazovanje bilo teološko. Naime, studirao je i završio teološki (protestantski) fakultet u Tübingenu. Iako je Kriminologija disciplina u kojoj su se oprobali oni sa vrlo različitim obrazovanjem, ipak to predstavlja interesantan i neobičan detalj, ali ne i neobjašnjiv. U centru njegove pažnje bio je čovek, odnosno delinkvent kome je bila nužna pomoć. Verovatno otuda i njegova orijentacija, po kojoj je i postao poznat, na tzv. primenjenu kriminologiju i na rad u konkretnim slučajevima. Iako je takav pristup imao (i danas ima) određeni broj pristalica, on je naišao na neprihvatanje od strane vladajućeg shvatanja u kriminologiji i nauci krivičnog prava u Nemačkoj. Naravno, kao i za svaku orijentaciju u kriminologiji, mogu se naći razlozi za i protiv, ali ostaje jednim delom neobjašnjivo zašto je od dela naučne, pa i šire, javnosti ova orijentacija naišla na oštru kritiku i otpor. Sasvim je razumljivo zašto je jedan njegov drugi stav naišao na žestoku kritiku jer se njime suprotstavio gender mainstreaming mišljenju koje ima i političku dimenziju i koje je često podržavano snažnim talasima moralne panike. Naime, trebalo je imati hrabrosti za suprotstavljanje stavu da je nasilje u porodici rodno uslovljeno, i označiti taj stav kao izraz „totalitarnog jačanja feminističke politike“. Po njegovom mišljenju (zasnovanom i na određenim podacima i istraživanjima), muškarci su u podjednakoj meri kao i žene izložene porodičnom nasilju. Iako je taj njegov stav, čini se, najviše privukao pažnju šire javnosti, ipak će profesor Bok ostati upamćen prema onome što je bila njegova osnovna orijentacija, a to je tzv. primenjena kriminologija. Polazeći i od shvatanja poznatog nemačkog kriminologa Hansa Gepingera, čiji je učenik bio, Bok se zalaže za primenu kriminalne prognoze i u praksi. Na osnovu te prognoze koja se zasniva na analizi pojedinačnog slučaja (i međusobne komparacije sa drugim slučajevima), smatrao je da se može dati predlog za tretman učinioca krivičnog dela („Interventionsprognose“). Zato je ulogu kriminologa video i u praktičnom radu, i u tome da oni kao eksperti mogu da daju doprinos u radu pravosudnih

organa, kao i organa nadležnih za izvršenje krivičnih sankcija. Tu svoju orijentaciju je dodatno potkrepljivao kritikom tendencije zaoštavanja krivičnopravne represije ukazujući ne samo na njenu beskorisnost, već i na štetu koju nanosi pojedincu i društvu u celini. Ipak, bio je svestan ograničenih dometa kriminalne prognoze i primenjene kriminologije konstatujući da se „da je neko nepopravljiv, može videti tek na kraju njegovog života, nikako na sredini ili na početku kada prvi put izostanu efekti predviđene mere“. Relativizujući tako svoj osnovni stav i koncepciju kriminalne prognoze, pokazao je i da mu je nadasve bilo stalo do kritičkog promišljanja i preispitivanja bilo čijeg stava, pa i sopstvenog. Ali, time je hteo da kaže i to da nikada nije kasno da se utiče na učinioca krivičnog dela, jer se tek na kraju nečijeg života za nekoga može reći da je bio nepopravljiv.

Nema sumnje da su kriminologija, ali i krivične nauke u celini ostale bez jednog istaknutog i posebno interesantnog predstavnika koji je dosledno zastupao svoje ideje koje se nisu uklapale u okvire onoga što predstavlja vladajuće mišljenje, čime je nauka samo bila na dobitku. No, njegovo delo ostaje trajno i može biti inspiracija ne samo za one za koje su ideje profesora Boka prihvatljive, već i za one koji prema njima imaju kritički stav. Njegovi radovi su takvi da se ne može ostati ravnodušan. Argumentacija koju on iznosi ili se prihvata (makar i delimično), ili zahteva isticanje protivargumenata i obrazloženje za drugačiji stav.

Prof. dr Zoran Stojanović

MARINKA CETINIĆ (1950–2021)

Krajem meseca decembra prošle godine, nekoliko dana nakon sedamdeset prvog rođendana, napustila nas je naša draga koleginica prof. dr Marinka Cetinić. Marinka Cetinić je rođena u Zagrebu 18. decembra 1950. godine. Budući da se njena porodica ubrzo nakon toga preselila u Beograd, tu je završila osnovnu i srednju školu. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu upisala je 1969. godine i diplomirala 1972. godine. Magistarske studije na Pravnom fakultetu započela je školske 1974/75. godine, a 1976. godine je na Pravnom fakultetu izabrana u zvanje asistenta pripravnika na predmetu Krivično pravo. Marinka Cetinić je 1978. godine položila usmeni magistarski ispit sa odlikom i 1980. godine odbranila magistarski rad pod nazivom „Zastarelost u krivičnom pravu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije“. U zvanje asistenta izabrana je 1982. godine. Doktorsku disertaciju pod nazivom „Krivična dela propuštanja“ odbranila je 1990. godine. Nakon toga je bila u zvanju asistenta sa doktoratom. U zvanje docenta izabrana je 1993. godine, a reizabrana 1998. godine. U zvanje vanrednog profesora izabrana je 2003. godine, a reizabrana 2008. godine. U zvanju vanrednog profesora je penzionisana 25. decembra 2009. godine. Ceo svoj profesionalni vek Marinka Cetinić je provela na Pravnom fakultetu kao član Katedre za krivične nauke. Učestvovala je u izvođenju nastave (predavanja i vežbe) i ispitima na svim nivoima studija (osnovne, magistarske i doktorske). Osim na predmetu Krivično pravo, bila je nastavnik i na predmetu Pravo privrednih prestupa i prekršaja. Kao nastavnik bila je imenovana za člana većeg broja komisija za odbranu magistarskih radova i doktorskih disertacija.

Naučno interesovanje Marinke Cetinić bilo je usmereno na različita pitanja iz oblasti kaznenog prava. Među objavljenim radovima treba izdvojiti sledeće: „Kažnjivi delikti i kriterijumi za njihovo međusobno razgraničenje“, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 3–4/1993, str. 269–283; „Kaznena odgovornost pravnih lica – kakva rešenja su moguća“, *Kazneno zakonodavstvo – progresivna ili regresivna rešenja. XVII seminar prava, Budva, 8–10. jun 2005*, Beograd 2005, str. 235–251; „Kompjuterska krivična dela i njihovi pojavnici oblici“, *Pravni život*, 10/1998, str. 259–280; „Krivična odgovornost narkomana – samoskrivljena neuračunljivost“, *Narkomanija i krivična odgovornost – pravno medicinski aspekti, Kopaonik, 22–23. mart 2000*, Beograd 2000, str. 89–94; „Novo zakonodavno rešenje krivičnih dela protiv polne neprikošnosti i polne slobode ličnosti“, *Pravni život*, 3–4/1996, str. 139–145; „Mišljenje povodom jedne presude za nasilje u porodici i kako treba tumačiti radnju `sa obljubom izjednačen čin` krivičnog dela silovanja“, *Razvoj pravnog sistema Srbije i harmonizacija sa pravom EU. Prilozi projektu 2007.*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2008, str. 271–277; „Nastavnici krivičnih nauka na Pravnom fa-

kultetu u Beogradu – istorijat evropskih težnji“, *Pravni život*, 3–4/1993, str. 425–433; „Neka sporna pitanja prekoračenja granica nužne odbrane“, *Pravni život*, 9/2002, str. 143–152; „Saizvršilaštvo kod krivičnog dela oduzimanja vozila iz čl. 174 KZ Srbije“, *Pravni život*, 8–10/1991, str. 1083–1090; „Stanje pravnog shvatanja neuračunljivosti u uporednom zakonodavstvu“, *Pravni život*, 9/2000, str. 391–400; „Pogled na pitanje da li je potrebno preispitivanje inkriminacije silovanja“ *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 1–2/1995, str. 80–91; „Sto četrdeset i jedna godina ka međunarodnom krivičnom zakonu i međunarodnom krivičnom sudu“, *Međunarodno krivično-pravna pitanja i Haški tribunal*, Beograd 1997, str. 63–73. „Eutanazija i samoubistvo“, *Ubistva i samoubistva u Jugoslaviji. Telesne povrede. Kopaonik, 20–23. mart 1998*, Beograd 1998, str. 235–242; „Pogled na nužnu odbranu u evro-kontinentalnom i anglosaksonskom sistemu krivičnog prava“, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 2/2006, str. 166–176; „Opšti pojam privrednog prestupa i njegovi elementi“, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 1–2/2002. Marinka Cetinić je autor i knjige *Pravo privrednih prestupa*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2002, koja se i danas koristi u nastavi. Takođe, bila je angažovana na svim fakultetskim projektima.

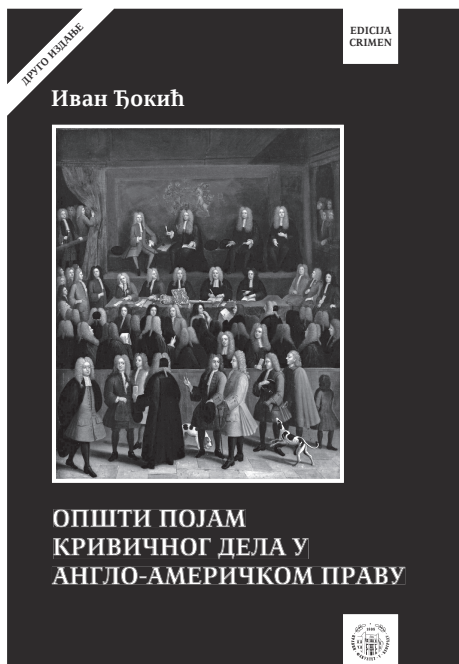
Marinka Cetinić je u dva mandata bila predsednik Disciplinske komisije Pravnog fakulteta i u dva mandata zamenik šefa Katedre za krivične nauke. Bila je član Viktimološkog udruženja i potpredsednik Grupe za ženska ljudska prava.

Marinka Cetinić je bila posebno posvećena radu sa studentima. Autoritet koji je imala i ugled koji je među njima uživala dobrim delom su počivali na njenoj blagoravnoj i neposrednoj, prijateljskoj odnosu u komunikaciji. Nije bila ispitivač sa niskim kriterijumima, ali su studenti kod nje rado polagali ispite i retko iskazivali negodovanje ili nezadovoljstvo u slučaju da ne polože ispit jer je ona uvek imala strpljenja da im objasni ono što im je predstavljalo problem na ispitu i da ih istovremeno ohrabri.

Iako je u komunikaciji sa kolegamicama i kolegama Marinka Cetinić bila nena-metljiva i na prvi pogled suzdržana, svako je mogao da računa na njenu nesebičnu podršku. Uvažavala je instituciju u kojoj je radila i sve zaposlene, nastavnike kao i vannastavno osoblje. Mlađim kolegamicama i kolegama je uvek bila spremna da izađe u susret i pomogne. Najzad, ali svakako najvažnije, bila je izuzetno dragocen i požrtvovan prijatelj.

Prof. dr Nataša Delić

EDICIJA *CRIMEN*

Edicija CRIMEN • Knjiga 39
Drugo izmenjeno izdanje

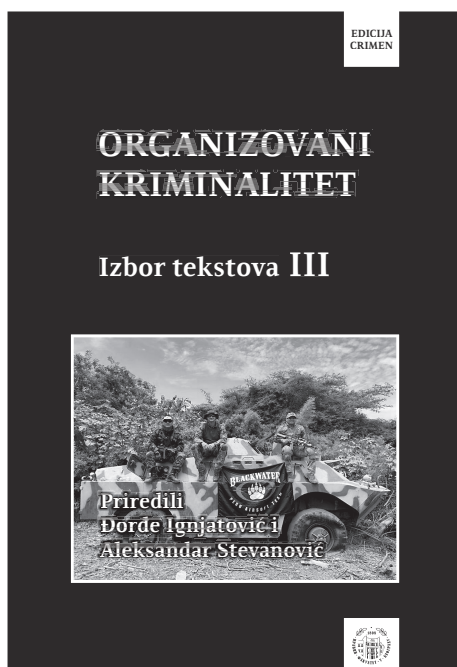
Edicija CRIMEN • Knjiga 50

EDICIJA *CRIMEN*

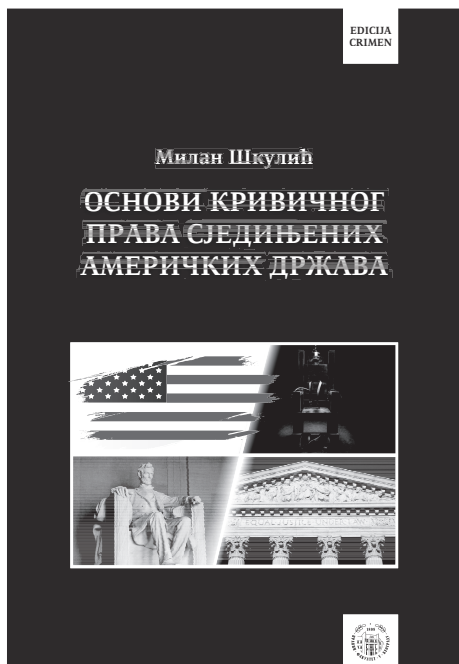

Edicija CRIMEN • Knjiga 51

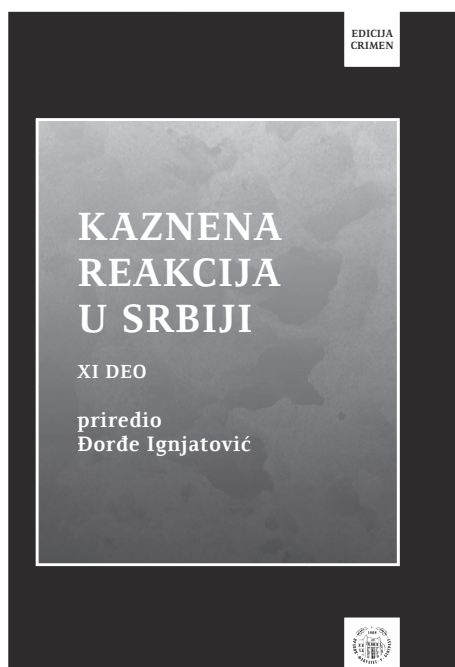
Edicija CRIMEN • Knjiga 52

EDICIJA *CRIMEN*

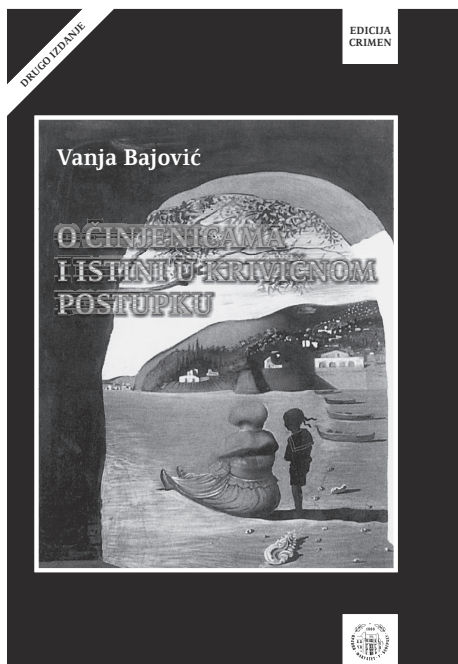

Edicija CRIMEN • Knjiga 53

Edicija CRIMEN • Knjiga 54

EDICIJA *CRIMEN*

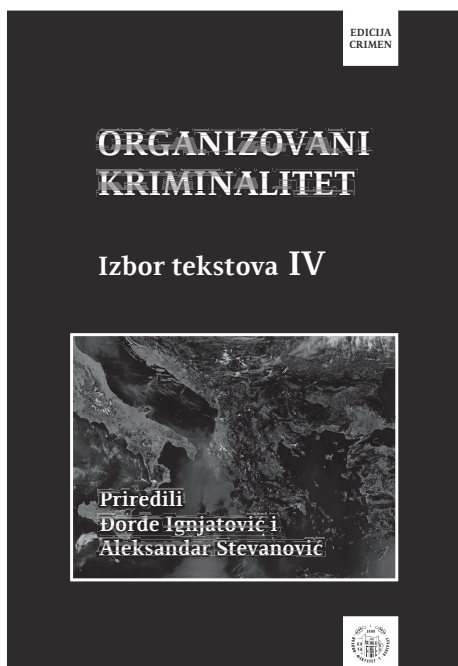

Edicija CRIMEN • Knjiga 34
Drugo izmenjeno izdanje

Edicija CRIMEN • Knjiga 37
Drugo izmenjeno izdanje

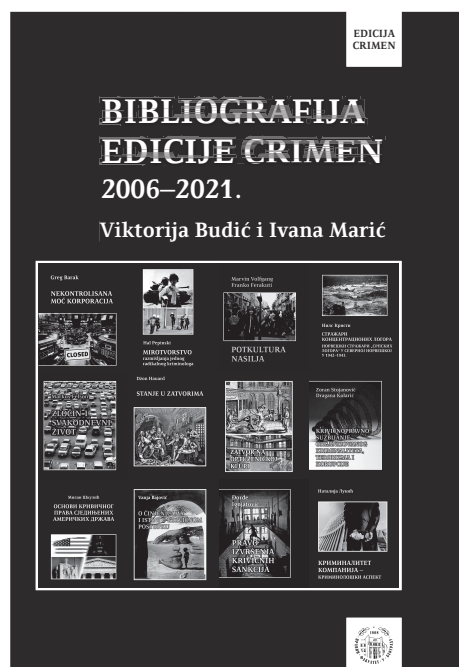

EDICIJA CRIMEN

Edicija CRIMEN • Knjiga 55

Edicija CRIMEN • Knjiga 56

U EDICIJI CRIMEN DO SADA OBJAVLJENO:

1. Ignjatović Đ.: PRAVO IZVRŠENJA KRIVIČNIH SANKCIJA (6 izdanja)
2. КОРУПЦИЈА – ОСНОВНИ ПОЈМОВИ И МЕХАНИЗМИ ЗА БОРБУ (Илић Г. прир.) (2 издања)
3. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – I (Ignjatović Đ. ed.)
4. Žan Pradel: ISTORIЈAT KRIVIČNIH DOKTRINA (prevod. Perić O.)
5. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – II (Ignjatović Đ. ed.)
6. Ignjatović Đ.: METODOLOGIЈA ISTRAŽIVANJA KRIMINALITETA sa metodikom izrade naučnog rada (3 izdanja)
7. Делић Н.: НОВА РЕШЕЊА ОПШТИХ ИНСТИТУТА У КЗС
8. Remzi Klark: KRIMINALITET U AMERICI (prevod Simeunović B.)
9. Simeunović D.: TERORIZAM (2 izdanja)
10. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – III (Ignjatović Đ. ed.)
11. Žan Pradel: KOMPARATIVNO KRIVIČNO PRAVO – Sankcije (prevod: Perić O.)
12. Ignjatović Đ.: TEORIЈE U KRIMINOLOGIЈI
13. Бајовић В.: СПОРАЗУМ О ПРИЗНАЊУ КРИВИЦЕ – Упоредно-правни приказ
14. Deni Sabo: OD ANTROPOLOGIЈE DO KOMPARATIVNE KRIMINOLOGIЈE (prevod: Đokić I.)
15. Stojanović Z., Kolarić D.: KRIVIČNOPRAVNO REAGOVANJE NA TEŠKE OBLIKE KRIMINALITETA
16. STANJE KRIMINALITETA U SRBIJI I PRAVNA SREDSTVA REAGOVANJA – IV (Ignjatović Đ. ed.)
17. Luk Hulsman, Jacqueline Bernat de Celis: IZGUBLJENE KAZNE (prevod: Đokić I.)
18. Ignjatović Đ., Simeunović-Patić B.: VIKTIMOLOGIЈA
19. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI (Ignjatović Đ. ed.)
20. Markus Felson: ZLOČIN I SVAKODNEVNI ŽIVOT (prevod: Lukić N.)
21. Marvin Volfganag, Franko Ferakuti: POTKULTURA NASILJA (prevod: Ljubičić D.)
22. Danilo Zolo: KO KAŽE HUMANOST... Rat, pravo i globalni poredak (prevod: Katanić Z.)
23. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI II (Ignjatović Đ. ed.)
24. Ignjatović Đ.: KOMPARACIЈA KRIMINALITETA I KAZNENE REAKCIЈE: SRBIЈA – EVROPA
25. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI III (Ignjatović Đ. ed.)
26. Делић Н.: НОВА РЕШЕЊА У ПОСЕБНОМ ДЕЛУ КЗ СРБИЈЕ
27. Лукић Н.: СУЗБИЈАЊЕ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛИТЕТА
28. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI IV (Ignjatović Đ. ed.)
29. Stojanović, Z., Kolarić, D.: KRIVIČNOPRAVNO SUZBIЈANJE ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA, TERORIZMA I KORUPCIЈE
30. Begović, B.: EKONOMSKA ANALIZA GENERALNE PREVENCIЈE
31. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI V (Ignjatović Đ. ed.)
32. Ignjatović Đ., Simeunović-Patić B.: VIKTIMOLOGIЈA – OPŠTI DEO
33. Džon Hauard: STANJE U ZATVORIMA (prevod: Ljubičić D.)
34. Bajović V.: O ČINJENICAMA I ISTINI U KRIVIČNOM POSTUPKU
35. Nils Kristi: GRANICE PATNJE (prevod: Vujičić N.)
36. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI VI (Ignjatović Đ. ed.)
37. Stojanović Z.: POLITIKA SUZBIЈANJA KRIMINALITETA
38. Tomas Matisen: ZATVOR NA OPTUŽENIČKOЈ KLUPI (prevod: Vujičić N. i Lozić A.)
39. Ђокић И.: ОПШТИ ПОЈАМ КРИВИЧНОГ ДЕЛА У АНГЛО-АМЕРИЧКОМ ПРАВУ
40. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI VII (Ignjatović Đ. ed.)
41. Hal Pepinski: MIROTVORSTVO razmišljanja jednog radikalnog kriminologa (prevod: Stevanović A. i Vujičić N.)
42. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI VIII (Ignjatović Đ. ed.)
43. Nils Kristi: NORVEŽANI STRAŽARI SRPSKIH LOGORA NA SEVERU NORVEŠKE 1942–1943. (prevod: Bukvić R.)
44. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
45. Tomas Matisen: KADENCA – Profesionalna autobiografija (prevod Vujanić M.)
46. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI IX (Ignjatović Đ. ed.)
47. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova II (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
48. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI X (Ignjatović Đ. ed.)
49. Greg Barak: NEKONTROLISANA MOĆ KORPORACIЈA (prevod: Stevanović A. i Petrović M.)
50. Ђокић И.: ИЗВРШИЛАШТВО У КРИВИЧНОМ ПРАВУ
51. Лукић Н.: КРИМИНАЛИТЕТ КОМПАНИЈА – КРИМИНОЛОШКИ АСПЕКТ
52. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova III (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
53. Шкулић М.: ОСНОВИ КРИВИЧНОГ ПРАВА СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА
54. KAZNENA REAKCIЈA U SRBIJI XI (Ignjatović Đ. ed.)
55. ORGANIZOVANI KRIMINALITET – Izbor tekstova IV (prir. Ignjatović Đ. i Stevanović A.)
56. Budić V., Marić I.: BIBLIOGRAFIЈA EDICIЈE CRIMEN 2006–2021.

UPUTSTVA AUTORIMA

1. Članci moraju biti originalni, do sada neobjavljeni niti (u celosti ili delimično) za objavljivanje u drugoj publikaciji predati tekstovi. Njihov obim ne bi trebalo da prelazi 1,5 autorski tabak (do 45.000 slovnih znakova, uključujući i praznine). Tekst pisati u elektronskoj formi latinicom u programu Word for Windows, font Times New Roman, veličina slova 12, sa duplim proredom, uključujući fusnote.

2. Tekstovi za rubriku Članci moraju sadržati: – na početku apstrakt obima do 20 redova i do pet ključnih reči; na kraju popis literature, rezime do 40 redova i ključne reči na engleskom jeziku. Budući da časopis objavljuje i radove na stranim jezicima, autori u tom slučaju treba da dostave apstrakt, rezime (summary) i ključne reči na tom jeziku, a redakcija Časopisa će obezbediti njihov prevod na srpski jezik. Svi tekstovi inače podležu stručnoj lekturi.

3. Pored odštampanog primerka – na stranicama formata A4; jednostrano, margine na vrhu i sa obe strane teksta treba da budu najmanje 3 cm – tekst treba poslati i na CD-u i/ili na e-mail redakcije.

4. Fusnote ne treba iznova numerisati od početka na svakoj strani već neprekidno.

5. Reference treba da sadrže sledeće podatke:

5.1. Reference za knjige:

Uopšte

P. Reichel /2005/: *Comparative Criminal Justice Systems*, 4ed, Upper Saddle River, p. 40

Prevodi knjiga

G. Barak /2020/: *Nekontrolisana moć korporacija*, Beograd [orig. G. Barak /2017/: *Unchecked Corporate Power*, Abingdon], p. 77

Zbornici

E. McLaughlin, J. Muncie (eds.) /2013/: *Criminological Perspectives – Essential Readings*, 3rd ed., Los Angeles, p. xii

Ponovljene reference

P. Reichel. *op. cit.*, p. 140.

Uzastopne reference

P. Reichel. *ibid.*, p. 144.

5.2. Reference za tekstove u časopisima i zbornicima:

Članci u časopisima

K. von Lampe /2019/: Tackling Organized Crime, *CRIMEN- Časopis za krivične nauke*, no 3, p. 219

Prilozi u zbornicima

U. Beck /2013/: The terrorist threat- world risk society revisited –in: *Criminological Perspectives – Essential Readings* (McLaughlin E., Muncie J., eds.), 3rd ed., Los Angeles, p. 641

Alternativa

Bibliografske reference mogu se u tekstu navoditi modifikovanim APA stilom:

/Reichel, 2005:40/; /Barak, 2020:77/ ; McLaughlin, Muncie /2013:xii/ ; /von Lampe, 2019:219/; /Beck, 2013:641/

5.3 Reference za zakone i sudsku praksu

Preporučuje se citiranje prema nacionalnom metodu

5.4. Citiranje internet izvora

Pored navođenja internet adrese, potrebno je navesti i datum pristupa dokumentu

http://crime.about.com/od/sex/a/rape_myths.htm, 27. mart 2010.

6. Treba ostaviti prostor između naslova i teksta. Redosled odvajanja trebalo bi jasno naglasiti: glavna celina, prva pod-celina, druga pod-celina itd. Podele unutar poglavlja treba da budu zasnovane na sistemu 1.1.1., koji ostavlja mogućnost korišćenja sistema (a), (b), (c) unutar teksta. Numerisanje paragrafa treba izbegavati.

1. PRVA POD-CELINA VELIKIM SLOVIMA

1.1. Druga pod-celina potamnjena slova (bold)

1.1.1. Treća pod-celina u italic-u ili podvučena

1.1.1.1. Ostale pod-celine malim slovima